

ARANY BALLADAFORRÁSAI.

Harmadik, befejező közlemény.

A magyar nemzeti történelem tragikumát mutatja Arany Jánosnak egy másik balladája is: *Zách Klára*. Egy második Bánk-bán tragédia ez, a ballada rövid télegzetével, sejtelmes hézagosságával, de egész mélységével elmondva. Kázmér, Erzsébet királyné öccse, lengyel nemes, elcsábítja egy előkelő magyar főurnak: Zách Feliciánnak leányát, Klárát, a királyné udvarhölgyét. Nem Melinda meggyaláztatása-e ez a német Ottótól, a kit Gertrudis segít? Zách merénylete lázadás az idegen, léha udvar ellen, mely a nemzetet nem szereti, nem érti, javait elpredálja és legszentebb jogait lábbal tapodja. Petúr ez alkalomból épügy eldöröghetné nagy beszédét, mint Bánk-bánban, az összeesküvő éjszakán. A történetirók egy része, élükön Pór Antal, újabban kétségbe vonják Zách tragikumát. A visegrádi gyászos esemény hőse nem a leánya becsületét megbosszuló apa, hanem egy elégedetlen pártos lenne, a ki őrvjögésében ront be a palotába, mert a király rablókalandjának, vérontásainak korlátokat akart emelni. Hogy Erzsébet királyné Zách Klárát megkerítette öcscsének, idegenben keletkezett hír, melyről az egykorú krónikások nem tudnak. De a nemzeti tudat századok óta tragédiát látott benne s ama tíz-tizenkét dráma, mely felőle készült, bármiként szőtte is magát a cselekvényt, alapeszméjében e nemzeti tudat mellett tesz tanuságot.¹ Marczali Henrik ma is szilárdul áll a régibb nézet mellett. Így adta ezt elő Szalay László is s az ő *Magyarország története* volt Arany Jánosnak főforrása. A forradalom utáni nemzedék, a mely az 1849-iki véresztendőnek tanuja volt, még inkább hangoztatta kárhóztató ítéletét a bűnösök borzasztó lakoltatásán s a bekövetkező csapásokban látta bűntetését.

De halljuk Szalay elbeszélését:

»Az ifjú olvasó, tudom, volt Visegrádon, hová, mint atyái, szent érzelmekkel kebelében zarándokolt. Felment a venyigék között kigyódzó ösvényen az avar tetőre, két századig az ország koro-

¹ V. ö. Vándori Rezső, *Zách a magyar drámairodalomban*. Figyelő. XVII. Irodalomtörténeti Közlemények. X.

nájának fenséges fészkére, és letekintett a hullámzó folyamra, mely itt nyugatról dél felé kanyarodván, mintegy a hegy alá látszik özönlenni, és küldött hő szerelmet nyugotra és keletre, délre és éjszakra, az átintó bérczeknek, a felmosolygó völgyeknek. A várhegy alján roppant palotát építtetett Károly, háromszázötven teremmel s e palota körül, melynek fénye a király látogatására jött fejedelmeket bámulattal tölté, emelkedtek hosszú sorban a nagyszerű folyam partján az ország főurainak fényes lakaik. Ott állott Zách Felicziánnak háza is; a gazda, hajdan Csák Máté híve, most a király bizodalmas embere, gyakran megfordult Károly palotájában, hol leánya Klára, szemérmesen felpiruló rózsabimbó,¹ a királyné udvari hölgyeinek fődíszé vala! 1330 tavasszal Lokietek Vladiszláv lengyel király fia, Kazimir, Visegrádon volt nővérének látogatásán s a húsz éves féktelen ifjat Klárának bűvös szépsége vad tűzre gyulasztotta. A szűz áldozatul esett buja kényének, a királyné tudtával, mint a hagyomány mondja s mint az ősz atya hívé vala, kinek szívében minden érzés, agyában minden gondolat a boszú dühének adott helyet. Április 17-én, midőn a királyi család ebédelne, a terembe rohan s kardot rántván, halálos csapást mér a királynéra. Erzsébet, oltalmául, jobbját fejéhez vivé, — szerencséjére, mert négy újjával megváltá életét.²

¹ Riedl Frigyes véleménye szerint (Arany János 224 l.) Arany e helyére Székely Józsefnek egy egy évvel azelőtt megjelent és gyorsan felejtett költeménye lett volna hatással:

Enekelek rólatok
Fehér piros virágok,
Szőke barna leányok!

Nem tudom érdemes aesthetikusunk honnan vette ez adatot; egy azonban bizonyos, hogy Klárát s a királyné udvarában levő fiatal leányokat majd mindenik drámánk a virágról vett valamely hasonlattal vezeti be. Maga Szalay i »szemérmesen felpiruló rózsabimbó«-nak mondja Klárát. V. ö. még pld. Kuthynál:

Erzsébet:

Te értted,
Jó bátya, minden áldozat kicsiny. De Kázmérnak
Most nincs idő több ömledezni, férjem
Tanácskozáásra e terembe jó
Néhány nagyokkal; addig a virág-
Kertben saját kezemmel ültetett
Növényimet tekintsd meg. Egy virágot
Választanod hagyok, ha elkísérsz (II. 1.)

Erzsébet (a királynak):

Válogatott bokrétát ajánlva:
Nézd, Károlyom, mi ritka szép virágok;
Fogadd el, én kertészkedém körülök.
Természetesb mi is lehetne, mint hogy
A nő örök virággal fűzze át
Gondúlta éveit férjének?

Jó szerencse, hogy megváltja
Gyöngé négy újjáért.

A második csapás a királyné gyermekeire — Lajosra és Endrére volt irányozva. Az atya s a kisdedek nevelői, védelmül a gyermekekre vetették magokat; a seb, melyet Károly vőn Feliczián kezéből, nem volt veszedelmes, de a nevelők halálos sebeket vontak fejükre. Ekkor Cselényi János, a királyné tálnoka, csákánynyal Feliczián nyakcsigolyájára vág s a dühöngőt földre teríti. A zajra besereglett udvari örök darabokra szelték a haldoklót. Fejét Budára küldték, iszonyatos leczkéül a makacs polgároknak; kezei, lábai más városok kapuin tüzettk ki. Fia, kit egy hű szolga a tett hírére meg akart szöktetni, utolértek, s a gyermek és szolga lófarkon hurczoltattak, míg lelköket kiadták. Leányát, a boldogtalan Klárát, elmetélt orral és ajkakkal, hogy csúfságot űzzenek a bűvös arczból s elmetélt ujjakkal, hogy boszút álljanak a királyné kezének csonkításáért, félholtan lóra köttették, a városban s a városon kívül körülhordoztatták és bakók által kényszerítették felkiáltani: A királyhoz hűtlen így veszi bérét! Klárának testvérénjét, Sebét, Kopai úrnak hitvesét, a lévai erősség előtt, ennek várnagya lenyakaztatta, Kopait börtönben tartatta, míg ott veszett.

De a király — unokája azoknak, kik a hohenstaufiak végsarjadékát Nápolyban a hóhér által kivégeztették, — a királyné, ki testvérenek gaztettét és saját gyengeségét kész volt, ha szükségesnek látszanék, vértóba fulasztani, s az udvar bérenczei, kik a gonoszság mezején mindenha királyiabbak voltak királyaiknál, még nem látták megbűnhődöttnek a gyászos merényt. Röviddel a tett elkövetése után a király egy sereg urat és nemest maga körül gyűjtött Visegrádon, — egyháziak nem valának jelen, mert vérengző tettek vérengző megfenyítéséről volt szó, — s következő végzéseket hozatott velök: Zács Felicziánnak rokonai harmad-ízíg, tehát nővéreinek és leányainak gyermekei, de nem a nővérek unokái is, ölessenek meg és jószágaik koboztassanak el a közkincstár számára. Vejeinek és sógorainak rokonai tartsák magokat távol az udvartól s az ország ügyeitől és e feltétel alatt maradjanak meg jószágaik birtokában; közülök csak a tett netaláni részesei szenvedjenek halált. Utódai a harmadik ízen túl vettessenek örökös szolgaságra s ehhez képest jószágaik szintén foglaltassanak el a király számára. E végzések, mennyiben halálos büntetést foglalnak magokban, csak részben hajtottak végre, mert Kopainak gyermekei, a joanniták közbenjárására, száműzéssel válthatták meg életöket s mások még idején megfutamodtak; de a nemzet így is elszörnyűködött a Gentilis által indítványozott felségsértési törvény ezen foganatosításán s Károly fia, a dicső Lajos, találkozott a hazafiak aggodalmas óhajlásával, midőn a galázatos eljárás ismétlését törvény által tiltotta.

Magyarország nagyjai — írja Dlugoss, — hiszik és vallják, hogy azon naptól fogva, melyen e gonosztett nálok elkövetett, a jószerencse búcsút mondott nekik s országuknak és végtelen gyász borult rájuk. S ha olvassuk, mily szerencsétlenség

érte Károlyt s vele a nemzetet röviddel e mészárlás után, csakugyan hajlandók vagyunk hinni, hogy Isten keze nehezedett az országra.

Szalay László ezen elbeszélésén kívül azonban még egy forrásának kellett lenni Aranynak. Mert Szalayban Klára meggyalázásáról mindössze az van mondva, hogy »a királyné tudtával áldozatul esett öcscse buja kényének.« Miként történt ez a meggyalázás, azt Istvánffy Miklós tartotta fenn számunkra, a ki codex diplomaticusának szélére sajátkezűleg jegyezte fel e ma Fejér Codex diplomaticusában olvasható sorokat az 1330. évhez:

E Codice diplomatico Istvánfi, qui in margine documenti huius propria manu haec notavit de caedis huius detestabilis causa: »Et hic et in annalibus subticentur causae, quae Felicianum ad istud parricidium induxerint. Verum communis et per manus tradita fama fert, et a cytharedis ad lyram canitur: reginam ipsam mira arte procurasse concubitum Clarae filiae Feliciani, Casimiro fratri suo; quae reginae erat a cubiculis, cum illa aduentus tempore quasi suas sphaerulas oratorias in cubili oblita esset, Claramque pro eis e templo remisisset; ubi Casimirus reginae frater eam oppressisset. Et cum Calendis Januar. Clara Patri id cum fletibus et lachrymis significasset, ita illum iniuria ista affectum ad vindictam sumendam inductum et efferatum. (Fejér, Cod. dipl. Hung. Tomi VIII. Volumen III. 427 l.)

»Mind itt, mind az évkönyvekben el vannak hallgatva az igazi okok, a melyek Feliciánt felséggylkolásra indították. De szájról szájra jár a hír és a hegedősök lant mellett éneklik, hogy maga a királyné segítette elő cselfogásával Klárának, Felicián leányának elhálását öcscsével, Kázmérral. Klára a királyné komornája volt s a királyné ádvent idején, mintha olvasóját hálószobájában fedte volna, őt érte a templomból haza küldte. Ekkor Kázmér, a királyné öcscse, lebirta. És midőn Klára január elsején a dolgot atyjának könnyek és siralom közt megvallotta, az eme sérelmen felgerjedve, indult a rettentő bosszúra.«

A Zách Kláráról szóló drámákban mind más-más csellet ejti meg Kázmér Klárát. Aranynak Istvánffy eme véleményét közvetve vagy közvetlenül ismernie kellett, s ezzel egészítette ki Szalay elbeszélését. Maga ez adat annál jobban illik a történethez, mert Erzsébet jámborsága általán ismeretes volt, lett légyen az — mint Arany is felveszi — csupán álszenteskedés.

Horváth Mihály Magyarország történetében II. kiadás 55. l. jegyzet alatt ismétli Istvánffy ez adatát s Dlugoss nyomán még Kázmér betegségét is felemlíti:

»A királyné részvétét Klára meggyalázásában honi kutatóink nem említik, de az *Istvánffy*-Codexben ennek saját kezétől följegyezve áll, hogy e részvétet a hagyomány s a lantosok énekei igazolják. Ezek szerint a királyné egy ízben korán reggel temp-

lomba menvén, Klárát szobájába visszaküldé, hogy hozná el ott feleJett imakönyvét, vagy olvasóját; a szobában pedig Kázmér már epedve várta áldozatát. Ettől eltérő *Dlugoss* verziója. Szerinte Kázmér magát betegnek tétet s ágyban maradt. A királyné látogatására megy Klárával s távozván, ennek ottmaradást parancsolt. «

Kázmér betegségét Arany is emlegeti:

Beteg vagyok érte,
Szívdobogást érzek:
Ha meghalok, egy virágnak
A halottja lések!

Ismét egy balladatárgy, melyet a maga idejében a hegedősök is énekeltek: *A cytharoedis ad lyram canitur*. Arany ezt nemcsak egy akkori hegedős stílusában dolgozta, de Toldi Szerelmének XII. énekében egy hegedősnek, a Kobzosnak ajkára is adja:

Kobzos is rápendít egy szomorú dalra:
»Királyasszony kertje kivirult hajnalra — «
Ide írom, ámbár régi, kopott nóta,
Tudja fiatal, vén, hűsz esztendő óta.

A középkorba helyezte Arany még egy balladájának tárgyát, melynek szintén nő a hőse s melyet régibb balladáinál több mint húsz évvel később írt: a *Tetemrehívást*. Hősnője Kund Abigél bátor, elszánt leány, mint Rozgonyiné vagy az egri leány, rideg, de mélyérzésű és épen e sajátos lelki alkata okozza tragikumát. Ezért nem érti meg Bárczi Benőt, ez kergeti örületbe jegyese holtteste mellett.

Aranyt olvasmányai vihették rá, hogy egy tetemrehívás keretébe illeszse Abigél lelki katasztrófáját. Ekkor dolgozott a hún trilogián és szorgalmasan forgatta a Nibelungenliedet; Csaba első részének második dolgozatát ennek versmértékében is írta, de a Nibelungének már Buda halálára is nagy mértékben befolyt. A Nibelungében Siegfried gyilkosát tetemrehívás útján tudják meg:

... Krimhilda szóla most:
— »Ki ártatlan? megtudni könnyű a bizonyost.
Csak a koporsó mellett álljon meg egyszerűn,
S az igazság azonnal nyilvánossággal kitűn.«

Mi gyakran megesett már, esék itt nagy csoda,
Mihelyest a megölthöz a gyilkos áll oda:
Azonnal minden sebje megint vérezni kezd.
Most is, hogy Hágen állt ott, látá mindenki ezt:

Hogy vért a nyílt seb újra, buggyanva, bőven önt,
Lett erre siralom, jaj, nagyobb mint az előtt.

(XVII. Kaland.)

Arany maga is szándékozott alkalmazni a tetemrehívást Csaba királyfiban. A trilogia első tervében így fogalmazza: »Detre gyanította Etele halála igazi okát, de nem tudta bizonyosan. Most nyomába jó. Midőn Krimhild Etelét siratni lejtött volt, *sebei vérzettek*. Ezt látta két asszonya, kikkel rosszul bánik Ildikó; tőlük megtudja Detre.« (Hátrahagyott versei 170. l.) Arany terve szerint ugyanis Krimhild (Ildikó) volt Etelenek gyilkosa.

Ez idegen hatás mellett a hazai történelmi kutatások is ösztönt adtak Aranynek a tetemrehívás szokására nézve. Jókai már megemlékszik róla *A magyar nemzet történetében* (Pest, 1854) *A testvérharczok* című fejezetben. »Ha valaki meggyilkoltatott — úgymond — rokonai holttestét temetetlen hagyták, míg gyilkosa meg nem büntettetett, annak pedig a holttestnél meg kellett jelennie. E szokás Kálmánig fennmaradt: *tetemrehívás és halálújítás* cím alatt (56 l.) *A varchoniták* című novellájába bele is vitte ezt az ősszokást. Halila tetemrehívás útján tudja ki férjének, Elemérnek gyilkosát, mert »a varchonitáknál ősi szokás, hogy ha valakit meggyilkolnak s gyilkosa nem ismertetik, a holttestet a legközelebbi rokon ravatalra fektetve, felviszi a chágán elé s felhívja mindazokat, a kikre gyanuja van, hogy kezüket a holt sebére téve, esküdjének meg, hogy halálában nem vétkesek. Ha a seb vérzik, az azt jelenti, hogy a gyilkos tette rá kezét. E törvényszék a *Zomotor*, a halálújítás« (126 l.)

A tetemrehívás szokásának azonban teljes apparátusát kapta Arany Toldy *Uj magyar múzeumának* 1858. évfolyamában; tehát ugyanott, a honnan már *A hamis tanu* című költeményének tárgyát is merítette.¹ E folyóiratban Balássy Ferencz *Székely tanulmányok* cz. alatt a III. Fejezetben: *Tetemrehívás vagy halálújítás* egész részletesen leírja e szokást a székelyeknél, a kik körében történelmi hitelességgel fel volt található. Balássy szerint ez istenítélet ott az ősidőktől fogva érvényben volt s csak 1594-ben töröltetett el országos törvény által; azonban még akkor sem szűnt meg egészen, mert e törvény későbbben egy félszázad mulva 1649-ben ismét megújított és négy év mulva az 1653-diki országgyűlésen mind a két rendbeli törvény az *Approbata Constitutionok* sorába iktattatott. De még több mint száz év mulva 1740-ben is van nyoma; Udvarhelymegyének egy végzésében mint *tetempfelszabadítás* van említve, ami arra mutat, hogy módosítva, megszorítva e szokás még akkor is gyakoroltatott.

Magyarországon a tetemrehívásnak törvényeinkben, szokásainkban nincs nyoma.

Magát az eljárást Balássy így adja elő:

»Ha valaki meggyilkoltatott és gyilkosa nem tudatott, s másképen ki nem nyomoztathatott: a meggyilkoltatott ember rokonának követelésére azon helynek vagy falunak lakosai — a hol

¹ V. ö. Riedl Frigyes, Arany egyik költeményéről. Kármán-album 160. l.

vagy a melynek területén a meggyilkolt embernek hullája vagy holtteste találtatott — tartoztak a holttetemnél megjelenni s a gyilkost, ha tudták, megnevezni s kiadni, ha pedig azt nem tudták, kezeiket a meggyilkolt ember fejére tenni s úgy megesküdni: hogy sem magokat e bűntényben vagy gyilkosságban vétkeseknek vagy részeseknek nem tartják, sem azt, hogy ki legyen a gyilkos, nem tudják. S a ki ez alkalommal esküdni vonakodott vagy a kinek keze alatt, a míg esküdött, a holttestből a vér megindult és folyni kezdett, az azonnal vétkesnek nyilvánítottatott s halálra sentenciáztatott, valamint az is, ki a tetemre vagyis eskütételre felhítt helység lakosai által mint gyilkos kiadatott.

Ezen szokásnak végrehajtására bizonyos forma és bírói eljárás szükségeltetett, t. i. a gyilkossági eset az illető hatóságnak följelentetett, onnét a meggyilkolt ember rokonának panasza vagy vádja folytán a vizsgáló és ítélő bíróság a hely színére kiküldetett, s a gyilkosság vádjával vagy gyanújával terhelt helység lakossága a holttetemnél fejenként megjelenésre s eskütételre idéztetett és a míg ezen eljárás s eskütetés végbe nem ment, addig a holttest el nem temetethetett. S minthogy pedig az ily eljárásra huzamosb idő kívántatott: a holttestnek gyakran sokáig kellett a föld színén temetetlen maradnia... Minthogy a gyilkosság vádjával vagy gyanújával terhelt helység lakosai tartoztak a felhívásra a holttetemnél személyesen megjelenni, kezeiket a holttest fejére téve megesküdni s a gyilkost hit alatt megnevezni s kiadni: innét neveztetett ezen szokás vagy bűnvádi eljárás *tetemre hívás*-nak és *hitfeladás*-nak.

Révész Imre *Az ordáliák vagy istenítéletek* czímén még a Múzeum az évi folyamában megczáfolja, mintha a tetemrehívás ősmagyar, illetőleg székely intézmény lenne s az istenítéletek különféle nemeit (bajvívás, tűzpróba, vízpróba, szent falat, feszület próbája) alaposan sorra vévén, kimutatja, hogy a tetemrehívás is csak ezeknek egy neme és hogy a középkorban általánosan el voltak terjedve. Mi több, nyomaik megvannak az ókorban a hébereknél és a görögöknél is. A hébereknél a *keserves* vagy *átkozott víz* alakjában, melyet a hűtlenséggel vádolt nőnek kellett innia; ha ártott neki, bűnös volt, ha nem, ártatlan. A görögöknél Sophokles Antigonéjában olvassuk, hogy Polyneikes holttestének őrei »készek mind az izzó tüzes vasat felvenni, mind a tűzön általmenni s az istenekre megesküdni, hogy sem a bűntényben nem részesek, sem annak elkövetőjéről semmit nem tudnak.« A tetemrehívás szokása különösen Németországon volt elterjedve és nemcsak a középkorban folytatták, hanem egész a mult század közepéig van nyoma. Nálunk Erdélyben 1740-ről kelt az utolsó adat.

Arany eljárása teljesen egyez a Balássy előírásával. Bárczi elküldi pecsétetes levelét mindazoknak, a kiket fia meggyilkolásában gyanu illethet. A tetemet magát a hús palotában helyezi el, a hol legtovább megmaradhat az enyészettől, — tudva, hogy a tanuk

megidézése napokig fog tartani — megmosatlan, kiterítetlen, egy egyszerű ravatalon, hogy a törvényes eljárás menetét mi se zavarhassa. Azután följelenti a gyilkosságot s a helyszínén megjelennek világi részről a pristaldus, egyházi részről a canonicus. Arany remek fokozatban vezeti itt elénk a vádlottak csoportját: először Benő ellenségeit, »ha voltak«, majd nagyszámú barátait, azután nála is bevonulnak a falu lakosai: Bárcz, Benőék jobbágyi birtoka, végre a meggyilkolt testvére, anyja, menyasszonya. Az egyes vádlottak, Balássy szerint, a holttest fejére szokták tenni kezüket — más források szerint magára a sebre, — Aranynál: »állva fejénél az vagy emez.« A Nibelungénekekben és Csabában a vádlottak csak egyszerűen megjelennek. Mikor a fekete sebből pirosan buzogni kezd a tört vér, véget ér a tetemrehívás s a poroszló hivatalosan kimondja az ítéletet: »Lányom, ez ifjú gyilkosa vagy!«

Hogy magát az ekként feldolgozott történetet honnan vette Arany, arra nézve igen érdekes véleményt kockáztatott Riedl Frigyes a maga Arany Jánosában. Eszerint a Tetemrehívás balladája visszavihető Arany egy elfeledett ifjúkori beszélyéjére *Herminá*-ra, mely annak idején, 1846-ban az Életképekben jelent volt meg, mint Aranynak első irodalmi dolgozata. Minthogy ez az elbeszélés Arany Összes Műveibe sincs fölvéve s így nehezen hozzáférhető, de meg a kérdés vitás és érdekes volta miatt is, kivonatban adjuk, Arany kifejezéseit is jórészt megtartva:

I. Szerényi Gyula, egy magyar nemes ifjú, az 1845. év őszén Krakkóban időzik. Egy októberi napon a Visztula partján sétálva, egyszerre egy megvadult lovaktól vont kocsit lát egyenesen a Visztula medrének tartani; a kocsiban két némbér ült, a kocsist már lerántották a lovak. Szerényi a dühödt állatok elé veti magát, de azok keményen hátralökik s elgázolják. Hanem épen ez akadály lábaik között megzavarja őket, ezalatt a felocsúdott kocsis odaérkezik s rendbehozza pártos alattvalóit. A súlyosan sebesült ismeretlent a hölgyek kocsira tétetik s lakukra viszik.

II. Pár nappal e történet után dagadó vánkосok közt találjuk Szerényit. Fejénél őrangyalként ül a megmentett hölgy, Marinski Hermina, s felgyógyulásáért esedezik. Szívében a hálaérzet csakhamar szerelemmé erősödik.

III. Marinskiék épen Magyarországba voltak költözendők, mikor ez a történet esett, mert M. maga lengyel volt ugyan, de neje magyar s most, nyugalmaztatása után, rábirta, hogy honába visszamenjenek. Szerényi, fölgyógyulása után, szintén hamarosan beleszeret Herminába s az egész család nagy örömmel szándékszik megülni a víg nászünnepet. Arany e fejezetben így jellemzi H.-t: »H. bár nem egészen ment neme hiúságitól, jó vala. Szépségével együtt erényeit is öröklötte anyjának; és ha kissé regényes, ábrándos kedélyét s e tekintetben néha csaknem makacs szeszélyeit leszámitjuk: alig fűdözhetünk fel valamely hibát erkölcsi lényében.«

IV. Azonban a boldogság nem soká tart. H. azt veszi észre,

hogy jegyesének tekintete nagyon is soká pihenget barátnéja, a szép Eleonóra bájain. Noha semmi igaz oka nincs benne kételkedni, ama perczekben, midőn Gyula keblén függött, gyermeki csevegés helyett, fájdalom keserű hangján gyóntatá kedvesét, ha nem csalja-e meg, ha nem lesz-e hűtelen? Az ifjú százszor esküvék, de H. keble redői közt ezt sziszegé a kigyó: »ne higj, ez eskü hamis«.

V. »Nem, nem epeszttem többé magamat a hűtlenért!... Hálával tartoztam neki, de ez adómat lefizettem, legbecsesb vagyonomat, szívemet adám jutalmul. Igen, hála volt csak, *kötelesség*, de nem szerelem. Elfogadá; ismét elveté: most szabad vagyok. Nem epedek tovább: boldogságát nevelnék kinaim. Dacolni fogok a nyomorúval: hadd lássa, hogy a kéz, melyet eltaszított, nem oly olcsó, miszerint akárkinek is játékszerévé aljasodjék!« H. egyik régibb imádója, Kaminiczki báró karjaiba veti magát.

VI. Egy tánczmulatságon már nagyon nyíltan mulat a báróval. Félre is vonulnak egy pamlagra. Senkisémm ügyel rájuk, csak egy kékszemű, szőke ifjú, Szerényi. Sz. megállt az ajtó megett, kebeléből csillogó tört vont elő, végig tekintett annak harmas éln, azután egy leső pillanatot vetett a pamlagon ülő párra, hirtelen keblébe rejté a gyilkot, s rohanva eltávozott. — H. nem láthatta őt. A báró kétértelműségei észretérik H.-t; látja, hová jutott s betegség ürügye alatt sietve hazatér.

VII. Marinskiék hazakészülnek Magyarországra s H. elmegy búcsút venni Eleonorától. Ez egy kis arczképet mutat neki, a saját arczképet, melyet jegyese felkérésére Szerényi készített. H. lelkében világosság lőn, de villámé volt ez, mely életfáját széthasadással fenyegeté. Sz. tehát azért merült el Eleonora nézésébe, hogy arczvonalaait a készítenő kép számára emlékébe annál hívebben benyomhassa!

VIII. H. kétségbe van esve iszonyú tévedése miatt. Egyetlen reménye még, hogy Gyulát feltalálja s megkérleli. De késő, Gyula a kitört néplázadásba rohan s ott leli halálát. Egy igénytelen halomka tövén, egyszerű keresztel kijelölt sírban nyugszik Szerényi Gyula, kit időtlen féltésből származott szeszélyes női dacz a forrongó nép közé hajtott, hogy ha már életét elveszté, halálát lelje föl!

IX. Arany így fejezi be a novellát: »A fiatal orvos, kinek szives elbeszélése után jelen történetet közlöm, Kassán találkozott Marinskiékkal. Ő jelen volt az orvosi tanácsban, mely H. életromjai felett tartatott s melyben a nyomatékosb vélemények egyhangúan odanyilatkoztak, miképen, ha talán testi egészsége még visszaszerezhető volna is, mihez egyébiránt semmi remény: elméje sohasem fog teljesen kiépülni.«

A későbbi ballada csirája nyilván megvan e novellában. Egy fiatal leány valamely tévedés következtében öngyilkossá teszi kedvesét. Még jelleme is megegyez Abigélével: »nem egészen

ment neme hiúságitól, szeszélyes, de lelke mélyében jó.« Midőn áldozatát »véres mellel, vértelen arczczal« maga előtt látja, megőrül. A történet, eltekintve a tetemrehívás keretétől, melybe Arany elhelyezte, ugyanaz. Mi több, e novella egyenesen mintha expositiója volna a ballada katasztrófájának. Itt megértjük, miért nem hisz Abigél Benőnek s miért lesz ez öngyilkossá. A novellában Szerényi Gyula szintén tévedésből öli meg magát, mert Hermina mással kacérkodik, pedig Hermina csupán csak azért teszi azt, mert Gyulát egy szerencsétlen félreértés következtében hűtlennek hiszi.

E szerint Arany költői pályája kezdetén már magában hordta a gondolatot, melyből élte végén egyik legremekőbb balladáját alkotta, mint a hogy Goethe Faustja élete végéig elkísérte szerzőjét.

E sötét, keserű tanulságok közepett azonban Arany nem hagyja egészen vigasztalanul nemzetét. Újra és újra felmerül előtte a régi dicsőség képe, nem mint egykor, hogy nagy tettekre buzdítsa a pezsgő fiatal életerőt, hanem hogy túrni, kitarítani segítsen és nemes daczra bátorítson. *Szondi két apródja* nem hódol meg a zsarnok parancsszavának, a szellem fölébe emelkedik az anyagnak, a lelki erő az erőszaknak, a kereszt hite a kardénak. A drégeli ostrom a tizenhatodik század egyik legnagyobb tette; hősök ivadéka támad a dőzsölő, pártoskodó nemzet nyomán és dicsőségük beragyogja a szenvedések komor évtizedeit. Arany megénekelte Losonczit és tanulmányt írt a Zrinyiászról s első két énekét megzendítette népies átdolgozásban. De *Szondi két apródja* nemcsak a nemes hős hű szolgája volt, mint Kont fegyvernöke. E két énekes ifjú lelkében a költészet tüze ég, ajkukon versekben ömlik Szondi dicsősége. *A költészet, az irodalom fogja a magyart megtartani az elnyomatás korszakában*; annyi kincse közül ez egyetlen maradt; mert a gondolat fölött nincs a zsarnoknak hatalma. Ez a költészet álruhájában beférkőzik a szivekbe, izgat a mult nagyságával, küzdelmes dicsőségével és tanulságot merít erejéből. A két apród énekét ezrek fogják hallani, az ő ajkukon is rázendül a hazafi dicsősége vagy visszazsong lelkükben és mindenki tűr vagy tesz, de ereje el nem hanyatlik.

Hozzatok dalt emlékül, a hajdan
Lomb s virággal gazdag tájirul;
Zengjétek meg a jövőt, ha majdan
E kopár föld újra felvirul.
Dalotokra könnyebben derül fény,
Hamarabb kihajt a holt berek;
A jelennek bűját édesítvén:
Fiaim, csak énekeljetek!

Arany e költeményének is Tinódi krónikája volt a forrása. Tinódi a felső-magyarországi várak ellen 1552-ben viselt török hadat írta meg *Budai Ali basa históriája* czímen. Drége!

ostroma a 15—26. versszakokat foglalja magában s az egész mű alig két évre a hadjáratok után jelent meg. Tinódinak e műve is elsőrendű történeti forrás s a későbbi kutatások csak igazolták, legfeljebb kibővítették itt-ott adatait. Ezekből kiemeljük a két apród nevét, a kiket Tinódi névszerint nem említ s Czuczor is csak költött neveken, melyek erősen magukon viselik a nyelvújítás jellemét: *Dalár* és *Zenegő*. Ali basa írja Budáról 1556 deczember 30-án Krusit János zsitvai és bakabányai kapitánynak: »Itt en nalam ket gyermek vagyon deak, kyket Zondy Gyorgitwl vettem el, egyknek newe libardy es az masiknak Sebestyen. (Irodört. Közl. III. 99).« A mi két énekes apródunk, Libárdi és Sebestyén tehát még négy év múlva is Ali basánál volt, mint gyermekek s így az ostromkor még egészen zsenge korúaknak kellett lenniök. Tinódi krónikája különben így szól:

Vitéz Ali basa dolgában bölcs vala,
Drégel vára alatt táborával szálla,
Az vár törésére álgúkat állata,
Négy álgúja, hat taraszka néki csak vala.

Jó vitéz Szondi György benn porkoláb vala,
Békefalusi Gergely ő társa vala,
De akkort házához kikéredzett vala,
Az megszálláskoron el-kirekedött vala.

Töretni az basa kezdé Drégel várát,
Ott ám lerontatá egy szép magas tornyát,
Szondi ott elveszté egy vitéz szolgáját,
Jó Zoltai Jánost; meghala torony alatt.

Első ostromot basa nagyot tétete,
Ott sok terek vesze, ő nem sokat nyere;
Ezt tev Szondi Györgynek jó vitézsége,
Ott meg akar halni; azt ő már elvégezte.

Sőt az várnak falát, tornyát igen törte,
Basa oroszfalvi pappal kérette:
Az várat megadná, magát ne vesztené, —
»Már későn költ ahhoz«, — Szondi csak azt izené.

Sok foglya őnéki; kettőt ő hivata,
Két énekös apródját előállatá;
Azok előtt ily testamentomot szólla:
Az Ali basának két apródját ajánlá.

Ezen igen kéri basát, ő nagyságát,
Vitézségre tanítsa ő két apródját,
És eltemettesse Szondi Györgynek tagját,
Mert majd itt meglátják az ő szörnyű halálát.

Gyorsan mind az négyet skárláttal ruházá,
 Pínnzel kápájokat megtölté, megraká,
 Az Ali basának szépen kibocsátá,
 Ő minden morháját az közöbre hordatá.

Égeté, elveszté: istállóba méne,
 Jó lovaiv hegyes-tőrrel általveré,
 Lelkét az istennek ajánlá, igyéré,
 Nagy derék ostromát Ali basa kezdeté.

Nagy szép dárda Szondinak kezében vala.
 Sebesölve, térdön állván ő vív vala,
 Romlott toron alatt által lötték vala,
 Az fejét az hegyiről alá vetötték vala.

Jó Drégelnek vára lőn basa kezében,
 Szondinak az testét vivék eleibe,
 Fejét keresteté, az testhöz viteté,
 Mint oly vitéz embört, nagy szépen temetteté.

Ez egyszerű krónika volt mindazon költők forrása, a kik Szondival foglalkoztak, nevezetesen Arany előtt Czuczor *Szondi* és Erdélyi *Szondi Drégelben* című költeményeinek. Mindkettő a dicső mult képeivel izgatja a jelent, az Szondiban romantikus módon a nagy indulatok közt háborgó hőst, a dühös harczost, a lelkes hazafit, az érzékeny szívű apát rajzolja, Erdélyi népies hatások alatt készült balladája inkább lelkének csendes nagyságát ünnepli.

E költemények sem voltak Aranyra hatástalanok, nemcsak a tárgyválasztásra, de a hős felfogására, sőt a költemény alakjára, kifejezéseire nézve is.

Arany is először magáról Szondiról akart balladát írni. Hátrahagyott versei közt találjuk meg e legremekebb balladájának első fogalmazását *Szondi* címen:

»Beborult a csillagos ég felettünk,
 Uram isten! védj a hazát helyettünk;
 Vérünk áldozása,
 Életünk fogyása
 Hogy ne essék hiába:
 Oh, ne engedj, uram isten!
 Jutni pogány igába.«

Szondi vitéz szomorkodik szívében;
 Töri török Drégel várát keményen;
 Basa büszkén járat:
 Adja fel a várat
 Kegyelemért, cserébe,
 »Kegyelem az istennél van:
 Folyamodom elébe!

Hadakozó vitéz népem mind kevés,
 Fogy az ember, szaporodik a törés;
 Minden katonámra
 Egy-egy kapu tárva
 Döledező falomon:
 De azért mi nem megyünk ki,
 Itt halunk meg a romon.«
 Hallja Márton, Oroszfalu pásztora,
 Kezeinél az úri szent vacsora . . .

(Az ötvenes évekből.)

De ez inkább népdalos forma nem tetszett tovább Aranynak, még nem szállta meg igaz ihlet, a költemény hideg, csengő krónika.

Második töredéke már *A két apród* címet viseli, de csak egy versszakig jutott:

Szondi vitéz harczott lelkesen,
 Drégel alatt nyugszik csöndesen;
 Sírja felett kopján gyász lobogó, koszorú;
 Kopja tövén két szép ifiú.

Ime már a *Szondi két apródjának* első versszaka embrióban! De mily fenséggel zendül meg később e csengő, bongó, dalszerű sorokkal szemben: Felhőbe hanyatlott a drégeli rom! E művészi, bonyolódott, az esemény izgatott sietését a fenség nyugalmaival mérséklő versformára kétségtelenül befolyt Czuczor költeményének mértéke. A rohanó anapaestusok jól illettek ott a mindig előretörő Szondi jellemzéséhez, a folytonos harcok izgalmához, Arany spondeusokkal és caesurákkal mérsékelte futásukat.

A cselekvény előadásában érdekesen tér el a három költő egymástól. Mindenik elmondja Szondi vitézkedését és hős halálát és mégis egyik költemény mintegy folytatása, kiegészítése a másiknak. Czuczor legelején kezdi az esemény elbeszélését. *„Mily had kel a Drégeli völgyön elé?”* Mikor a török sereg fölvonul, Erdélyi a közepén mikor *„Másé már a mező, csak a vár Szondié”* és Arany befejezi: *„Felhőbe hanyatlott a drégeli rom.”* Aranynál az esemény mult s csak az apródok éneke jeleníti meg drámai módon.

A hős jellemében is nevezetes a három költő felfogása. Mindenik a nagy hőst, a kereszt és kard vitézét látja benne, de Arany hőse nem oly heves, mint Czuczoré, inkább rendületlen fenségével hat és nem oly érzékeny, mint Erdélyié, de mélyebb, lélekben gazdagabb. Vallásos hivatása Aranynál páratlanul nagyobb mint előzőinél. Még érdekesebb a különbség az apródok felfogásában. Czuczornál két ügytelen árva fiú, kik mikor a török a vár előtt megjelenik, rettegve gondolnak a bekövetkező halálos vesze-

delemre; Szondi harczriadót vár tőlük, ők remegve kérnek menekvést. Erdélyinél már rajtuk is elárad Szondi lelke, együtt kívánják vele megosztani a halált; fontosságban is nyerne s már mint az örök hír képviselői vannak említve. Arany egészen eszményíti őket s a költemény fő gondolatainak hordozójává teszi: a két apród a költészet, mely magasztalja, hirdeti az erényeket, melyekért a hősök meghaltak.

Kifejezés dolgában csupán Czuczor Szondijából találunk kettőt Aranynál. Czuczor azt mondja Szondiról, hogy:

A kis fiukért öli csak gond.

Aranynál:

Ezért öli bú.

Majd alább:

Nyerges Daliját üti szügyben.

Aranynál:

Szügyeikben tört keze forgat.

A költemény nyelvére Tinódi volt leginkább hatással. Arany a maga módján belévitte a tárgy régiségét. Egyáltalán rendkívül művészi a Szondi két apródjának nyelve. A törökök törökösen beszélnek s itt is ismét másként a basa meg az egyszerű szolga, az elbeszélés pedig régies. Arany mintha a nyelvben is szerette volna éreztetni mindazon hatásokat, melyek alatt egy-egy költeménye született; olyanok, mint a lerakodott földréteg, szétszedhetjük és megvizsgálhatjuk összetételét, mert az egyes rétegek elkülöníthetők. Tinódira emlékeztet mindenekelőtt a többször ismétlődő régies mult: *hulla, álla, vevé, ragyog vala, az álgyni* — melyet már Czuczor is említ, — *marha, jó kard és e sorok: Minden tüzes ördög népet, falat ont, Töri Drégel sziklai várát.* Tinódinál: *Az várnak falát, tornyát igen törte. — Sok nagybecsű marhát máglyába kihordat. — Ő minden marháját az közöbre hordatá. Harczos paripái nyihognak alatt, Szügyeikben tört keze forgat. — Jó lovait hegyes-törrel általveré. Mint bástya fesziült meg romlott torony alján. — Romlott toron alatt által lötték vala. S hogy harczola még, Bár álgugolyótól megtört ina, térde. — Sebesölve, térdön állván ő vív vala.*

A főlemelő, lelkesítő érzés, mely e balladákban uralkodik, megenyhíti azoknak sötét tragikumát. Még inkább felenged Arany hazaféjdalma azokban a történeti balladákban, a melyeknek nő a hőse, mint: *Rákóczyné, Rozgonyiné, Az egri leány.* A romanticismus előkelő helyet juttatott a költészetben a nőnek, miután a classicismus, a férfiak költészete, háttérbe szorította; Arany balladái-
nak is számos a nőalakja. Arany e részt főleg a Garay nyomdokán jár, a ki a nőt gazdag típusokban vitte be a balladába. A cselekvő nő: a magyar honleány, a harczokban vitézkedő amazon, a női démon az ő balladáiban jelennek meg először,

nagyban különbözve már Vörösmarty nőjellemeitől: Szép Ilonkától, Kemény nejétől vagy Czuczor Hunyadinéjától, a kik inkább passiv alakok, a férfi holdjai, mert övé még a cselekvés egész világa.

Arany a romantikának mindkét fajta nőalakját bemutatja, nemcsak a nemes vitéz amazont, hanem a gonosz útra tévedt *Ágnes asszonyt*, az *Árva fiú*-nak elvetemült anyját, a démoni *Kund Abigélt* s az ártatlan bár, de a gonoszság ármánya miatt elbukott *Zách Klárát*, a romantikus drámának e legkedveltebb nőszemélyét. Azonban Arany mindenütt érvényesíteni tudja egyéni felfogását. Ezt röviden úgy fogalmazhatjuk, hogy mintegy meg akarja óvni a nőnek nőiességét a romantika túlzásai ellen. Az ő nőiben mindig van valami a női lélek gyöngédebb, eszményibb szövéséből, a férfi iránt tartozó hivatásából, gonosz női nem egész démonok, cselekvő női nem egész férfiak. Nem áldozza fel a régibb női ideált az új elméletnek, inkább csak elhelyezi körében és megegyeztetni vele. Mennyi gyöngéd nőiesség van Ágnes asszonyban! Résztvünk sokszorta fölülhaladja erkölcsi fölháborodásunkat, Kund Abigél mily súlyos vádat emel magára önvallomásában! Még legelvetemültebb az Árva fiú anyja, de keservesen bűnhődik ez is. Az anyai szeretet szikrája, melyet szerelme elfojtott, hatalmasan fellobog szívében s a költő szánalmunkat esdi a gyermeke sírjához járó szegény örült számára.

A hazafias balladák is e felfogás tükröi. Rákóczyné, a kékszemű, szőke, német asszony házasságában magyarrá lett és forrón lelkesedik új hazájának ügyéért, melyet a bécsi udvar kockára tett. Egy »magyartalan hölgy«, a kit Széchenyi és Vörösmarty lángszavai honleánynya avattak. De politikai küldetése rabférjének meglátogatásává zsugorodik és új hitvallását annak keblére borulva szavalja el. Mennyivel fontosabb és egészen politikai szerepet juttat neki Szigligeti *II. Rákóczy Ferencz fogságá*-ban! Rozgonyiné magyar amazon, de csak férjéért megy harczba, hogy élve halva mindig közelében lehessen. Az egri leány az egri hősnők véréből való, száz évvel ő előttük. De nem keresi a harczot, nem akarja kiereszteni kedvesét sem a küzdelembé, csak eleste bőszíti fel s azzal a karddal osztja a halált, mely annak szívét járta át, míg ő maga is el nem esik. Arany más költeményeiben is így rajzolja a nőt: Széchy Mária szívében hősiség és szerelem küzdenek s a férfias Anikó csak Miklósért ölt pánczélt és sisakot.

A *Rákóczyné* ballada alig más, mint Karolina Amália hessen-rheinfelsi hercegnő politikai küldetése, — a mint az a történelemből ismeretes — drámai cselekvényben. Még merev, szónokias mint a negyvenes évek balladá, és a politika versenyre kel benne a költészettel. Arany kihagyta összegyűjtött költeményei sorából, érezte, hogy még nem az ő balladája, nem felel meg később e műfajról alkotott felfogásának.

Rozgonyiné vitézkedése szintén történeti esemény, bár Arany merészebb változtatásokat engedett meg benne magának. Rozgonyi-

nak és nejének Czecziliának, vagy mint Arany írja, Cziczellének hőstetteit a bihar-galambóczi csatában Zsigmond királynak 1433-ban kibocsátott adománylevele tartotta fenn számunkra. Közölve van: Fejér, Cod. dipl. X. (VII. 628. 773; megújítása Rozgonyi István részére u. o. XI. 150); legújabbán Szilágyi Sándornak A magyar nemzet történetében és fordításban így szól: Mi Zsigmond Isten kegyelméből mindenkor felséges római király és Magyar-, Cseh-, Dalmát-, Horvátország stb. királya, emlékezetül adjuk jelen levelünk által jelentve mindenkinek, a kit illet, hogy mi úgy az általunk őszintén szeretett és igen kedvelt nagyságos Czeczilia úrasszony, a mi szeretett hívünk nagyságos Rozgonyi István temesi főispán felesége és Szentgyörgyi Gróf Péter leányának különös kedveskedésül, mint egyszersmind az ő dicséretes szolgáltatának figyelembevételével s azokra tekintettel, melyeket ő a felségünk által ostrommal körülvelt Galambócz vára alatt vakmerőséggel és serény éberséggel teljesített és véghez vitt, a melyek közül némelyeket az ő tettei emlékezetére és tiszteletre méltó ajánlása végett, hogy egyebeknek is, kik az asszonyi állapotban vannak, példát adjon és az áldozatkész vakmerőségre ösztönül szolgáljon, ezennel méltó elbeszélés módjával ide iktatandónak tartottunk. Tudniillik maga »grófnő úrasszony« mikor mi és említett István úr, az ő férje a nyáron, a melynek már harmadik fordulóján vagyunk, seregeinkkel a mondott Galambócz vár körülzárolásában voltunk és fáradoztunk, egyéb úrasszonyoknál bátrabban és derekabban, mi Szent-László várának nevezett várunkhoz, melyet az említett Galambócz várral szemközt a Duna azon részén építettünk, oda merészelt jönni és egy fegyveres Gályánkra, melyet többek közt épen ott a Duna folyamon tartottunk, nemcsak leküzdvé az asszonyi és női nemmel járó gyenge, remegő, megijedő lelki állapotot, de sőt lelkesedéssel és katonai bátorsággal vakmerően felszállott és azzal a mondott Duna folyamon serényen most ide, majd oda evezett, a harci támadás megkezdése után pedig abba belevegyülve, több győzelmes rohamot intézett, továbbá ugyanarról a gályáról az ostromágyúkból vagy bombardákból, kődobógépekből és más e czélra szolgáló hadi szerszámokból azon Galambócz várára t. i. az ellenük harczoló törökök ellen, a kiké volt a vár, többször sőt ismételten lövetni nem félt. A miért magát a grófnő úrasszonyt valami királyi kegyünkkel kitüntetni és méltó jutalom adományával megjutalmazni akarva és ezen grófnő urasszony részére kellemesebb, gazdagabb és módosabb helyzet biztosítása végett bizonyos Szil, Nebancs, Szanas nevű birtokokat Tolna vármegyében, melyek köztudomás szerint előbb néhai Szili László örökösök reménye nélkül elhunyt emberéi voltak és ugyanannak magva szakadása folytán országunk szokása szerint törvényesen a mi királyi kezünkre háramlottak, összes hasznaival, bárminemű tartozékaival, u. m. szántás alá való mívelt és míveletlen földjeivel, mezeivel,

legelőivel, rétjeivel, erdeivel, berkeivel, vizeivel, folyóival, vízfolyásaival, malmaival, malom helyeivel, általában bárminő nevű szóval nevezett haszonnak és járandóságnak teljességével egyetemben azok valódi határai és régi mesgyéi alatt, melyek alatt azokat előbb említett néhai László és bárki más eddig törvényesen hatalmában tartott és birtokolt, a mi bizonyos tudomásunkkal és határozott szándékkal a mi főpapjaink és zászlós uraink érett megfontolása is hozzájárulván, említett grófnő urasszonynak és általa örökösének és összes utódainak adtuk, ajándékoztuk és adományoztuk, sőt adjuk, ajándékozzuk és adományozzuk, hogy örök joggal és visszavonhatatlanul birtokolják, egyszersmind hatalmukba vegyék és bírják mások jogséremlé nélkül, helyben hagyva és megengedve nevezett grófnő urasszonynak, hogy ő életében és halálakor fent említett birtokok felől, melyeket, a mint fent előadtik, neki adományoztunk, bárki vagy bárkik részére szabadon, korlátlanul és bármiképen rendelkezessék ezen levelünk erejénél és bizonyosságánál fogva, melyet kiváltság levelünk alakjában is megszerkesztetünk, mihelyst nekünk valósággal visszahozták. Kelt Pozsonyban, Szent Gergely pápa napja előtt való legközelebbi csütörtökön, az úr 1430-ik évében, magyarországi stb. uralkodásunk negyvenharmadik a rómainak huszadik, a csehországinak tizedik évében. A pecsét alatt: A király úr saját megbízása.

Arany Rozgonyiné-jához Szalay Lászlónak elbeszélését használta fel. (Magyarország története. II. 370 s. köv. l.) A költemény egész menete megegyez vele és számos kifejezése is visszahangzik a költeményben.

»Zsigmond Nándorfehérvárt megerősítette s miután szemben Galambóczzal Lászlóvára felépült, 1428. tavasszal a török ellen készült serege Rozgonyi István pozsonyi gróf vezérlete alatt harmincezer főre ment, melyekhez Vitold litván nagyfejedelem, kivel a király februárius végén Kassán találkozott, még egy csapat lengyelt, moldvai oláhot és oroszot küldött. Április végén Galambócz szárazon és vizen megtámadtattott.¹ A Moravából a Dunába érkezett török hajók² Lászlóvár oltalma alatt felgyújtattak, s itt Rozgonyi hitvese: Czeccilia, a Szentgyörgyi grófok családjából,³ halhatatlan nevet szerzett magának. Gályájáról, melyet maga vezérlett, több török hajót felgyújtott és elsüllyesztett s férjének oldala mellett nevezetes részt vett az erősség ostromában. A falak már minden oldalról roskadoztak, s a düledező tornyok a vár közel feladását várták Zsigmonddal, midőn május végén Murád roppant sereggel Galambócz felé közeledett.⁴ A meglepett király nem merészelve Murád százezerre menő seregével⁵ megmérkőzni, alkudozásra lépett a

¹ Folyamon is, szárazon is egyre törlik, vesztik.

² Pogány török a Moraván érkezik új haddal.

³ Hív szerelme, szép Cziczelle, Szentgyörgyi leánya.

⁴ Közeledik nagy hadával törökök császára.

⁵ Százezerre megyen serge, sok basával, béggel.

törökkel, hogy visszavonulását eszközlésbe vehesse. És Murád csakugyan fegyverszünetre lépett vele, melynek erejénél fogva Zsigmond háborgatás nélkül vihette át a Dunának szerb partján levő hadait Lászlóvárba, ha Galambóc ostromával azonnal felhagy. Ehhezképest a vívók hajókra szállítottak s a magyar erőnek egy része már a tulsó parton volt, midőn Murád népei, megszegvén a fegyverszünetet, Zsigmondra és a tartalékseregére vetették magokat. A király Rozgonyinak s egy Zaviss nevű lengyel lovagnak köszönhetette életét, amaz őt magával egy csónakba ragadta, melyen, mint harmincznégy évvel korábban Nikápolynál,¹ az ozmán düh elől meneküljön; emez dandárával mindaddig elszántan vívott a Zsigmond után rohanó tömeg ellen, míg a királyt és környezetét Lászlóvár oltalmába vette. Az erősség olasz tűzérei, mihelyest a mieinket tusában látták az ozmánokkal, azonnal megújították a tüzet Galambóc s a törökök hátsó sorai ellen és Zsigmond e körülménynek köszönhetette, hogy vesztesége csak ezer főre ment, az elesettek között a hős Zavisst találjuk, kiben a törökök közül többen a királyt gyanították s ki az ellene mért száz és száz szablya csapásai alatt összeroskadott.

Szalay ezen elbeszélésén kívül — úgy látszik — Fessleré is hatott Aranyra. (Gesch. d. Ungern IV. 375). Legalább Szalay nem emeli ki azt a körülményt, hogy most először szólt az ágyú magyar-török ütközetben, a mit pedig Arany élénken hangoztat.

Szól az ágyú, szokatlanul durva ozmán fülnek,
Hajóira tűz kanócok, koszorúk repülnek.

Az ütközet leírására Fesslernek ez elbeszélése irányadó: »Cäcilia, des Grafen Templin von Sanct Jörgen Tochter, Stephan Rozgon's Gemahlin, grossherzige, von Vaterlandsliebe begeisterte Frau theilte mit den Ungarischen Waffenmännern des Tages Arbeit, Gefahr und Ruhm; Befelshaberin einer Galeere, bohrte sie mehrere feindliche Schiffe in Grund, steckte andere in Brand, sandte aus ihren Bombarden, Büchsen und Balestern Tod und Verderben in die Burg. Von anderer Seite richtete die schwerste Kanone, in Ungarn gegossen, Graf Stephan von Rozgon selbst und schoss damit mehrere Thürme der Burg in Schutt.«

Látnivaló, hogy Arany az ütközet lefolyásának és egyes adatainak dolgában ezuttal is híven követi forrásait. Saját leleménye az expositio, midőn Rozgonyiné csatára indul; jellemző párbeszéde férjével. öltözködése — ez a Homérosra emlékeztető leírás — és a befejezésben Rozgonyiné felmagasztalása. A források szerint ugyanis a királynak megmentésében egyedül Rozgonyinak van része s arról sincs szó, hogy a vízbeesett Rozgonyit neje mentette

¹ Arany ezt az adatot is felhasználta Rozgonyiné és Zsigmond király ingerkedő párbeszédében, mikor Zsigmond Rozgonyiné szemének nyilait emlegeti, Rozgonyiné pedig azzal vág vissza, hogy nem oly divat már ma nyíllal löni, mint felséged fiatal korában, a mivel a nikápolyi vereséges csatára czéloz.

volna ki, a mely balesetet különben Arany egészen mellőz is, és Rozgonyiné vitézkedése csupán az ütközetben tanúsított bátor viselkedésében s a várnak hajójáról való lövetésében áll. Arany itt költői czélja kedvéért erősen eltért a valóságtól és szabadon alakított. Rozgonyiné így Zsigmondot és férjét felülmuló fényben ragyog s jobban megvalósítja Aranynak a nőről alkotott amaz eszményét, hogy a nő, ha fegyvert fog is, csak szivétől indítatva teszi és czélja akkor is inkább a mentés, segítés, ápolás. Rozgonyiné ezzel a tettevel fölülmulja magában a harczos nőt, s az ország is inkább a királynak és férjének mentőjét magasztalja benne.

Különben a költeménynek erre a részére, a gálya, vészszel-teli hajózás gondolatára Arany saját vallomása szerint egy skót ballada, az általa fordított *Sir Patrick Spens* is volt némi hatással. De csak egy-két helyen:

Rozgonyiné

Hej, ki hozza, kormányozza
Ide azt a gályát . . .

Sir Patrik Spens.

Hol egy legény, hogy a kormányt
Fogná meg azalatt . . .

Én, én hozom, gyöngé asszony
Hajómat az éjben.

Itt vagyok én: és a kormányt
Megtartom azalatt.

De mily távoli vonatkozás ez. Ha maga nem mondja, igazán senkinek se jutott volna eszébe s Arany méltán jegyezhetette meg egyszer tréfásan róla: »Megtartottam a katona regulát: a mit lop-tam, jól eldugtam.« (V. ö. Riedl, Arany János 222. l. és Szász Károly, Arany balladáiról. Pesti Hírlap 1884. febr.)

Az *egri leány* történetét Philippus Callimachusnak De rebus a Vladislao Polonorum atque Hungarorum rege gestis című krónikájából vette Arany. (L. Schwandtner gyűjteményében: *Scriptores rerum Hungaricarum*. Bécs, 1746. I. k. II. rész 479—481. l.). Itt van elmondva, hogy I. Ulászló király azon lengyel önkényte-seket, kik a Magyarország felvidékét háborgató cseh rablók ellen sikerrel küzdöttek volt, Budáról Odrovánszky Péter vezérlete alatt az ország határszéléig velök menendő magyar díszkiséret mellett Lengyelországba küldte, hogy a Podoliába beütött tatárokat kiű-zék. Ezután így szól a krónika:

Quum itaque Agriam pervenis-sent, liberaliterque ab Episcopo ac-cepti, licentius quam ratio temporis et vicini hostis solertia patiebatur, conuiuiis hilaritatieque indulgerent; seu quia numero ac viribus fidentes, periculum contemnebant, seu quia secundis rebus, negligentia familia-rrior est, quam adversis: Telefus, qui per id tempus praesidio Cassoviae

Midőn így Egerbe érkeztek, a püspöknél szíves fogadtatásban része-sülve, sokkal szabadabban mint azt a körülmények s a szomszédban ta-nyázó ellen ébersége javallotta, át-adták magukat a lakmározásnak és vigasságnak; már akár mert szá-mukban és erejükben bizakodva a veszedelmet kicsinylették, akár azért, mert a gondatlanság közönségesebb

praerat, ratus bene gerendae rei sibi oblatam occasionem, cum manu expedita profectus contentissimo gradu, per silentium noctis, illuc se recepit. Quamque omnes custodias, velut media pace, solutas inuenisset: ab ea parte, qua facilius ac tutius rem agi posse arbitrabatur, murum, nullo usquam obsistente, transcendit, excitatoque ad terrorem nonnullis in locis incendio, canentibus signis, et velut in capta urbe, clamore sublato, inermes sopitosque adoritur. Et primo statim impetu, domos complures, et Polonorum fere omnes currus, tumultuarie diripit. Cumque hostes, inter clamorem, caedem, populationem, ignem, trepidi ac semisomnes, vix arma expedirent: cum ingenti praeda caeterarum rerum, sed et iumentorum atque hominum, retro abiit. Hungari vero ac Poloni, tandem somno et trepidatione discussa, quum simul armati conuenissent: nec difficile videretur, fugientem hostem assequi, et abactam praedam recuperare: cursu effusissimo, aegre, propter impedimenta et lassitudinem, properantes, insequuntur. Itaque prius multo, quam inclinare sol coeperat in occasum, quum instans a tergo exaudiretur hominum simul et equorum fremitus: Telefus, qui suos, nocturni itineris celeritate, ac labore fatigatos sciret, tum praeda onustos atque impeditos, desperata fuga, ad vires se conuertit; et in quo, propterea quod Leopoliensis Palatinus erat, plurimum reponebat, seu redimi cogeretur, seu permutatio captiuorum fieri aliquando contingeret, Petrum Odrouansanum, quem cum aliis multis captum abducebat, familiari cuidam suo, Soloma nuncupato, cuius fidem satis ut arbitrabatur cognitam perspectamque habebat, in pro-

a jó szerencsében mint a balsorsban. Telef, a ki ez időben Kassa őrségének élén áll vala, az alkalmat a cselekvésre kínálkozóan véelve, egy könnyű csapattal utnak indul s az éj csendjében erőltetett menetben oda érkezik. Miután minden őrséget, akár csak béke idején, teljesen felbomolva talált: a falat azon a részen, a honnan a dolgot könnyebben és biztosabban vélte intézhetni, minden ellenállás nélkül meghágja s egyes helyeken félelemkeltés czéljából tüzet támasztva riadót fuvat és mint elfoglalt városban, hanges lármával ront az alvókra és védtelenekre. És mindjárt az első támadással több házat s a lengyeleknek csaknem összes szekerait hamarosan kifosztja. Midőn az ellenség láрма, öldöklés, pusztítás, tűzvész közepett, rettegve, álmottasan nagynehezen fegyverre kapott, ő már mindenféle holminak, de kivált barmoknak és embereknek roppant prédájával elvonult. Midőn a magyarok és lengyelek az álmából és ijedtségből végre magukhoz térve, azon fegyveresen összejöttek, nem látszott nehéznek előttük a futó ellenséget utólni és az elhajtott zsákmányt visszaszerezni: tehát a rendetlen futásban, az akadályok és fáradság miatt csak nagy nehezen előrehatoló sereget űzőbe veszik. És így jóval előbb mintsem a nap nyugvóra kezdett hajolni, fölhangzott hátulról az embereknek és lovaknak fenyegető zaja. Telef, a ki jól tudta, mennyire megviselte övét a gyors éji út és a fáradság, a zsákmánynyal megrakott és attól akadályozott embereit, kétségbeesvén a futás sikere felől, erejük összeszedésére kezdte ösztökélni; és a kire, minthogy lebergi palatinus vala, legtöbbet adott, akár visszavásároltatnék, akár a foglyok kicserélésére

pinquum oppidum perducendum custodiendumque commisit. Nec mora, vltima experienda percipiens, impedimentis in viam praemissis, suos monet: qui a tergo instarent, tumultuariam manum esse, inermes, in-compositos, et adhuc praeteritae noctis inopinato pauore fluctuantes, ac trepidos; nonnullos etiam saucios debilitatosque, qui, cum ad tuendos se domi vires atque animi defuissent, temere postea prosiliendo, arma cepissent, quasi facilius foret, in aperto campo res suas pugnando recuperare, quam fuisset clausas intra urbem parietibus tueri. Quidquid aut periculi fuerit aut laboris, iam esse exhaustum, et celeriter eundo, et inopinantes inuadendo: praedam esse in manibus, quam vtique multo facilius foret, inter pares vires defendere, quam fuisset rapere. Sed et multos ex hostibus teneri vinctos, et eosdem magis strenuos, quos non somnus, non metus, non subitarius tumultus, a consequenda manu auertisset: qui superessent, vino adhuc somnoque graues, aut vulneribus afflictos esse, regendisque tantummodo equis, vix satis aut animorum, aut virium habere. Quin, etiam si paria essent caetera, inter tam dispari causa pugnantes, fortiores esse debere, qui sine spe veniae de vita dimicaret, quam alii, quos modicae abactae praedae dolor armavisset. Meminissent eorum, quae in suae gentis praesidiarios paucis ante diebus ad Cassoviam, foede ac crudeliter commissae fuissent: anniterenturque pugnando acriter, et virorum fortium exitu, vitam relinquere potius, quam capi per ignauiam aut trepidationem paterentur, ut veluti pecora, per ludibrium postea trucidarentur, quo maiori impetu in hostem ferrentur, eo minori discrimine,

kerülne valamikor a sor, Odrovánszky Pétert, a kit sok másokkal együtt foglyul elhurczolt, átadta egy Soloma nevezetű szolgájának, akinek hűségét eléggé ismertnek és kipróbálnak vélte, hogy egy közeli városba vezesse és őrizet alatt tartsa. És halogatás nélkül, mikor látta, hogy meg kell kísértenie a végsőt, a podgyászt az uton előre küldvén, biztatja övét: hogy az üldözők csak zagyva tömeg, fegyvertelen, minden rend nélkül való s még az elmúlt éjnek váratlan ijedelmétől zavarodott és rettegő; hogy egynéhány sebesült, kétségbeesett ember, a ki, mert otthon magát megvédelmezni nem volt ereje és bátorsága, később vakmerően kitámadva, fegyvert ragadt, mintha bizony könnyebb lenne jószágát a nyílt mezőn harczolva visszaszerezni, mint lett volna a város falai közé zárva megvédelmezni. A mi veszedelem, fáradalom volt, azt már kiállották a gyors menéssel és váratlan támadással; a zsákmány kezük közt van s azt mindenesetre könnyebb egyenlő erővel szemben megvédeni, mint volt elrabolni. De sokat el is fogtak az ellenség közül, épen az éberebbjét, a kiket sem álom sem félelem, sem a hirtelen zavar nem tartott volt vissza a verekedéstől: a többi még bortól és álomtól ittas vagy meg van sebesülve, és alig van elég bátorsága és ereje lovának vezetésére. És még ha minden egyéb egyenlő volna is, ilyen különböző ügyért harczolva, bátrabbaknak kell lenni azoknak, a kik a bocsánat reménye nélkül küzdenek életükért, mint azoknak, a kiket egynéhány elhajtott jószág kára fegyverzett föl. Emlékezzenek vissza ama gyalázatos kegyetlenségekre, melyeket ellenük azelőtt néhány nappal Kassánál elkövettek,

partam praedam retenturos, multoque incolumiores abituros. Superueniant iam hostes: itaque conuersus in eos Bohemus, magnis animis ac viribus, impetum, quo in se ferebantur, excipit; propulsatque tam acriter, vt neque in equis, neque in hominibus, praeteriti laboris lassitudo appareret. Suggerebat vires, cum veniae desperatio, tum retinendae praedae cupiditas. Polonos autem et Hungaros, non iactura solum rerum suarum, sed verecundia etiam stimulat: turpiter se deprehensos putantes, et a paucioribus, inter vinum somnumque, rebus suos exutos; vnicamque esse illius abolendae maculae rationem, si vincerent. Pugnatum igitur aliquamdiu ancipiti Marte: cumque vtrinque multi et vulnerantur et caderent; tandem lassitudo pervicit, ut Telefiani loco cederent, in fugamque verterentur. In qua multi trucidati, multi equorum pedibus obtriti, praeda omnis recuperata: Telefus autem, cum plerisque Australibus Bohemisque, viuus in potestatem venit; ductusque est Agriam, et custodiae traditus. At Soloma, suorum fortunae ignarus, et commissi sibi Odrouansani cura sollicitus; vt quam celerrime se in tutum reciperet, Nioplai Zuderis, quae proxima erat, arcem petiit. Is paulo ante ad reginam defecerat. Itaque putans oblatam sibi occasionem, reconciliandi se Vladislao, cuius auctoritati et opibus, post reginae in Austriam commigrationem, videbat plurimum accessisse: captiuum, quem propter generis nobilitatem, auctoritatemque inter suos, non iniuria magnificandum putabat, paulo post Budam perduxit ad regem, atque eo munere, defectionis veniam impetrauit.

In tam praecipiti et diuersa

és törekedjenek vitéz küzdelemmel és hősi halállal inkább életüket elvesztetni, semmint tűrjék, hogy gyáván, remegve elfogassanak, s barmokként azután ölessenek le rútl; minél nagyobb rohammal támadnak az ellenre, annál kisebb lesz a kétség, hogy a szerzett prédát meg birják tartani és annál kevesebb sérelemmel fognak eltávozni. Eközben az ellenség rájuk rontott; a cseh ekkor velük szembe fordulva bátran és vitézül fogadja az ellene irányzott támadást; s oly hevesen veri vissza, hogy sem a lovakon, sem az embereken az elmúlt fáradsalmak nyoma sem látszik. A kegyelem felől való kétség és a zsákmány megtartásának vágya erőt öntött beléjük. Ellenben a lengyeleket és magyarokat nemcsak vagyonuk veszte, hanem a szégyen is ösztönözte: látták, hogy gyalázatos meglepetésnek estek áldozataul s bor és álom közepett számra csekélyebb ellentől fosztattak ki; a csorba kiköszörülésének egyetlen módja: a győzelem. Egyideig kétes volt a csata sorsa: mindkét részen sokan sebesültek meg, estek el; végre a fáradság következtében Telef emberei hátrálni kezdtek, majd futásnak eredtek. Közben sokan leölettek közülök, sokat a lovak patái tapostak agyon, az egész zsákmány visszakerült; magát Telefet több osztrákkal és csehvel élve fogták el s vitték Egerbe, a hol őrizet alá vették. Soloma ezalatt nem tudva mi történt társaival, és a rábizott Odrovánszky gondjától is aggasztva, hogy mentül előbb biztonságba jusson, Zuder Miklósnak várába igyekezett, mint legközelebb esőbe. Ez kevéssel azelőtt a királynéhez pártolt. Most az alkalmat kedvezőnek vélvén Ulászló kiengesztelésére, mert átlátta, hogy a királynénak

fortuna commutatione, nox, casus, trepidatio, impetus, multa tulit, aut inusitato genere mortis, aut rapiendi obsistendique conatu, varie memorabilia. Inter quae, id vt maxime literis prodendum, ita etiam maxime miserabile. Ex media sorte populi, forma et iuuenta floreñs Agriensis, suae conditionis atque aetatis iuenculam, perditte amabat, mutuoque felici sorte amabatur. Consueuerat vero, observatis occasionibus, se ad eam noctu recipere desideriumque suum, non tam fructu amoris satiare, quam novis semper alimentis augere. Quum itaque direptio ciuitatis, apud amores suos ipsam deprehendisset: ratus forsan, discurrentium ad praedam atque caedem, tumultum esse ebriorum; propterea, quod largius, quam sobrios deceret, eos pridie vino indulgere viderat, non statim ad primum clamorem exiit. Deinde, quum non solum clamor et strepitus armorum augeretur; sed mulierum quoque eiulatio, puerorumque vndique ploratus maior, quam pro compotantium rixa et iurgio, discriminis, et mali grauioris trepidationem incuteret: quo euocabat conturbatio, proripere se voluit; sed retinente amica, et ne recta properaret, admonente, ne si domesticos quoque alios idem tumultus excivisset, casu in eorum aliquem ageretur, per fenestram, in vestibulum domus se dimisit. Quem vt foras emitteret, illa ex diuerso per scalas propere subsecuta, ostium reserauit; quum superuenissent iam hostes ex parte altera, mox fores demoliti irrupturi. Egre dientem igitur, armati, gladiis vulneribusque excipiunt, eo etiam acrius, quod ipse cum ferro, iam pridem, per caecam trepidationem districto prosilierat: non tamen sta-

Ausztriába történt kivándorlása óta ennek tekintélye és vagyona nagyon meggyarapodott, a foglyot, a kit családjának nemessége és tekintélye miatt nem ok nélkül nagyrabecsülendőnek vélt, röviddel azután Budára vitte a király elé és ezzel az ajándékkal bocsánatot is nyert pártszegéseért.

A sorsnak e hirtelen és különböző változásaiban, az éjszaka, a meglepetés, a rémület, a harcz közepett sok oly dolog történt, a mi a halálnak szokatlan neme vagy a rablás és ellenállás küzdelme miatt említésre méltó. Ezek közt az az eset leginkább feljegyezni való, a mely egyszersmind a legszomorúbb is. Egy középsorsú, élete virágjában levő szép egri ifjú halálosan szeretett egy korban és rangban hozzávaló leánykát, a ki őt boldog viszonszerelemben részesítette. Éjjel kilesve az alkalmas időt, hozzá is szokott volt lopózni, nem azért, hogy vágyát a szerelem gyönyörűségével kielégítse, mint inkább, hogy újabb táplálékkal élesztgesse. Midőn a város kirablása ekként ép szeretkezés közben érte, azt hihette, hogy a zsákmányra és gyilkolásra sietők zaja részeg emberek lármája, és így mert előtte való nap tovább látta volt őket iddogni, mintsem józanokhoz illenék, nem futott ki mindjárt az első neszre. De aztán már nemcsak a fegyverek lármája és robogása, hanem az asszonyok jajveszékelése és a gyermekek siránkozása is nagyobb lön, semhogy ivók villongásának és czivakodásának lehetett volna tartani és nagyobb bajnak, s veszedelemnek félelmét ébresztette: ki akart rontani a zavargás színhelyére; s bár szeretője visszatartotta és intette, hogy ne siessen ki mindjárt, mert

tim concidit, etsi multis magnisque vulneribus petitus: sed acriter se defendens, duos prius obruncauit. Ibi mulier, dolore ac desperatione plus quam viriliter elata, cum nollet amanti suo superuiuere, viribus, quantas amor iraque et desperatio dabat, vni ex militibus, qui exanime corpus circumstabant, gladium extorsit; furioseque insultans, antequam cohiberi posset, plerosque vulneravit, viris ex diverso turpe ducentibus, si ferro cum femina decertarent. Tandem comprehensa, vbi ferociae, qua concita debacchabatur, stimulum indicauit gladio, quem ultra amantem arripuerat, pectus suum transfodit, et vt super cadaver vita sibi carius occumberet, in partem, in qua iacebat, se praecipitem dedit: tanta militarium animorum admiratione, vt caeteris commilitonibus cum praeda discedentibus, illi, quos ad eam domum fortuna congregauerat, vacui et mirabundi, paene in manibus hostium remanserint.

a házbeliéket is ki találja szólítani a láрма, még beléakad valamelyikükbe, ő az ablakon keresztül a ház udvarára bocsátkozott. Kedvese, hogy kiereszsze, a lépcsőn szaladt utána s kinyitotta neki a kaput. Az ellenség már ekkor odaért a másik oldalról és a kaput lerontva épen be akart törni. A fegyveresek tehát karddal és sebekkel fogadják a kilépőt, s pedig annál hevesebben, mert az ifjú kardját már előbb csupa félelemből kirántva tört elő; nem esett el egyszerre, ámbár sok nehéz sebet kapott, hanem bátran védekezve, előbb két rablót elejtett. A leány ekkor inkább a fájdalomtól és kétségbeeséstől, semmint férfias bátorságtól tüzelve, minthogy kedvesét nem akarta túlélni, a holttestet körülálló katonák egyikének kardját a szerelem, harag és kétségbeesés összes erejével kirántotta, s bőszerűen rájuk ugorva, mielőtt megakadályozhatták volna, majdnem valamennyiüket megsebezte, mert a férfiak rút dolognak tartották, hogy karddal küzdjenek asszony ellen. Végre elfogták s miután dühöngésének okát adta, felragadta kedvese oldala mellől a kardot, átdöfte keblét és, hogy az életénél is kedvesebb holttest fölé lehelje ki lelkét, úgy rogyott össze, hogy arra az oldalra essék, a melyen ő feküdt. A katonák annyira elálmélkodtak e jeleneten, hogy mig bajtársaik a zsákmánynyal már el is távoztak, ők, a kiket a véletlen ama ház előtt csoportosított össze, üres kézzel álmélkodva, majdnem az ellen kezébe kerültek.

E nehézkes, retorikus történetből készítette Arany az egri leánynak meghatóan bájos balladáját. Igazi romantikus öt képet szerkesztett belőle. Az elsőben a cseh rablóvezér tanyája, tivornyázó, durva bajtársai, a második hirtelen ellentéte, egy kedves

szerelmi idyll: az egri ifjú találkozása kedvesével, a harmadik a magyar és lengyel daliák vígadozása, versével is jellemzően a lengyel néphimnusz mértékében. A szerelem és barátság képei kiragyognak a harcz és bosszú sötét éjszakájából és mintha nem lenne sok ideig helyük e zord világban, már fölváltja őket a komor folytatás: a rablók betörése Egerbe, a negyedik részben az utcái harcz, az egri leány hős küzdelme és halála, az ötödikben a csehek lakolása. Lovagi vitézség és szerelem egyesülnek abban a kettős szerkezetben, mely Arany művészetének sajátja. Jellemzetes történet arra a korra, a melybe Arany helyezte balladáit: a magyar vitézség föltüntetése fiaiban, nőiben egyaránt s az odaadó szerelem, a barátság, derült mulatozás erényéé, miket annyszor váltott föl zord harczok bonyodalma az elmúlt századok folyamán.

Ágnes asszony története, Gyulai Pál úr szóbeli közlése szerint, valóságban alapul annyiban, hogy Geszten, midőn Arany ott Tisza Domokos mellett nevelősködött, élt egy csendes őrült paraszt-asszony, a kinek mániája az volt, hogy reggeltől estig a patak mellett mosott. Magát az őrülséget előidéző büntényt honnan vette Arany, saját leleménye-e: nem tudhatni; azt azonban, hogy az őrülség folyamatának rajzát honnan tanulhatta, nem felette nehéz eldöntenünk. A mint a tragikumra, a vétség és az erkölcsi világrend feltámadásának eszméjére Shakspeare volt a mestere, azonképen a részletekre, a tisztító örülési folyamat mikéntjére is ő volt Aranynek kalauza. Egyébb balladáin is meglátszik a beteg emberi lélek nagy ismerőjének hatása. *Ágnes asszony* mintaképe *Lady Macbeth*. Nem ő követi el a főbűnt, nem ő öli meg férjét, csak közvetve okozza, habár tán nem is beszélte rá szeretőjét, mint férjét a lady Duncan király meggyilkolására. Az ő feladata csak a bűnjelek eltakarítása, a véres lepedő kimosása, mint a ladyé a katonák fegyverének vérrel bekenése. Ez a ténykedése, mint a melyen tehát bűnrészsége alapul, lesz rögeszméjének is alapja. Folyton látja a lepedőn a foltot, mint a hogy *Macbeth* és neje kezükön a vérnyomot. *Macbeth* így kiált fel a gyilkosság után:

. . . Minő kezek!

Szemeimet kiszaggatják!

Neptun egész oceánja ezt a vért

Le birja-é kezemről mosni? — Nem

Inkább kezem pirosra festi a

Zöld tengerek végtelen árjait! (II. 3.)

Lady Macbeth ép így szenved:

Orvos. Mit csinál most? Nézd csak, hogy dörzsöli a kezeit.

Komorna. Szokása; úgy tesz, mintha mosná. Láttam már, hogy egy óráig is folyvást így tett.

L. Macbeth. Itt — mégis van egy folt . . . El, átkozott folt! Mondom, el! Egy, kettő: — úgy ideje már hozzá látni. A pokol

sötét!... De ki hitte volna, hogy annyi vér legyen az öreg emberben?... Mit? soha sem akarnak megtisztulni e kezek?... Itt mégis érzik a vérszag. Arábiának minden illatszere sem édesíti meg e kis kezet! Oh! oh! oh! (V. 1.)

A megőrülés többi fázisa is Shaksperere utal. Ágnes érzi, hogy a börtöne éjében tánczó rémek meg fogják tébolyítani. Fél, hogy megőrül. Ez a félelem rendes jele az őrülés közeledésének. Lear így kiált fel: »Irgalmas ég, ne hagyj megtébolyodnom! Eszméletem ne vedd el, nem szeretnék megtébolyodni!« Macbeth is fél:

... Mért nem bírtam egy
Áment kinyögni hát? Az irgalomra
Legjobban én szorultam és az Ámen
Csak torkomon akadt.

L. *Macbeth*. Ily tetteken
Igy tépelődni nem kell; mert az ember
Könnyen megőrül.

Mikor Ágnes már érzi, hogy meg van háborodva, akkor is titkolja, öltözetére gondot fordít, szöghaját is megsímítja, »nehogy azt higgyék, megbomlott«. Arra is Shakspere tanít, hogy az őrültek betegségüket minden áron titkolni igyekeznek. Lear sohasem mondja magáról, hogy őrült; Szegény Tamás, a simulans, kérkedik vele. A részeg ember se ismeri el, hogy részeg. Ágnesnek ez igyekezete megható tanúság háborodott elméje mellett.

Arany utolsó balladája, a melynek forrását felkutatnom sikerült: *Az ünneprontók*. Ez a balladája is növeli bámulatunkat Arany azon finom érzéke iránt, hogy bár többnyire épen nem kiváló könyvekben, kalendáriumokban, ponyvatermékekben ismer egy-egy történetet, mégis kiérzi értékét, úgy hogy mikor költeményéből kiindulva vizsgálni kezdünk, az illető darab egy-egy nagy európai mondakör termésének bizonyul. Ilyen a *Fülemüle*, ilyen *Jóka ördöge*, *A hamis tanu*, *A hegedű* és ilyen *Az ünneprontók* című balladája is.

A mesekör kérdésével csak nemrégiben foglalkozott Katona Lajos a Philologiai Közlönyben (XXIII. 954), a XIV. század közepe tájáról való *Scala coeli* egy elbeszélésére híván fel a figyelmet és behatóan, nagy anyagot felölelve Binder Jenő ugyancsak a Phil. Közlöny ez évi első, jubiláris füzetében. A templombeli vagy annak környékén történő táncz régi, egyházi szokás; mintegy a Kr. u. III. század óta van divatban. Eredetileg ezek a tánczok rendeltetésükhöz képest méltóságosak és ünnepiesek voltak; de később, minthogy többnyire a Vigiliákon, éjtszaka rendezték, botrányosakká fajultak. Ezt az elfajulást bizonyítja az egyháznak számos tiltakozása. Már 622-ből ismerünk zsinati határozatot, mely ezt a fajta ünnepet nem tartja keresztényinek, hanem a pogány

Bacchus ünnep utánzásának bélyegzi. III. Gergely pápa 731-ben, Zachariás pápa 741-ben decretumokat bocsátottak közre e féktelenségek ellen.¹ E botrányokkal szemben reagáló jámbor keresztényi érzület termékének kell tekintenünk az ünneprontókról szóló, Európa-szerte elterjedt számos mondát. Legrégibb irodalmi feljegyzésükkel az 1140 körül élt Malmesbury *De gestis Anglorum* című művében találkozunk (Lib. II. p. 67). E szerint az 1021-ik év karácsony estéjén 16 részeg paraszt s három asszony a Wipper melletti kolbichi zárda temetőjében tánczra kerekedett s lármájával Ruppert papot a misemondásban annyira zavarta, hogy ez szent buzgalmában felkiáltott: »Hát tánczolatok egy egész esztendeig!« Ez meg is történt s tánczoltak, míg csak a kölni érsek őket az átok alól föl nem oldotta. Az asszonyok ekkor azonnal meghaltak, a többinek teste meg élethossziglan reszketett s jó kedvük örökre oda lett. Több változatban maga az ördög a tánczingerlő, vagy a zenész: ilyen: Sébillot P. *Contes populaires de la Haute Bretagne* I. 305. I. és Hunt *Popular Romances of the West of England* cz. gyűjteményének cornwalli mondája. Ez utóbbi szerint: Egy vásár nap több léha falusi leány, a helyett hogy a vecsernyére ment volna, a mezőre indult sétálni. Két gonosz szellem, muzsikuskok alakjába öltözve, jött velük szembe s tánczdarabokat játszott. A leányok, megfélemezve a nap szentségéről, tánczra perdültek. Mennél tovább ropták, annál tüzesebb lett a táncz; vadul szólt a zene, vitte őket »a táncz ördögi kedve«, midőn egyszerre villám csapott le a derült égből s az istentelen tánczosnők kísértőikkel együtt kővé dermedtek. Maig látni őket a táncz helyén. Több változatban a jobb indulatok is szóhoz jutnak; egy-egy öreg ember, öreg asszony vagy pap lép föl mint figyelmeztető, a kire azonban a szilaj ifjúság nem hallgat. A büntetés szempontjából három csoportba foglalhatók a mondák. Az elsőben a szilaj táncz akaratlanul tovább folyik s a tánczosok így rohannak a halálba, egy másik csoportban kővé válik az őrjöngő had, míg a legnépesebb harmadik csoportban, rendesen a vihar jelenségei közepett, a föld nyeli el őket s igen sokszor tő borítja a sülyedés helyét, vagy kopár marad, sem fű, sem fa nem nő rajta.

Arany János *Ünneprontói*-nak forrásához Majláth Béla szívessege folytán jutottam. Ő régebben foglalkozott ponyvairodalmunk kutatásával s így került hozzá Szilágyi István által egy kis füzet, melyet ez valaha Arany Jánosnak küldött, mikor ponyvatermékeket kért tőle, s melyet Arany később vissza is szolgáltatott. Ma is Szilágyi hagyatékában lehet. A füzet, Majláth Béla szerint, *Nóták a helytelen és zabolátlan tánczolókról* címet visel; a címlapján három tánczoló pár, felette primitív rajz és metszeten egy hegedűs ülve, egy klarinétos állva és a padlásról lelógó mécses. Tartalma a következő:

¹ P. Thewrewk Emil. A magyar zene tudományos tárgyalása. Akad. Értek. 19. I.

Halljátok meg keresztyének
Minden szűzek és legények
A mi a táncz miatt esett,
Ebben az esztendőben lett.

Ti a tánczolás kedvellők,
Ital s muzsika szeretők
Kik csak időt vesztegettek,
Nem gondotok idvességetek.

Kiknek tetszik táncz, vigasság,
Nem kell istenes józanság,
Kik vigan szoktatok lenni,
Istenről nem kell felejtkezni.

Hogy tinéktek úgy ne essen,
Szomorúság ne kövessen,
A mint azon tánczolóknak,
Az istent megutálóknak.

Történt Virimben¹ nagy dolog,
Melly ujságban most is forog,
Mellyet jól meghallgassatok,
Például megtarthassatok.

Volt ebben fajultt ifjúság,
Kiknek tetszett csak a hívság,
Attyokon semmit sem adtak,
A korcsmára járdogáltak.

Történt Mátyás napja után,
Vasárnapon farsang-farkán,
Hogy templomba harangoztak,
Ezek korcsmán iddogáltak.

Tiz leányok, hat legények,
Ezt mondották ők szegények;
Még be fognak harangozni,
Addig menjünk mulatozni.

Mindjárt a korcsmára mentek,
Az asztal mellé leültek,
Pálinkát ittak, ugráltak,
Prédikációt elmulattak.

Korcsmáros őket intette.
Ezeket nékik beszélte:
Azt az italt hagyjátok el,
Szent misére menjetek el.

Ők pedig megrészegettek,
Istenről nem is elmélkedtek,
A templomba el nem mentek,
Korcsmárosnak trutzot tettek.

Mondják, borral megtöltsétek
A mi pénzünkért itcétek,
Ha jól megisszuk magunkat,
Azután tánczolunk sokat.

Isteni szolgálat után,
Több emberek oda jutván,
Kik szent misét is hallgattak,
És az istennek szolgáltak.

Mikor őket megintették,
És vétkeikért feddették,
Mért templomba nem voltatok,
Csak úgy isztok, mint a barmok.

Istentelen részegesek,
Mondják, volnánk nem eszesek,
Farsang-farkán imádkozni,
Jobb minékünk vigan lenni.

Muzsikásokért küldöttek,
Hogy vigan vonnák nékiek,
Muzsikások találkoztak,
Senki nem tudja, kik voltak.

Mondják nékik, mit kívántok,
Ha vigan lenni akartok,
Még mi néktek fogjuk vonni,
Addig néktek kell tánczolni.

Megfelelének ők vigan,
Csak ti vonjátok meg bátran,
Leányokkal majd tánczolni,
Fogunk kedvünkre ugrálni.

¹ Helyesebben Viřim, ma: Viřim, csehországi falu. E változat tehát azon szláv változatokhoz tartozik, a melyek Binder Jenő idézett cikke szerint a morváknál, Karinthiában és a vendeknél található.

Szüléik a korcsomára
Értek mentek nem sokára,
Őket intvén pirongatták,
A misét mért elmúltatták.

A pap oda több emberrel,
Ment beteghez az Istennel,
Más emberek térdepeltek,
Ők tánczoltak és nevettek.

Nagy mérgesen felfuvódtak,
Mint ördögök bosszankodtak,
Szüléiket szidták, verték,
A boros korsót tördelték.

A szegény öreg szüléik
Sírással szóltanak nékik
Mind örökké tánczoljatok,
Óh ti átkozott magzatok.

Négy leányok Istent félték,
Szüléikkel haza mentek,
Hat páron ottan maradtak,
És szerencsétlenül jártak.

Muzsikusok tánczot vonnak,
Ők még mostan is tánczolnak,
Mint a bolondok futkosnak,
Nyúgodalmat nem találnak.

A vér lábokból foly táncztól,
Véres a föld ő sarkoktól,
Négyen közülök elvesztek,
Isten tudja, hová lettek.

Négy páron most is tánczolnak,
Nyomorúsággal harczolnak,
Se nem esznek, se nem isznak,
Isten haragjába vagynak.

Szakadoznak a ruhájok,
Bőrtől üres kezek, talpok;
Ki nézi, látja csontjokat,
Szerencsétlen vígságokat.

Ez rettenetes csudára,
Az istennek ostorára,
Óh! jobbitsuk meg magunkat,
Engeszteljük mi Atyánkat.

Futnak oda sok emberek,
Csudát látni sok ezerek,
A kiket mikoron látnak,
Hajok szálai felállnak.

Mennek nagy sok rendbéliek
Urak és városbéliek,
Viszik oda gyermekiket,
Például nézik ezeket.

Rút tánczokért érdemlették,
Eztet büntetésül vették,
Szüléiket nem tisztelték,
Mit akartak, azt mívelték.

Azért édes gyermekeim,
Jól éljetek szerelmesim,
Tiszteljétek atyátokat,
Becsüljétek anyátokat.

Az isten megáld titeket,
Boldogítja élteteket,
Ád tinéktek bőven áldást,
Halál után boldogulást.

A változat tehát azon csoportba tartozik, a hol a táncz a templom közelében történik, a muzsikusok ismeretlen, sejtetőleg pokolbeli lények és a bűnhődés a táncznak a végkimerülésig, a halálíg folytatásában áll. A tanító elemnek nagy szerep jut benne, s ezt nemcsak a szerző képviseli, hanem amaz öregebb, tisztességes személyek is, a kiknek szavára a tánczolók fele abba is hagyja a tánczot. Arany a történeten annyiban tett lényegesebb változtatást,

hogy a rejtélyes zenészek helyett nyíltan magát az ördögöt szerepelteti, de nem hegedűvel, mint forrásában, hanem dudával, a mi a módosításból szinte önkényt folyik, mert egy hegedű szavára bajos is lett volna annyi embernek vad tánczot ropnia. Érdekes változtatása azután az, hogy először az ördög emeli fel intő szavát: »Uraim, de papolnak ottbenn« . . . a mi természetesen csupa gúny, mert hisz már biztosnak érzi magát pokoli tervében. Csak később jó a gazda, a lány, fiu és anya és feleség; az áldozatok mennének is, a forrás szerint egy részük el is megy, Aranynál csak kezöket nyujtják nagy epedve, de a varázs fogva tartja őket Végül Aranytól a történet nem tart bizonytalan ideig, hanem határozottan vecsernyétől éjfélig, a mikor az egész csoport végkép kimerülve, örvöngve a pokolba tánczol. Erről a forrásban nincs szó s Arany balladája itt azokhoz a változatokhoz simul, a melyek szerint a pokolban végződik az ünnepreptők kegyetlen büntetése.

A népies verselményből így emelkedett ezúttal is egy igen elterjedt népmonda a műköltészet előkelő birodalmába.¹

¹ E czikk kinyomása után értesültem Katona Lajos úrtól, hogy egy teljesen hasonló szövegű ponyva van a Magyar Nemz. Múzeum ponyvairódmalmi gyűjteményében is. Egy 4 levélből álló kis 8° füzet. Czíme: Egy rettenetes iszonyú és hallatlan lett dolog, valamelly zabolátlan Tántzolókról, kiket az Úr Isten ebben az 1753. esztendőben Virim Cseh-országi városban meg-büntetett, másoknak megintésére, és példájára elő-adatott. — Nyomtatott 1764. esztendőben. — Ez a ponyva tehát nem az, a melyet Majláth lemasolt volt, mert címlapján nincs meg a nevezett kép, ellenben évszámmal van ellátva. Szövege azonban szórul szóra megegyez, csupán azzal az eltéréssel, hogy a Majláth-féle másolat mai orthographiával készült.

ZLINSZKY ALADÁR.



BAJZA AESTHETIKAI DOLGOZATAI.

Bajzának szoros értelemben véve csak két nagyobb aesthetikai tanulmánya van; az epigramma theoriája s a regény költészetéről szóló töredéke. A két dolgozat azonban szűkebb körű tárgyánál fogva nem nyújt világos képet Bajza aesthetikai elveiről, bár itt-ott felcsillamlík valami belőle. Épen azért ezeken kívül felvettem még dolgozatom keretébe kisebb kritikáiban, aphorismáiban elszórt megjegyzéseit s a színi kritikáit. Mindegyiknél törekedtem pontosan megjelölni a forrásokat a mit Bajza használt vagy a mi felfogására befolyással lehetett.

Az epigramma theoriája.

1828-ban a Tudományos Gyűjtemény szerkesztését Vörösmarty Mihály vállalta magára s felszólította többek között az akkor már ismert Bajzát is, hogy írjon valami dolgozatot a folyóirat számára. E felszólításra írta Bajza az epigramma theoriáját, mely még ugyanabban az évben meg is jelent.

Ertekezéséről azt mondja, hogy leginkább a »művekből van abstrahálva« s az eddigi theoretikusok közül főkép »Herder és Lessing vizsgálataira ügyelt.« Mind a két elődjének tanulmányát használta; a két eltérő álláspont közül inkább Herderhez csatlakozik, annak magyarázatát fogadja el s Lessingét az epigrammáknak csak egy bizonyos fajára tartja érvényesnek. Így kombinálja némileg a kettőt s egész eredetisége ebben áll. A magyar epigramma irodalom bírálata természetesen a sajátja, de az már nem tartozik az elmélethez.

Lessing epigramma tanulmánya két részből áll; az első adja az elméletet, a második néhány nevezetesebb epigramma írójáról s a görög anthológiáról szól.² Elmélete megalkotásában Martialisra s az ő iskolájára támaszkodik főképen s azt tartja, hogy Martialis

¹ P. Thewrewk Emil az »Anthologia« bevezetésében jegyzetben megemlíti, hogy Bajza Herder után írta theoriáját.

² Címe: »Zerstreute Anmerkungen über das Epigramm und einige der vornehmsten Epigrammatisten.« 1771-ben jelent meg először.

előtt írtak ugyan az epigramma versmértékében költeményt, de abból hiányzott az epigramma jellemző sajátsága.

Az epigramma eredetét kutatva a görög feliratban találja annak legelső nyomait. Ha megpillantunk egy szobrot vagy képet, így elmélkedik, az minél szebb és művészebb, annál inkább felkelti bennünk az érdeklődést rendeltetése iránt. Érdeklődésünket maga a tárgy nem elégíti ki, ez a rajta olvasható felirat (epigramma) czélja. Lessing tehát arra az eredményre jut, hogy a műtárgy (szobor, kép stb.) s a rajta olvasható felirat együtt kellemes érzést idéz elő a nézőben; a műtárgy gyönyörködteti s felébreszti érdeklődését, a felirat pedig kielégíti ezt. Egymagában az egyik is, a másik is ezt a hatást nem éri el.

Idővel azonban az epigramma teljesen önálló műfaja lett a költészetnek; ma úgy művelik, mint akár melyik más ágát a költészetnek. A feliratot megkülönböztetjük ma az epigramma költeménytől; eredeti görög nevét az utóbbi mégis megtartotta, a mi azt mutatja, hogy valami rokonság van közte és a régi görög felirat között. A rokonságot Lessing abban találja, hogy az epigramma mint költemény ma is azt az érzést iparkodik felkelteni, a mit a régi felirat a műtárgygyal együtt ébresztett bennünk. Mivel pedig most nem a költeményen kívüli tárgy kelti fel érdeklődésünket, magának az epigrammának feladata az. Így tehát két elengedhetetlen része van az epigrammának: az első, a mely felkelti várakozásunkat (Erwartung) s a második, mely azt hirtelen fordulattal kielégíti (Aufschluss). »Das Sinngedicht ist ein Gedicht, in welchem nach Art der eigentlichen Aufschrift unsere Aufmerksamkeit und Neugierde auf irgend einen einzelnen Gegenstand erregt und mehr oder weniger hingehalten werden, um sie mit Eins zu befriedigen.«

Lessing kutatásaitól indítva, de vele ellentétben az epigrammának más elméletét adta Herder.¹ Már 1772 Lessing essay-je bírálatában más álláspontot foglal el s azt mondja, hogy Lessing nagyon szűk térre szorítja az epigrammát. Abban is téved, hogy csak a rómaiaknál fejlődött irodalmi műfajjá. »Két legrégebbi faja a sírvers és a fogadalmi ajánló felirat. Feladatának eme határán belül mar jó korán műalkotássá fejlődött. Keosi Simonides volt az, ki módszeres művészetével a politikai és családi élet minden költői mozzanatának elmés kifejezőjévé tette s tökéletességre emelte. Simonides után bekövetkezett részint az utánzás, a mennyiben a mult idők híres embereinek sírverseket költöttek a nélkül, hogy komolyan sírjukra szánták volna, részint a műfaj korlátainak hovatovább kitágítása úgy, hogy az epigramma bármilyen tárgyú alkalmi költeménynyé vált. A szerelem és a családi élet öröme és bűje, a természetben és művészetben való gyönyörködés, lakomai örömek, okos tanácsok, érdekes adomák s gúnyos tréfák egyaránt

¹ »Anmerkungen über die Anthologie der Griechen, besonders über das griechische Epigramm.«

epigramma alakjában nyilatkoztak.« Az epigramma különválását a műtárgytól s önálló műfajjá való fejlődését így adja elő P. Thewrewk Emil a görög Anthologiában.

Herder már észrevette Lessingnek ezt a botlását; abban is méltán kételkedett, hogy egy műalkotás élvezetét megrontja, ha nem ismerjük rendeltetését s azért megkívánja mindegyik a feliratot. Lessing magyarázatának erőltetett kiindulási pontjára rámutatott tehát; de evvel nem elégedett meg. Az általa megállapított két alkotó részét is elvetette s az epigramma jellemző sajátságául másokat állapított meg.

Keletkezését vizsgálva egy pszichologiai okra vezette azt vissza. A természet azt az ösztönt oltotta az emberbe, hogy érzelmeit és gondolatait másokkal közölje; a szóban mintegy látható képbe öltöznek, megörökíttetnek bennök s könnyen feljújthatók: »Zweien also, und zwar den edelsten Trieben im Menschen, der Neigung nämlich, seine Ideen zu erhellen und zu erweitern, sodann seine Gedanken und Empfindungen andern mitzuteilen verdankt, wie jede Zuschrift, so auch die kürzeste und künstlichste der Zuschriften, das Epigramm sein Dasein.«

Bajza Herdernek ezt a magyarázatát nagyon általánosnak találja, mely a költészet keletkezését példázza; az epigramma keletkezésének okát abban leli, hogy az ember a körüle végbemenő történetet valami jellel szereti megörökíteni. Ilyen megörökítés az epigramma is. Ez az egyetlen eltérése Herdertől; más, minden fontosabb eredményét elfogadja s mikor közte és Lessing között kell választania, az előbbihez pártol.

Tanulmányának még a felosztása is világosan Herderre utal. Ő is külön fejezetben szól az epigramma keletkezéséről; egy másikban különféle »nemeiről«, a harmadikban pedig fejtegetései alapján az epigramma fogalmát és jellemző sajátságait állapítja meg.

Herder részletesebben foglalkozik a görög epigrammával, tüzetesebben vizsgálja annak történetét, mint Lessing; Bajza az ő nyomán szintén bővebben beszél rólok. Herder tanulmánya első részében a görög Anthologia történetéről szól; kiemeli azon tényezőket, a görög nép természeti viszonyait, művészetét, mythológiáját, alkotmányát, melyek az epigramma keletkezését mintegy szükség-szerűnek tüntetik fel: »Man sehe ein schönes Kunstbild, sei es Statue, Gamme oder Gemähde; scheint es nicht zu uns zu sprechen und zum Lohne für das Vergnügen, das es uns gibt, eine kleine Exposition dieses Vergnügens, ein Epigramm zu fordern?« Bajza egészen hasonló szellemben nyilatkozik: »Ha szemeinket a görögökre vetjük, oly szerencsés összejöveleteket találunk a körülmények között, melyek bennünket kísértetbe hoznak hinni, hogy az epigrammának nálók szükségképen kellett születnie. Képzeliük magunknak a mythosokat... Képzeliük azt a boldog eget, melylyel a természet ezen tartományt megáldá... Képzeliük továbbá a szobrokat, templomokat, sírköveket, emlékeket, fürdőket, művészeket s a nemzet

nagy hőseit s mind annyi tárgyait fogjuk szemlélni az epigrammai költészetnek. » Nem fordítja, hanem kissé más rendben adja Herder fejtegetéseit.

Az epigrammáknak sajátos osztályozását is Herdertől kölcsönözte Bajza. Az előbbi talált olyan kezdetleges epigrammát, amelylyel Lessing elméletének tarthatatlanságát vélte bebizonyíthatónak. Egyénhányról, mely emlékjelekre vagy művészi alkotásra volt írva, azt állította, hogy abban legfeljebb csak a Lessingtől követelt első részt lehetne megadni: a várákozás felkeltését. Az egyszerűen csak a tárgyat magyarázza. Többek között Simonides epigrammájára hivatkozik, melyet a spartai hősökre írt. A saját fordításában ez így hangzik:

Wanderer, sag es zu Sparta, dass seinen Gesetzen gehorchend
Wir erschlagen hier liegen. »Anthologie« . . .

Ilyen csonka fordítással csakugyan sikerült Herdernek az epigrammát megfosztani attól, a mit követelt tőle Lessing; de ez nem is epigramma már. Ujabban bebizonyította Hermann Baumgart,¹ hogy nem csak ennél az egy példánál, hanem valamennyinek lefordításánál, a mire Herder elmélete igazolására hivatkozik, így járt el. A saját fordításában a görög szöveg egészen más fordulatot vesz, letompítja az élet. Bajza észreveszi, hogy hiányzik »a periódusnak az a kereksege, melyet az epigramma szeret«, de azért mégis követi s ő is ebből indul ki; ő sem találja meg a Lessing követelte várákozás felkeltését és hirtelen kielégítést benne. Pedig ma talán még is csak váratlannak tartjuk s a görögök is bizonyosan annak tartották, hogy az esesettek azt üzenik, engedelmeskedtek a haza törvényeinek. Némi ellentét az első és a második sor között van s ezt értette Lessing avval, hogy a második rész hirtelen fordulattal ad választ az elsőre.

Épen olyan kevésbé lehet elfogadni Herder osztályozását; nem indul ki az epigramma lényegéből, hanem épen megfordítva jár el. Beszél a különböző fajokról s azokból vonja le az egyező sajátosságokat. Azt nem vizsgálja, hogy az ő fajai lényegesen különböznek-e egymástól. Így felosztásának nincsen biztos alapja.

Az első s szerinte a legkezdetlegesebb epigrammából származtatja Herder a másodikat; mintha belőle fejlődött volna. Azt mondja, hogy a tárgymagyarázó epigramma (Exposition az ő kifejezése) nem minden esetben olyan egyszerű, hogy csak a műtárgy leírására szorítkozik. Legközelebb áll hozzá az az eljárás, hogy a költő az expositióhoz egyszerűen hozzá függeszti a belőle folyó erkölcsi tanítást. Hogy ezáltal két külön részre ne szakadozzék az epigramma, arra ügyeljen a költő, hogy a tanulságot vagy magával a magyarázott tárggyal mondassa vagy párbeszéd alakjába foglalja vagy egy különös esetből vonja le. Az epigrammának

¹ »Handbuch der Poetik.«

ezt a fajtát Herder »paradigmatische« vagy »Exempel-epigramm«-nak nevezi.

Bajza itt egyszerűsít. A költő különféle eljárásai módjait nem említi. Ha a tárgy előmutatván hatást nem tenne ránk, akkor a költő a leírt tárgy vagy elmondott történet után »moralis sententiát« függeszt vagy »valamely hasznos észrevételt élet, művészség és tudományok köréből«; mind a ketten egy példával magyarázzák a mondottakat:

»Mich den erstorbenen Ulm umkleidet jetzo die grüne
Rebe, die ich erzog, als ich noch grünte wie sie.
Jetzt leiht sie mir Blätter, O Wandrer thue dem Freunde
Gutes; es lohnt dich einst noch in dem Grabe mit Dank.«

Hogy itt a költő a szil történetének elmondásával nemcsak a leírásban akar gyönyörködtetni, hanem érdeklődésünket felkelteni s a második két sorban hirtelen fordulattal kielégíteni, azt nem említi egyikük sem.

Bajza hosszabban időz az epigramma ezen fajánál, mint Herder. Kifejti, hogy maga a sententia, ha még oly mély erkölcsi tanítást rejt is magában, nem adja az epigramma becsét. Már Lessing is foglalkozott a saját tanulmányában evvel a kérdéssel: »Eine solche Lehre, oder Bemerkung«, mondja »wenn sie aus einem einzelnen Falle, der unsere Neugierde erregt hat, hergeleitet oder auf ihn angewendet wird, kann den zweiten Theil eines Singedichtes sehr wohl abgeben, aber an und für sich selbst, sie sei auch noch so witzig vorgetragen, sie sei in ihrem Schlusse auch noch so spitzig zugearbeitet, ist sie kein Sinngedicht, sondern nichts als eine Maxime, die, wenn sie auch schon Bewunderung erregte, dennoch nicht diejenige Folge von Empfindungen erregen kann, welche dem Sinngedichte eigen sind.« Az epigramma második részét kiteheti, ha egy specialis esetből van levonva, de magában csak száraz tanítás. Ugyanezt mondja Bajza is. »Megvan ezen gnómák némelyikében a rövidség, elmésség, antithesis s egyéb tulajdonok, melyek az epigrammának is sajátai, foglalnak magukban érdekes gondolatot, gerjesztenek olykor csodálatot is; még sincs tehetségökben az olvasóra azon érdeklődéssel munkálni, melylyel a valódi epigramma szokott.« Így egészíti ki Lessingből a jellemző vonásokban Herdertől átvett teoriáját.

Herder osztályozásának önkényességét semmi sem mutatja jobban, mint az általa megkülönböztetett második és harmadik faja az epigrammának. A másodikba a művészeti alkotásokra, a harmadikba pedig a természeti tárgyakról, tüneményekről irottakat foglalja. Így módon akár külön vehetnők a szobrokra, külön a képekre írt epigrammákat s tetszés szerint szaporíthatnók a fajok. Érdekes megjegyzései vannak az eféle epigrammákra, de hogy miért különbözteti meg az előbbiektől, azt nem indokolja. Bajza itt rövidít. A kétfélét egy osztályba sorolja s elnevezi festői epigram-

mának. Herder megjegyzéseit közli kivonatosan s áttér a harmadik osztályra.

Ebbe Herder után a »cseles« és »enyelgő« epigrammákat sorolja; ezekben »egy vagy két gondolat valamely nem várt öszvézésbe hozatnak egy más s tőlük egészen különböző gondolatokkal Benne bizonyos csel rejtezik Vele az enyelgő darabok is többnyire testvéri hasonlatban állnak.« A hasonlóság miatt egy osztályba is veszi a kettőt, míg Herder külön választotta.

Bajza negyedik osztálya a gúnyos epigramma. Benne »két vagy több gondolat egy pontban csap össze, melyből mindenkor egy bizonyos tárgy felé irányzott s nem várt szikra pattan ki, mely elmésséget rejt magában.« Ugyanígy határozta meg Herder is ez osztály jellemző sajátosságát. »Die letzte Gattung des Sinngedichtes mag die rasche oder flüchtige heissen. Unerwartet treffen zwei Gedanken zusammen und lösen einander auf; zwei Materien brausen in einander und es sprühet ein Funke.« Különben nem tartja az előbbi osztályoktól oly eltérőnek, hogy külön foglalkoznék velők. Elégnek látja előadásuk rövidségének külön kiemelését. Bajza nem ily röviden bánik a »metsző elmésséggel fegyverzett epigrammával.« A negyedik osztálynál belevonja röviden Lessing egész elméletét.

Lessing az epigrammát úgy határozta meg, hogy felkelti érdeklődésünket s azt hirtelen fordulattal váratlanul kielégíti. Herder e magyarázatban találta az elmélet gyöngye oldalát. Azt kérdi, hogy egy műemlék feliratával mélyebb érzést nem kelt bennünk, csak kielégíti érdeklődésünket? »Es wäre übel, wenn dieses bloss eine erwartende Neugierde sein sollte, denn Neugierde, die flüchtigste und flachste aller Bewegungen unserer Seele wird oft durch ein nichts gereizt und durch ein nichts befriedigt. Jedes edlere Denkmal, ein Kunstwerk insoderheit, will auf tiefere, schönere Empfindungen wirken: warum also musste das Epigramm, das, dieser Theorie Zufolge, dem Denkmale nacheifert, sich mit jenem Flüchtlinge, der Neugierde befriedigen?« »Erwartung« és »Aufschluss« helyett oly fogalmakat kellene használni, melyek mélyebb érzést ki nem zárnak. Azt sem ismeri el, hogy az érdeklődés felkeltése és kielégítése kizáró tulajdonsága az epigrammának. »Überdiess sind »Erwartung« und »Aufschluss« dem Epigramme nicht ausschliessend eigen; sie müssen bei einem jeden Werke, dass die menschliche Seele unterhalten soll, stattfinden, Wehe der Epopee, dem Drama, ja selbst der Geschichte, der philosophischen Abhandlung, sogar dem mathematischen Lehrsatz, der keine Erwartung zu erregen weiss, oder diese nicht durch einen Aufschluss befriedigt! Wehe aber auch einem jedem Werke der Kunst und der Dichtkunst, des Unterrichtes und der Lehre, das nur Erwartung erregen und in ihr nur die Neugierde befriedigen wollte.«

Herder ellenvetése csak nagyjában állja meg helyét. Lessing tanulmányának épen abban áll a kiválósága, hogy kimutatja, hogy elégti ki az epigramma érdeklődésünket; hirtelen fordulattal várat-

lanul. Ezt sem az epopoea, sem más költemény oly röviden nem éri el, mint az epigramma. A tudományos munkák meg épen számításba sem jöhetnek. Bajza itt is Herder pártján marad: az a vádja, hogy Lessing elmélete kizárja Goethe, Kazinczy, sőt a görögöknek is sok epigrammáját, sem állja ki a kritikát. Kár, hogy példát nem idéz; az aligha szólna mellette.

Herderrel ő is rosszalja »Erwartung« és »Aufschluss« kifejezését s helyette a »szövevény« és »kifejlet« fogalmát tartja találónak (Herdernél: »Exposition« und »Befridigung«). »Vedd kezedbe Martialt és Lessinget, így határozza meg a két alkotó részt, s epigrammaiknak nagyobb részén szembetűnőleg fogod tapasztalni, hogy az első soroknál mindenkor egy fátyol szövődik, melyen gondolatok és képek mutatkoznak: de ezen gondolatoknak és képeknek rendeltetése többnyire homályos és érthetetlen, meddig az epigramma végére nem jutottál, hol minden világosságra hozatik. Ez a gondolatok fátyola és felvilágosító pont az a két epigramma rész, melyet mi szövevény és kifejlet nevekkal jegyeznék meg.« Itt Bajza magyarázata egészen rokon Lessingével, egyedül abban különbözik tőle, hogy a terminust, melylyel az epigramma két alkotó részét megjelöli, más névvel jegyzi meg, mint az. Lessing magyarázata is csak úgy érthető, hogy az első rész után nem várnók a másodikat, azért váratlan. Bajza evvel nem adott új meghatározást, bár látszólag az.

Bajza mind a két alkatrész jellemző sajátosságairól is szól, a mit Herdernél nem találunk. Annál inkább megtaláljuk Lessingnél. Az első alkatrész (Erwartung) fő követelménye nála ez: »Die Hauptregel, die man in Anschauung des Umfanges der Erwartung zu beobachten hat, ist diese, dass man nicht als ein Schulknabe erweitere, dass man nicht bloss erweitere um ein Paar Verse mehr gemacht zu haben, sondern; dass man sich nach dem zweiten Theile, nach dem Aufschlusse richte und urteile, ob und wie viel dieser durch die grössere Ausführlichkeit der Erwartung an Deutlichkeit und Nachdruck gewinnen könne.« Van azonban olyan eset is bőven, hol az első rész részletesebb kidolgozásától függ az epigramma hatása. »Es gibt Fälle, wo auf diese Ausführlichkeit alles ankömmt. Dahin gehören vor andern diejenigen Sinngedichte, in welchen der Aufschluss sich auf einen relativen Begriff bezieht. Z. E. solche, in welchen ein Ding als ganz besonders gross oder ganz besonders klein angegeben wird und die daher notwendig den Masstab dieser Grösse oder Kleinheit veranschaulichen müssen, ja lieber mehr als einen und immer einen kleinern und kleinern oder grössern und grössern.« Bajza mind a két szabályt átveszi Lessingtől. »A szövevénynek egyik requisituma az, írja, hogy több, másik, hogy kevesebb ne mondassék benne, mint a mennyi a kifejlet emelésére kívántatik. Az első ellen vétenek azok, kik nyereségnek hiszik, ha egy-két verssel többet adtanak s feledik, hogy csak az jó, a mi célhoz viszen s minden egyéb helyén kívül áll, következőleg hibás. A szövevénynek kiszélesítése

azon fölül, hogy azt a mindenütt nagybecsű praecisiót sérti, igen gyakran rontja az egységet is és a beszéd kerekességét, melyek mindannyi sugárai az epigrammai tökélynek . . . Vannak azonban esetek, a hol a nagyobb kiterjedésű szövevény nem ront a kifejtet hatásán, sőt inkább elősegíti azt. Például, midőn a kifejtet feltűnése viszonyos észfogatoktól függ (viszonyos észfogat: relativer Begriff). Ilyen az, ha valamely dolog szerfelett nagynek vagy kicsinynek festetik. Ekkor a nagyság vagy kicsinység mértékét szükség kimutatni s ezt leginkább az által lehet, ha a mértéknek több tárgyait fokonként számítjuk elő, hogy a kicsinyt kisebb, legkisebb; a nagyot nagyobb, legnagyobb kövesse s a superlativus gradusból szökjék elő a kifejtet.« Ugyanaz a gondolat néhol még ugyanazokkal a szavakkal is.

A mint hibás lehet a czéltalan terjedelmesség, ép úgy hibás lehet a túlságos rövidség is. Lessing figyelme erre is kiterjedt: »Wie aber ein fertiger Versifikator in Erweiterung des ersten Teiles oft zu viel thut, so thut ein minder fertiger aus Schwierigkeit oder Gemächlichkeit oft zu wenig, wenn er nämlich den ganzen ersten Teil in den Titel des Sinngedichtes bringt und sich den blossen Aufschluss zu versificieren oder zu reimen begien lässt. Unmöglich kann man daher das Sinngedicht des Herrn Kleist »An zwei sehr schöne aber einäugige Geschwister« und das lateinische des Hieronymus Amaltheus, aus welchem jenes genommen ist, für gleich schön halten.« Rövidebben, de ugyanezt mondja Bajza: »A szövevénynek második hibáját azok követik el, kik szerfeletti rövidségre törekednek. Az ilyenek gyakran elhagyják, a minék mondatnia kell vagy pedig a címbe adják, a mi egyformán vétek, mert a cím csak különböztető jele s nem része a költeménynek, szorosb értelemben nem is tartozik hozzá. Ily hibába tévedt Kleist, midőn Hieronymus Amaltheusnak epigrammáját így adá: »An zwei sehr schöne, aber einäugige Geschwister.«

Du musst, o kleiner Lykon dein Aug Agathen leihn:
Blind wirst du dann Cupido, die Schwester Venus sein.«

Az epigramma rövidségének magyarázatában eltér Lessingtől, ki ezen tulajdonságát eredeti rendeltetéséből magyarázta. (A feliratnak röviden kellett felvilágosítást adni a nézőnek a műtárgy rendeltetése felől. Bajza Jean Paullal az elmésség természetéből magyarázza az epigramma rövidségét.

Az epigramma negyedik osztályánál (Herder hetet különböztet meg) tehát ő is, mint Lessing, két alkatrészt különböztet meg s azokat úgy magyarázza, mint az.

Az újabb kor aesthetikája elvetette Herder osztályozását, de Lessingét is kibővítette. Amannak hét fájából csak egyet fogadott el s ezt elnevezte lyrai epigrammának, a Martialis-félét pedig gúnyosnak. Mind a kettő a Lessing megállapította két részből áll;

az utóbbi azonban satyrikus, csipős, néha neveltető, az előbbi pedig inkább az érzésre hat.

A harmadik fejezetben kutatja Bajza Herderrel, hogy mik tehát az epigramma jellemző vonásai, azt találja, hogy a rövidség, gyors haladás; a »tárgy eleven jelenléte« s annak állandó feltűntetése. Ugyanígy határozta meg Herder utolsó fejezetében. Bajzával megegyezt, hogy — a satyrikus epigrammáénál elfogadván Lessing definitióját — tulajdonképen kétféle epigrammat különböztetett meg. Az egyik részben megvan a Herder definitiója szerinti követelmények és a Lessingéi; a másodikban az utóbbiak hiányoznak.

Két utolsó fejezetében az epigramma irodalmat tárgyalja; a görögöket bőven ismerteti, a modern nemzeteknél beéri a fontosabb képviselők felsorolásával s néhány megjegyzéssel.

Bőven foglalkozik a magyar epigramma írókkal, de csak a múlt századtól kezdve. Az előzőket kihagyja. Első kritikája sodorta az első irodalmi polémiaiba s további irodalmi működésében alig van bírálata, mely vitára alkalmat ne adott volna. Ő maga is szerette az irodalmi vitát, mert avval csak tisztultak a nézetek s az úgy csak nyerhetett.

A regény-költészetről.¹

Bajza második aesthetikai dolgozata már a saját lapjában, a kritikai lapokban jelent meg. Ez nem olyan kimerítő, mint az első; forrásai is inkább csak néhány elszórt megfigyelést közöltek, mint rendszeres tanulmányt. Bajza sem foglalkozik vele bővebben és rendszeresebben.

Két kérdés teszi töredéke derekát: a regény és epos közötti különbség meghatározása és a regénynek tárgya. Mind a kettő megoldásánál kora német aesthetikáiban szokásos csapáson halad.

A regény ép úgy az elbeszélő költészet körébe tartozik, mint az epos; mind a kettőben valami történetet beszél el a költő, közös bennök a szélesebb rajz; a külső forma sem különbözteti meg a regényt az epostól. A leglényegesebb különbséget a választott tárgy korában találja. Az epos más korból választja tárgyát, mint a regény.

A költészet, sőt egyes fajainak magyarázata a korból, melyben keletkeztek, Herder eszméje. Ő fejtette ki először, hogy más idők remek-műveinek utárzása csak bizonyos mértékig tanácsos. Eltanulhatjuk a görögöktől és rómaiaktól az előadás csinos módját, eltanulhatjuk a külső formát is, de szellemét ne utánozzuk. Más kornak más a mozgató lelke, más táplálékra is van tehát szüksége. Az emberiség történetében négy olyan korszakot különböztet meg, mely egymásból fejlődött ugyan, de lényegében különbözik egymástól.² Ő maga ezt az eszméjét legteljesebben a nyelv életére

¹ Eredeti címe a »románköltésről« I. Krit. lap. 1833.

² Herder »Über das Alter der Sprachen.« Fragmente.

vonatközzé fejtette ki. Megkülönbözteti a nyelv: gyermek, ifjú, férfi és »philosophiai öregség« korát. Minden egyes korban a nyelv fejlettségéhez mért költészetet találunk. Herdernek ez a gondolata átment a köztudatba; a nyelv állapotának rajzától áttértek az emberi lélek rajzához. Sok még az ilyenmű rajzokban a poësis; a phantasia biztos adatok híján szabadon csapongott s az egyes ember fejlődéséből következtetve az egész emberiségére idyllikus, boldog képet festettek az emberiség gyermekkoráról.

A fejlődés négy korszakáról való felfogás a XIX. század első felében általánosan elfogadott principiumává lett a mi irodalmunk kiválóbb kritikusaiknak is. Megtaláljuk Kölcsey Ferencz értekezésében a nemzeti hagyományokról, találkozzunk nyomaival Schedel Ferencz aesthetikai leveleiben Vörösmarty epikus műveiről s Bajza is hódol neki tanulmányában. Röviden érinti a gyermekkort. Milyen idyllikus kis kép! »A gyermekkor ártatlansága a jelenlét örömein andolog, szemei előtt minden paradicsomi szépségben virúl, mindenütt szerencsét és boldogságot sejt; veszélyt nem retteg, mert nem ismer; gond nélkül enyeleg s játszik hajborzasztó mélység felett s fenéktelen ösvény szélén; képzeletét tündér álmok, arany remények lebedsík körül. Ereje még gyenge és tehetetlen a cselekvésre s a jövődők kor tettei sejtelmekben szűnyadnak benne.« Ádám és Éva élete a paradicsomban nem lehetett szebb, mint a milyennek Bajza képzeletében az emberiség »gyermekkorát«.

Kölcsey is ilyennek festi, sőt Bajza kifejezései itt-ott határozottan ő rá emlékeztetnek. Másképen látják az emberiség ifjú korát. Az emberiség öntudatra ébred, nyugtalan vágy epeszi, tettekre tör s erővel akarja meghódítani az egész világot. Az ismeretlen izgatja képzeletét, kalandokat keres. Minden jelből látni, hogy forrásnak indult a benne szunnyadozó erő. Ennek a kornak emléke tükröződik vissza a hősmundában Kölcsey képzelete előtt is ilyen vonásokban lebegett a hőskor.¹ A korrajzából következett Bajza a hősköltemény jellemző sajátságaira, mely feldolgozza a hősmundát. Eberhard népszerű aesthetikájában, ugyanezt az eljárást

¹ Hogy Bajza mennyire Kölcsey rajzának hatása alatt állott, bizonyítják az egyező kifejezések, mit aligha lehet a véletlennek tulajdonítani. Kölcsey (nemzeti hagyományok) ezt írja: »Egész nemzeteknek szintűgy, mint egyes embereknek megvannak az ő különböző koraik. Gyermekkorból virúl fel ifjúságok, ifjúból érnek férfivá s férfi koruknak erejét az öregségnek lankadása váltja fel.« Bajza így mondja: »Végigfutván elménkben a historia emlékeit Mózesstől kezdve a legújabb korokig észre kellett vennünk, hogy nemzetek, valamint egyes emberek életében időszakokat lehet megkülönböztetni. Gyermekkorból fejlődik ki ifjúságok, ifjúságokból a férfikor s ebből az öregség hanyatlása.« Kölcsey: »Az ifjúság kebelében a jövődők férfinak ereje áradó bőségben habzik, forr és viv önmagával.« Bajza: »kebelében (t. i. az ifjúságában) a tettekre törekedés lángja küzd és forr és viv önmagával.« Kölcsey: »mértéket, határt és lehetetlenséget nem ismer s kezd és csinál több lánggal, mint erővel, több szenvedelemmel mint észszel.« Bajza: »Korlátot s lehetetlenséget nem ismer; kezd és mer több érzélemmel mint észszel, több szétáradó, mint célra irányzott erővel.« Kölcsey eszméi is hatottak Bajzára.

követte.¹ A machina, az istenek beleavatkozása az emberek dolgába mulhatlan kelléke a hős eposnak; jellemeiben nem találjuk meg oly következetesen a pszichológiai fejlődést, mint más költeményben s különösen a regényben. Annak a kornak ideális képét festi, a melyben tárgya gyökeredzik.

Az eposnak két faja, a mű és naiv epos között sem ő, sem Eberhard különbséget nem tesz. Nem foglalkozik azon nehézségekkel, melyekkel az újabb kor eposköltőjének meg kell birkóznia. Vörösmarty és Arany már nem találtak, vagy legalább nagyon csekély nyomot a nemzeti mythológiából. Az elszórt nyomokból alkottak egyet, de méltán kérdehetjük, Vörösmarty Zalán futása s Székely Sándor kis eposa nyertek-e becsben a hadisten és Ármány szerepeltetésével. E tekintetben szerencsésebb volt Klopstock és Milton; az ő mythológiájuk a keresztény vallásban gyökeredzik. Szerencsésebb korban és viszonyok között élt Tasso is; a maga korában, az olasz népnél, mely annyi műalkotásban látta megtestesítve a biblia és legenda csodáit, még általánosabb hiedelemre talált az olvasónál, mint talált volna a tizenharmadik században. A szentek és istennek gondoskodása az emberekről inkább élt még a köztudatban s a kik tagadták, a classicus és a renaissance művészet hatása alatt mint külső díszhez is inkább hozzászoktak. Ma a mythologia helyett inkább a pszichológiai rajzot keressük az eposban is.

A hős epossal szemben, mely mindig történeti tárgyat dolgoz fel, a regény a jelen élettel foglalkozik. Az emberiség az ifjúkorból a férfi korba lépett, melyet csend és nyugalom jellemez.² E kor szülötte a regény. Eberhard a regény feladatát teljesen kimerítettnek gondolja, ha a jelen kor életviszonyait rajzolja. »Der Roman nimmt seinen Stoff aus den Begebenheiten des häuslichen Lebens; seine Handlungen, seine Empfindungen, seine Gesinnungen sind Handlungen, Empfindungen und Gesinnungen der wirklichen Welt in der gebildeten Gesellschaft.« Pendantja a »bürgerliches Trauerspiel«-nak. Bajza nem fogja fel ilyen nyárspolgárian a regényt. Ő mindig irtózik a köznapiságtól a költészetben. A költészet az életből meríti motívumait, az élet eseményeiből táplálkozik, de soha sem pusztá másolója annak, a mit lát, hall, hanem idealisálja. A regényíró sem vegyül a tömeg közé, hogy érzéseit és tetteit megörökítse, hanem felülemelkedik rajta s mint az epos egy nemzet ifjúkorának törekvéseit ideális tükörben tünteti fel, úgy idealisálja a regényköltő az emberiség jelen korának törekvéseit. Elmélkedhetik is, »ki csaponghat a reflexiók országa felé is,« mindezt megtűri a jelen kor rajza az epossal szemben. Egész

¹ J. A. Eberhard: »Handbuch der Aesthetik für gebildete Leser aus allen Ständen in Briefen.« Halle, 1803—1805. jelent meg.

² Herder is, Kölcsey is így jellemezték e kort. »Je älter der Jüngling, je mehr charakterisiert ihn Weisheit und politische Gesetztheit.«

fejtegetéséből kitetszik, hogy Goethe »Wilhelm Meister«-je és »Wahlverwandschaften« lebegett szeme előtt.

Magának a magyar regénynek fejlődése, melynek Bajza irányt akart adni tanulmányával, alig néhány évvel később egészen más utat vett. Bajza nem ismeri a történeti regényt; Jósika három évvel később lép fel Abafijával, utána Kemény Zsigmond épen történeti regényeivel szerzett európai hírt. Forrásai sem méltatták, sőt Jean Paul azt mondja: »Ein bloss geschichtlicher Roman ist nur eine Erzählung.¹ Nem ismeri az irány regényt; sőt az ember ábrázolását a regényben sem pszichológiai szempontból fogja fel, mint ma szoktuk.

Tanulmányában s kritikáiban mindig azok ellen küzd, a kik a mindennapi élet lemásolását nevezik költészetnek és művészetnek. A költőnek és művésznek feladata sokkal nemesebb. Ideált mutat az embernek; a regény sem egyes személyének pszichológiai jellemzést tárja szemünk elé; nem foglalkozik egyéni szenvedélyeivel, hajlamaival. Az ilyen apró részleteket elkerüli s az egyéni vonások helyett az általánosakat emeli ki. »Óvakodjék a költő igen speciális karaktert festeni; személyeiben ne annyira az embert és individuumot, hanem az individuumban az emberiség képét igyekezzék visszaadni; vagy mint Schiller igen alkalmasan mondá: »a személyt emelje fel a nemhez és fajához.« Kemény erősen jellemzett személyeit akkor még alkalmasint specialitásnak nézte volna, melyeknek létezésében csak azért nem kételkedett, mert »historice, az az oklevelekkel« tudta bebizonyítani.

Bajza töredékének ez a legérdekesebb része. Tárgyalja még ezen kívül a jellemfestés különböző módjait; apróbb megjegyzéseket tesz a jellem egységéről, egy-két észrevételt a költőknél, mikép alkossák meg a jellemet. Szól a három egységről a regényben, a motivációról s legnevezetesebb tanácsa a »karakterfestésben ez: kevés vonással kell festeni, de hatalmassal, mely a karaktert azonnal tisztán megismertesse.« Álláspontját a regénynyel szemben azonban a mondottak egészen feltűntetik s csak arra utalunk még, hogy Bajza a jellemekről tett megjegyzéseit majdnem mind Jean Paul aesthetikájából vette. A mit az mond a jellemekről általában, Bajza speciálisan a regényre alkalmazza.²

Regényirodalmunk épen abban a korban lendült fel; Bajza-nak a kritikusként alig volt egy-két megjegyzése Kisfaludy Károly novelláira és Fáy András Belteki Házára. Azt nem is sejtette,

¹ Jean Paul: »Vorschule der Aesthetik.« »Über den Roman.« 72. §. II. k. Cotta kiadása. Friedrich Schlegel sem ismeri »Geschichte der alten und neuen Literatur« 1822, 12. Vorlesung »vom Roman.«

² Jean Paul i. m. I. k. »Über die Charaktere.« Úgy látszik, már korábban általánosán el volt terjedve irodalmunkban a regénynek ilyen definitiója. »A jó román az emberiség tiszta ideálját, az emberiség karakterfestését mutatja elő minden helyezettetésében s ez az a talisman, mely a románt minden időben jóvá, kedvessé és keresetté teszi.« Így végzi egy névtelen Náray Antal »Máté-vára« ismertetését Tud. Gyűjt. 1825. IV. k.

hogy néhány év múlva elmélete már csak a múlté s a regény egészen másképp fejlődik.

A kritika meghonosítása irodalmunkban Kölcsey és Bajza nevéhez fűződik. Ők ketten sürgették leginkább a személyes tettség vagy nem tetszés s a hazafias dicsőítgetés légkörén felülemelkedő kritika szükségességét. Kölcsey távol élt az irodalom központjától, szava elhangzott, de testet nem öltött. Bajza benne volt az irodalmi élet zajában, a mit kigondolt, azt meg is valósította. Még ifjú korában, mikor alig jelent meg tőle egy-két versen kívül valami, szakít akkori irodalmi életünk nagy mentorának elvével. »Írók nem ismerek barátomnak úgy, mint írók« írja 1825-ben Toldynak.¹ A mi könyvet vagy verset elolvas, azt meg is bírálja s kifogásaival sem barátját, sem az idegent nem kiméli meg. Legszigorúbb bírāja azonban önmagának. Önismeretre törekszik, azért folytonos figyelemmel kíséri lelki életét s tapasztalatait híven közli barátjával. Nehezen dolgozik s ha van egy verse, azt előbb megbírálja, javít nyelvén s formáján; a gondolat szabatosabb kifejezését keresi. Ha sok javítgatás után sem nyeri meg megelégedését, eldobja. A saját tapasztalata mélyen belevéste a classicus költő intését a furásról, faragásról s mikor később föllép irodalmunk kritikusanak, azokat ostromozza, a kik ez elvet nem követték.

A latin irodalom után megismerkedik lassanként a nyugatiakkal is, de különösen a némettel. Fölkerült Pozsónyba, majd Pestre s a saját irodalmi életünknek is közvetlen szemlélője. A német írók és költők közül Lessing és különösen Goethe kedvencz olvasmányai. A mi íróink műveiből különösen Kölcsey aesthetikai és kritikai dolgozatait forgatja s nem egy eszméje élénk viszhangra talált lelkében. Hölty holdvilágos poesise ezek mellett egészen háttérbe szorul. Az új olvasmányok új világot nyitnak meg előtte, a mely nem kevésbé hat lelkére, mint annak előtte a XVIII. századi német költő melancholikus költészete. Kritikai ere Lessing, Herder és más theoretikus munkájából új táplálékot nyer. Látköre bővül; lassanként már nem csak egyes költeményekről tanul itélni, hanem általában az irodalmi életéről. A mint azelőtt a saját tapasztalatából s a latin író munkájából abstrahálta magának azt az elvet, hogy a költő csak fáradságos munka árán hozza napvilágra a jó munkát, még a legkisebb dalocskát is, úgy most a nagy írók műveinek olvasása s irodalmunknak ismerete termékenyíti meg lelkét. Bajza olvas, tapasztal és abstrahál. Az a kép, melyet alkot magának az idegen nemzetek nagyjainak olvasásakor az irodalomról, a szellemi élet szabadságáról és fenkölségéről, ijesztően elűt attól, mit a magyar mutat lelkének. Alig van egy-két nagy embere literaturánknak; a java avatlan kézzel szentségteleníti az irodalom »santuariumat.« Egy nemzet literaturája nem gyermekjáték, azzal tréfát üznünk

¹ Péterfy Jenő: »Bajza József 1828-ig.« Budapesti Szemle, 1882. 3. kötct. Használtam az essayt.



nem szabad;¹ így ír a 21 éves ifjú. Huszonhat éves korában már külön folyóiratot indít, hogy a kufárokat kiutasítsa az úr templomából.

Bajza szájában az eféle magasan járó mondás nem üres phrasis; ez meggyőződése s ha ezt elveszszük tőle, megfosztjuk lelke jobb felétől. Egész irodalmi működése annak az egy eszmének szolgált, hogy a magyar szellemi életét olyan magas fokra emelje, melyen a nagy nyugati nemzeteké áll. Ezek példája lebegett szeme előtt s nagyjaikkal való szellemi rokonságánál fogva elsajátította legfontosabb elveiket, melyen egész irodalmuk épült.

Bajza olvasás közben folytonosan gondolkodik s mint fiatal korától fogva megszokta, tanulmánya eredményét mélyen belevési szívébe. Később, mikor fellépett, rövid aphorismákba foglalja. Ezek érdekesek, mert magukban foglalják legfontosabb aesthetikai és kritikai elvének egynehányát. »A művészet munkái jobbítják erkölcsünket, mert azt, mi bennünk jó, felszabadítják, álláspontunkat fölemelik, belsőnket tisztítják. Mi javulunk, ha a művészet csupán saját céljait tartja szem előtt és a tulajdonképi, közvetlen erkölcsi tanításokat anyáknak és a vesszőnek hagyják.«² Ilyen röviden fejezi ki részben Lessing és részben Schiller aesthetikai fejtegetéseinek eredményét. A mit azoknál olvasott, azt maximába foglalva így adja elő s alkalom adtán fel is használja.

Néha szó szerint átveszi egy idegen író gondolatát, ha az egyéni gondolkodás módjának teljesen megfelel: »A közember gond nélkül, semmitől el nem fogódva adja magát által azon kedves érzéseknek, melyeket benne valamely mű gerjeszt: a valódi philosophus ellenben úgy van a műtételel, mint a művész volt, midőn munkáját készíti. Eleintén oda engedi magát az első benyomatok tüzes elragadó ingereinek, de meg levén győződve, hogy a valódi szép a vizsgálat által mindig nyer, visszatér s nyomozza okait a mű hatásának s nyomozás közben eltűnik a szemfényvesztő, a hamis érdeklet s megmarad a való s ezen taglalat által azon helyzetbe jut a vizsgáló, hogy tetszését és érzéseit okokra tudja állítani s a műről valódi s józan ítéletet mondhat. D'Alembert.«³ Bajza különben is szívesen ragaszkodik a gondolatnak még kifejezéséhez is, mert maga nehezen tud olyan formát találni, még prózában is, melylyel teljesen megelégednék. Ebből magyarázhatjuk azt, hogy különösen két nagyobb aesthetikai dolgozatába sok helyütt majdnem szó szerinti fordításra akadunk. Dolgozatom folyamán többször alkalmam volt erre rámutatni.

Egyéni hajlama s idegen írók tanulmánya eredményének tekinthetjük egy másik aphorismáját (így nevezem őket), melyet szabatos s világos kifejezésénél fogva a sikerültebbek közé számíthatunk

¹ Péterfy Jenő cikkéből.

² »Töredékes Gondolatok« Toldy kiadása, 5. kötet. Athenaeum 1837—42.

³ »Töredékek.« 1831. Krit. lapok.

s mely Bajzának egy sokat védett igazságát tünteti fel. »A szigorú, de alapos kritika hasonlít a termékeny záporhoz. A gyöngye növények eleintén lehajlanak alatta, de csakhamar általa erősödve, ismét fölemelik fejöket, nagyobb elevenségben mint előbb. Oly literaturai mező természetesen csak érett ízes gyümölcsöket, melyet a kritikai záporok rendszerint járnak. Óhajtható volna azonban, hogy a gyöngye sarjadékokat ne felette erőszakos zápor érje, mert őket könnyen letördelhetvén több kárt, mint hasznót fog okozni.«¹ Nem magyar írók műveiből merítette ez eszméket; hisz a mi irodalmunk még csak a kezdetnél van s épen most figyeljük meg, hogy az, a ki magára vállalja, hogy a termékenyítő kritikát meggyökereztesse, hogy készül e feladat megoldásához; hanem idegen s különösen a német irodalom megfigyeléséből szüri le magának s később alkalmazza nálunk. Ilyen Bajza előkészítő munkája.

Ha most közelebbről szemügyre vesszük, milyennek látta a mi irodalmunkat s íróinkat, megértjük, mért támadta oly hevesen irodalmi szokásainkat. Íróink műveiben bántja a »theoriatlanság;« bántja egyeseknek zsarnoksága, nem ismer tekintélyt s nem tűri, hogy akár a fiatal író is másnak sugalmazására olyat írjon, a mi esetleg nem egyezik meg lelke meggyőződésével. »A fiatal szellemben egy kényes húr van, melyet auctoritás kezének megillesseni nem kell. Tiszta és zavartalan hangot az ifjú szellemi lant később csak úgy fog adni, ha benne ez a kényes húr magától zendült meg.«² Megvizsgálja irodalmi vállalatunkat, megbírálja folyóiratainkat s mindenütt az írói lelkiismeretlenség nyomára bukkan. Ez ellen kifakad. Közönségesen azt gondolják, hogy a szerkesztés könnyű dolog, pedig ahhoz tapasztalat, kiművelt ízlés s a cikkek lelkiismeretes válogatása szükséges. Ezeknek híján a folyóirat lehet egy ideig jó, de hanyatlása csaknem előre látható. Ennek példáját látja Szemere Pálban s lapjában. Legtöbb lapunk határozott irány és terv nélkül indult meg s ha kevés időre mutatott itt valamit ebből, annál nagyobb s váratlanabb volt esése.³ »Nem tartatik lelkiismeretes dolognak a tárgyak közlésében a körülményeket fontolni, többnyire csak a szempillantás vétetik célba s egyesek vagy kis sereg tetszése minden kinézés nélkül messzebb időkre és a művelődés magasabb kívánataira.« (A folyóiratok fény és árnyékoldalai.« Athenaeum. Bevezetés.)

Igy állott ellentétben Bajza irodalmi életünkkel s mikor ennek tudatára jutott, világosan látta célját maga előtt. Reformálja irodalmi szokásainkat s kiküszöböli a lelkiismeretlenséget. (Péterfy Jenő ezen jellemzésénél találóbbat nem tudok.) Megindítja a kritikai lapokat s részint ott, részint később az Athenaeumban fejt ki most érintett eszméit.

¹ »Egyvelgek.« 1833. Krit. lapok.

² »Szalay László a Muzarionról.« 1833. Krit. lapok.

³ Gyulai Pál »Vörösmarty életrajzá«-ban jellemezte már Bajza ez irányú munkásságát.

Zilált irodalmi viszonyainkat csak kemény és lelkiimeretes kritikával lehet megjobbitani »Ma tanult és tanulatlan, művész és kontár egyiránt vergődnek a halhatatlanság szent bérceihez, de az utat, melyen oda juthatni, felette kevés ismeri.« Egy-egy vers már dicsőítéseket csal ajkunkra s írójuk úgy mint mi, Goethekről és Schillerekről beszél. »Fell kell vernünk ezen ál Goetheket és Schillereket álmaikból, hogy imádóik is látni tanuljanak; meg kell gyujtanunk a kritika szövétnekét, hogy lássuk és láttassuk egymással az ösvényt, mely az üdvözület pontjához viszen. Ezek nélkül a romlás ösvényéből nincs mentség, nincs szabadulás.«¹ Ez Bajza bevezető szózata kritikai működéséhez. Már Kölcsey mondta, hogy hiányaink ismerete nélkül haladás nem lehetséges s kora legelismertebb költőinek bírálatával rámutatott a nagyok gyöngéire is. Kedvezőtlen viszonyaink azonban visszariasztották, a kritikusból elmélkedő aesthetikus és philosophus lett. Nem volt elég erélye, hogy az előre várható felzúdulással szembe szálljon. Visszavonult magányába s ott elmélkedett a magyar jövő sorsáról. Nemzeti literaturánk nincsen még, egységes nemzet nem vagyunk még, ki tudja, lesz-e vala nemzeti literaturánk s leszünk-e valaha egységes nemzet. Kölcsey lelkét ez a gondolat számtalanszor nyugtalanította.

Bajza Kölcsey elmélkedésének csak első részét fogadta el. Nemzeti irodalmunk még nincs vagy legalább is elenyésző csekély, egységes nemzet sem vagyunk még, de ha törekszünk, ha akaratunk erős s elhatározásunk önzetlen, tiszta lélekből fakad, azzá lehetünk. Ebben egy perczig sem kételkedett. Más nemzetek sem érték el egyszerre a tökéletesség magas fokát, azok is küzdéssel jutottak oda, a hol ma vannak. Küzdjünk mi is s elérjük őket. Ilyen nemes optimismus hevítette lelkét. Irodalmi viszonyaink is javultak 1817 óta. Kisfaludy Károly és a körüle csoportosuló írók már terveztek egy kritikai folyóiratot; inkább eltűrték már a kritikát bók nélkül is, mint Kazinczy és tábora. Így szerencsésebb viszonyok között s több erélylyel Bajza ott vette fel a fonalat, a hol azt Kölcsey elejtette.

Előbb az irodalomba betolakodott »avatlanokat« akarta kiszorítani, azután az avatottaknak megmutatni az igaz ösvényt. Ebben látta munkássága célját. Ehhez őszinte, az igazság kimondásától soha vissza nem rettenő egyeneslelkűség kellett s az igazság ismerete. Az első megvolt Bajzában s a másodikról is azt hitte, hogy ismeri. Mivel azonban csak egyet ismert el igaznak, ennek szempontjából ítelt meg mindent; így különösen a költészet s általában a művészetek megítélésénél, merev egyoldalúságba esett. Kortársai közül többen avval vádolták, hogy a francia classicismus »hajporos«, »czopfos« ízlése szerint ítéli meg a művészi alkotásokat. Ha ma nem ítéljük is el ily szigorúan, azt el kell ismernünk, hogy a művészeti jelenségek közül csak a classicaíának egy nemét tar-

¹ »Vezérszó a Kritikai lapokhoz.«

totta igazán életre valónak.¹ Ahhoz nem volt tehetsége, hogy egy költő vagy más művész alkotásába merülve kiérezze annak jeles-ségét s jellemezni tudja. E tekintetben Kölchseynnek nem congeniális követője. Mintha félne átengedni magát a hatásnak, mint egy mű-alkotás tesz rá; olvasás közben s a színházban is, mikor a színész játékát látja, mindig azt kutatja, megfelel-e a munka vagy a színész játéka a maga szabályainak. Ha egyezik vele, szép; ellenkező eset-ben kifogásolja. Ebből az egy szempontból vizsgálja Shakespeare drámáit is s megteszi, kifogásait mindegyikre; ez álláspontból nézi Schiller fiatalkori drámáit is s Ferdinandban és Luizában a »túl-csigázott érzés és indulat, mely bennök lobog, nem gyönyörköd-teti«. ² A különböző művészeti jelenségek iránt nem elfogulatlan szemlélő vagy élvező.

Bajza classicismusa nem alapul tisztán sem a latin írók, sem kizárólag a német irodalom classicusainak tanításain. Horatius és a latin írók művei ép úgy hatottak rá s elveiket ép oly fontosak-nak tartotta, mint a németekét. Részben ezek maguk is a latin irodalom emlőin táplálkoztak. Bajza Horatius tanításait kibővítette a német irodalom classicus korának aesthetikai tanaival. A két kor összevegyítése egész határozottan meglátszik kritikáin és pole-miai iratain. A görög irodalmat nem ismerte, mert nem értette a nyelvet, de azért lelkesedése a görögök »csendes harmónijáért« s sovárgása a rég letűnt dicső kor után nem kevésbé jellemző rá, mint könnyezése egy érzelmes vers elolvasásánál. Neki is az az ideálja s a mellett az újabb kor leggörögösebb költője Goethe, mert az ő életét és munkáit is »művészi nyugalom és harmonia bélyegzi«. ³

Ha Bajza kritikáját figyelemmel kísérjük, hamar rájövünk, hogy neki is, mint minden idők classicus költészetének és művé-szetének meg voltak a maga törvényei a művészi alkotásról s a mit újból hangsúlyozok, ő is át volt hatva az irodalom és művé-szet nagy fontosságától a nemzeti művelődés terén, mint akár Horatius, a renaissance nagy poetikusai vagy akár Lessing, Goethe és Schiller. Nem volt velük egyrangú szellem (a három utolsóval, a többiről nem tudok ítéletet mondani), de egy cseppnyi rokonsága volt velük s ez elegendő volt, hogy az ő írásaiból tanulva magába szívhasa nemes törekvésüket s azt a mi irodalmunkba is átültetni törekedjék.

Horatiustól kezdve minden classicus poetika író a természeti hivatottságot tartja az író egyik főkellékének. Ezért ajánlja a fiatal kezdőnek a szigorú önbírálatot s ha ez arra az eredményre vezetné, hogy válla gyenge, nem bírja az elvállalt munkát, inkább lépjen vissza még a pálya kezdetén. Bajza, hogy riasztja vissza a hivat-

¹ Így nevezem, mert ő költészetünket és általában művészetünket részint a latin, részint a német classicus költészet mintájára akarta átalakítani.

² »Játékszíni krónika« 1843 okt. 16. »Ármány és szerelem«.

³ »Goethe«. Társalkodó 1832. Toldy kiadása, 4. kötet.

lanokat! mennyire lelkére köti a költőnek a szigorú önbírálatot! Az irodalom és művészet szentély, hová hivatlan büntetlenül be nem teheti lábát.

A természet adta tehetség mellett az önképzés és fáradtságos munka a classicus poëtika második alapvető követelménye. Schiller Bürger verseiről írt kritikájában kifejti, hogy a költő verse csak akkor nyújt zavartalan művészi gyönyört, ha lelke zavartalan, nemes és kiművelt. A művelt olvasó a költő versében annak lelkét látja; s ennek salakja elrontja élvezetét. Bajza elismeri Szentmiklóssy lyrai tehetségét, de szemére veti, hogy — »vagy körülményei nem engedvén, vagy önkényt elmulatta keblének ezen égi szíkráját studium által kitisztult lobogásra hozni.« A modern irodalmakban sokszor volt kitéve a classicus poétikának ez a tana támadásoknak; a támadók a »genie« alkotó erejében bízva elvetettek minden törvényt és szabályt, mely úgy is csak korlátozza tehetségüket. A mi irodalmunkba is divattá lett a »genie-cultus«. Milyen gúnyosan felel Bajza a »genievel« kérkedő Szentmiklóssynak! »A szerző, akárki mit mondjon, valóságos genie s hogy genie, ő arról nem tehet. A tündér istenség keblében él, mozog, hánykódik, tombol, mint szilaj mén; tüzének nyíllást kell adni, különben megemésztene önmagát. Oly sok nagy és mély gondolattól forrva és buzogva elpattanna az agy s mely veszteség a hazára, világra, egész emberiségre nézve egy genie elveszte. Akarja, nem akarja tehát, a szerzőnek írnia kell; csak könyvirás által lehet ezt a keblén nyugtalankodó istenkét lecsendesíteni. Kinek mi gondja, mit ír és hogyan? Neki szabad akármely balgató tárgy felől, szabad oly szegényül és nyomorúan írni, hogy minden keresztény ember szánakozzék kínján vagy oly tarkán, zavartan és botorul, hogy még az észbeteg is nevetésre fakadjon, ha olvassa. Mi por és halandóság fiai az ő halhatatlan műveiről ítélni silányak, gyarlók vagyunk. Ő nem nekiünk, hanem genieeknek ír, oly csoda genieeknek, mint önmaga, ámbár ezeknek az ő tanítására nincs szükségök. Geniek szoktak és tudnak oly dolgokat írni, melyet sem más, sem magok nem értenek. Ki szabna nekik törvényt és határt? Ők egyedül magok bírái s törvényhozói is magoknak. Azok a szegény theoretikusok! Azok az élheterlen recensiók firkálói! Ők akadozni, gáncsolódni tudnak, de teremtsenek hát, találjanak »aesthetikai kincset, gazdag eret«, ha hasznát senki sem veszi is: írjanak oly dolgokról, melyeket magok ugyan nem tudnak, de tud más. Theoriákat alkotni, recensiókat írni könnyű, de teremteni nehéz. Üdvözlégny teremő genie! hatalmas ész! ki a ragyogó szépségű konyhát feltaláltad, hogy benne egy fazék bökverset s eszmét főzhess, emésztetniök és rágniök a magadhoz hasonló genieeknek; neved élni fog és csodálatatni a veled rokon csoda elméktől. Üdvözlégny!«¹

¹ »Bökversek és eszmék.« 1831. Kritikai lapok. Az első az epigramma teoriájában olvasható V. 61. oldal. Toldy kiadása.

Mint minden classicus irányú költő és aesthetikus, Bajza is nagy súlyt fektet a csinos, szép formára; ennek szabatosága nála majdnem fölér a mű belső tartalmával.

A népköltészetet nem veti meg teljesen, de a maga minőségében nem tartja elég ízlésesnek. Kölcseyvel ő is »aljas«-nak¹ találja Csokonai némely népies versét. Csak egy pontban tér el a XVIII. század s minden kor classicus irányú költőinek szokásától s azt ostorozza. A görög-római mythologia szerepeltetését a modern költészetből száműzi. »Költőink szinte nagyatyjoknak, Zrínyinek korától fogva használják a görög mythosokat; de soha azok még oly sűrűen észrevehetők nem voltak, mint a mi korunkban; pedig a dolgot megfontolván, inkábbára az volna javallható, hogy ez a mód egészen elhagyatnék vagy ha azt általánosan tenni oly nagy áldozatba kerülne költőinknek, legalább a helyet tekinteniök kellene s gondosabban megválasztaniok: hol és mikor volnának ezek a görög phantasia lényei használhatók... A görög népnél ezen képek, mint honi termékek összefonva és szöve lévén mind a társasági, mind a házi kör minden tárgyaival az aljassabb népnél is oly ismeretesekek valának, — vagy talán még inkább — mint hazai historiánk barátjai előtt a Hunyadi, a Zrínyi név. Az újabb kor népeinél ellenben csak kis rész szerzett magának felületes mythologiai tudományt; egy-kettőt alig találhatni, ki studiummá tette volna s még ezen egy-kettőből is senki sem képes oly tündérleg elvarázsolgatni, hogy fejében képzetek támadjanak a görög népeihez hasonlók, kinek ezen mythosi képek bizonyos religiói glóriában tűntek fel. Következőleg ezen mythosok a mi olvasóinknál nem egyebek, mint üres és kép nélkül való, félig érthető nevezetek vagy ha egy-kettő előtt fáradságos tanulás segédével érthetőkké lettek is, csak erőtelen hideg phantasmákat szülnék... A görög epigrammatistának nagy könnyűségére szolgáltak ezen mythologiai istenségek. Talán ezen okból használják mai költőink is? pedig mondani lehet, hogy ez hatalmas mód egyenesen a költés céljai ellen dolgozni.«² A nemzeti szempont a költészetben s irodalomban érvényesül Bajzának e kifogásában, mely egyúttal azt is mutatja, hogy a különböző korok s irányok felfogása hogy vegyül s hogy érvényesül az ő felfogásában. Mert az ő classicismusa a classicismusnak csak egy neve; van benne valami a rómaiból, van benne Lessing, Goethe és Schillerből, nem zárkózik el Herder nemzeti felfogástól sem s a XVIII. század epedő holdvilágos költészetétől sem tud egészen megválni. Az utóbbi édeskedését és érzelgőségét Goethe »csendes, harmonikus nyugalomával« enyhíti.

¹ Bajza ezt a szót nem használja mai értelemben.

² »Az epigramma theoriája« V. 65. oldal. Toldy kiadása. Kölcsey vagy Herder lehetett mestere. Az előbbi a »nemzeti hagyományokban« nyilatkozik ily értelemben, az utóbbi pedig a »Fragmenté«-kben. 3. Theil. »Vom neueren Gebrauch der Mythologie.« Bajza különben már fiatal korától idegenkedett a mythologiai képektől.

Erre engednek következtetni Dayka Gábor verseiről s Fogarasi János bucsúdáláról tett megjegyzései. Mennyire sajnálja, hogy Dayka költőink »ízlésére nem volt befolyással« mert művei számos évig összegyűjtetlenül heverték. Elragadja »poésisének lélekfestése« s drámaisága. Dicséri, hogy az indulatokat nem kitöréseikben, hanem inkább »támadásaik és küzdéseikben« festi. Bajza általában nem szereti az erős szenvedély rajzait, mint nem szereti a túlságosan erős egyéni kifejezéseket sem, Dayka Gábor lyrájának köre sokkal jobban megfelel az ő ízlésének; verseit azok közé a művek közé számítja, melyeknek olvasása »finomabb érzésű olvasót, miveltebb embert kívánnak.« És mi Dayka gondolat- és érzésvilága, melyről zeng? »homályos bú, előre-érezés, elfojtott sóhajtás, rejtett ah, epedő gerjedezés, szerelmi bájos édesség, elhúnyt öröm, néma jajgatás, emésztő bánat, kínos édes nyögdelések, édes elragadtatás, álvígság stb.« így jellemzi maga Bajza. Sehol erős szenvedély, azt ő már vadnak mondaná. Elfajtotva rajzolja a költő a szenvedélyt, lantja csak »fátyol alól« zengjen. Ehhez járul az egyszerű csinos nyelv, mely teljesen megfelel a rajzolt érzelmeknek s Bajza a tökéletes lyrikust látja maga előtt.¹

Fogarasi János bucsúdálának megítélésében ma aligha értenénk egyet Bajzával. Szerkezetét jónak tarthatjuk, a második versben rejlő ellentét is ügyes, nyelve a maga korához képest elég tiszta s iambusai is gördülők; de tartalma már alig ragadhatna arra a kijelentésre, hogy virág, mely figyelemre érdemes. »A csend a vesztés érzelmeiben,« mit Bajza a dalocska kiváló sajátosságának bélyegez, hidegen hagy; mi meg nem indulunk a könnyezővel. Sokallnók a közkeletű, mindenütt használt kifejezéseket is benne s kevés individualis jellemző vonást találunk. Bajza nem ilyen követelményekkel lépett fel egy költeménnyel szemben. Kár, hogy nem sorolja fel a dal »apróbb hibáit«, miket talált benne; így nehéz elképzelni, hogy a dicséret után mit tartott hibásnak.² A népdalt sem úgy szerette s nem is tudta élvezni, a mint az a nép között él; azon még sokat kell javítani. A költő leszáll magas hivatásáról, ha a nép közé keveredik s annak módorában ír; inkább a népet emelje magához. Ez utóbbi inkább hivatása, az előbbi lealacsonyítása. Még e tekintetben egészen benne van Bajza Kazinczy ízlésében. »A dal virág; . . . ha bennünket nem kap ki a mindennapiság köréből szebb poétai régióba, hanem zörgő visító szavaival akar megcsalni — ki fog kapni az ily dalon? . . . Egy hibátlan dal ér annyit, mint egy nagy munka, de kíván is annyi izzadást.«³ Egy ízléstelen szó (az ő értelmében ízléstelen) megfoszt az élvezettől.

Ez elszórt megjegyzésekből iparkodtam képet alkotni Bajza álláspontjáról s igyekeztem rámutatni, milyen irányok hatása alatt

¹ »Dayka Gábor« Kritikai lapok 1834. Toldy kiadása, 4. kötet. 144. oldal.

² »Bucsúdál.« Irta Fogarasi János. Toldy kiadása, 4. köt.

³ »Egyvelgek.« Toldy kiadása, 4. köt. 222. old. b.

állott. Az ő irodalmi munkássága megítélésénél fontosak az ily apró, aphoristikus kijelentések, mert ezek foglalják magukban elveit.

Színi kritikára térve át, nemcsak tisztán aesthetikai vitákkal lesz dolgunk. Olyan mező volt az, hol előbb le kellett kaszálni a csalánt és kórót s ezekkel nekünk is meg kell ismerkednünk, másrészt tekintettel kell lennünk Bajza elleneinek védelmére, támadásaira is, s így ő inkább háttérbe fog lépni, míg eddig tisztán vele s az ő elveivel fogalkoztunk.

Az 1833-ik esztendő forduló pont nemzeti színészetünk történetében; ez évvel vége szakad pesti színészeink vándorlásának. A magyar félszázados óhaja, hogy fővárosában a saját nyelvén is hallgathassa Thalia papjait, teljesedésbe ment. Néhány évig ugyan nem volt még külön e célra emelt épülete, de annyit elért, hogy a megérkezett színész csapatnak nem kellett már távoznia, hanem előbb Budán, majd négy évi szereplés után Pesten, az állandó nemzeti színházban szebb reménnyel küzdhetett a nemzet jövőjeért.

Eleinte a siker korán sem volt oly biztos. A budai játszóhelyet üresen hagyták ugyan a kellőleg nem pártolt német színészek, de mi sem biztosította, hogy magyar utódaik nem lesznek-e kénytelenek szintén ott hagyni a várost. A németek eltávozása egyelőre kedvező alkalom volt csak a magyar színészek megtelepítésének újabb kísérletére. A nyár elején az a hír terjedt el, hogy a pozsonyi társaság készül elfoglalni a »budai theatrumot«; a lapok tudósítói nem nagy sikerrel várták letelepülésüket. A hol színészeink csak megtelepedtek, mindenünnen rövid ideig tartó szereplés után távoznok kellett. Egyszer-kétszer tömve volt ugyan a színház, közönségünk kíváncsiságát azonban hamar kielégítették s tovább vándorolhattak. Pesten sem volt jobb sorsa a magyar színésznek 1815 óta, mint a Király-hágón innen akármelyik vidéki városban; sőt itt még a német versenytárral is meg kellett birkóznia. Nagyobb volt ugyan az ügy iránti lelkesedés; egy állandó magyar színház szükségét is inkább érezték, de az eszközök a terv megvalósításához még hiányoztak. 1815 óta sok tekintetben nagy haladás történt; Pest irodalmi központtá fejlődött; föllépett Széchenyi s megkezdte izgatását nemzetiségünk s művelődésünk érdekében; az akadémia is megalakult, Kisfaludy Károly új s színre alkalmas drámákkal gazdagította irodalmunkat; mind e változások azonban még nem teremtek színházat, csak megkönnyítették létesíthetését. Korán sem lehet azért kis lelkűséggel vádolni azokat, a kik még akkor sem bíztak színészeink sikerében.

A színházi tudósítók jóslata ez egyszer nem vált be; nem a pozsonyi, hanem a kassai társaság egy része foglalta el az üres budai színpadot. A pártfogás kezdettől fogva nem hiányzott; Pest megye két író, Fáy és Döbrentey bizta meg a társaság ügyeinek vezetésével. A ruhatár hiányain is segítettek, a mint hirtelenében lehetett, a városi tanács pedig egy arany forint évi

bérletdíj fejében átengedte a budai színpadot. »Bocskay István, vitézi rajzolat«-tal nyitotta meg a csapat előadásait.¹

Az irodalomban is nagy figyelemmel kísérték az újonnan letelepedett társaság működését. A »Honművész« kezdettől meghozta tudósításait s hogy olvasó közönsége figyelmét még inkább ébren tartsa, a vidéki társaságok előadásairól beküldöttkeket is közölte. Két évvel később Munkácsy János lapja, a »Rajzolatok« megindításakor szintén felvette programjába a színházi kritikákat. Többi lapunk is tudomást vett többé-kevésbé a budai színészekről, bele is szólt néha a felmerült vitába, állandó rovata azonban csak a két nevezett lapnak volt a színházi tudósítás. Élénk eszmecserére szolgáltatott alkalmat a színház, s ügyeit szinte nyilvánosan intézték el vagy legalább hozzá szóltak elintézésükhöz. Egyszerre divattá lett s mindenki közügynek tekintette.

Minden hiányosságuk és felületességük mellett is nem egy érdekes adatot hagytak ránk az akkori színházi tudósítók, a miből némi fogalmat alkothatunk magunknak színészeink játékaról.

Az kétségtelen, hogy köztük nem egy elsőrangú tehetséget lehetett találni. Egy nagy mult hagyománya, mely talán legtöbbet tehet a színművészet fellendítésére vagy annak híján legalább a rendszeres iskolázás hiánya azonban nagyon meglátszott rajtuk. Nemzeti iskola helyett az akkor nálunk divatos s a németektől öröklött iskolába szegődtek. Ennek hatása látszik meg az első időben majdnem kivétel nélkül valamennyi színészünkön.

A német érzelgős családi drámákkal elsajátították színészeink a német szavalási modort is. Eleitől panaszkodnak a kritikusok, hogy az összes darabokat egyforma síró, monoton hangon mondják el. Nem tesznek különbséget a műfajok között, a családi drámában úgy beszélnek, mint a »vitézi rajzolatban«, sőt még a vígjátékban is szavalnak és érzelegnek. A németek hatása azonban nem csak ilyen általánosságban mutatkozik, hanem apróbb vonásokban is. Még legmagyarosabb színészeink és színésznőink is némely kifejezésben és szólásmódban úgy hangsúlyoztak egy-egy szót, a hogy a németben kellene. A társaság majd mindegyik tagjának volt valami kedvencz szólása, a hol ezt a szokását érvényesítette. Jót is tanultak a német színészekről. Ha a pesti német színházban megfordult egy jelesebb bécsi színész, pontosan megfigyelték játékát s ők is törekedtek olyan jól játszani. Ennek meg nem egyszer az a káros hatása volt, hogy a színész nem is a költő személyét játszotta, hanem a látott színészt utánozván, az ő játékanak volt halvány mása. Egressy is szívesen hódolt ennek a szokásnak s az Athenaeum később többször figyelmezteti az ilyen utánzásból keletkező veszélyre.

Az állandó tartózkodási hely hiánya is erősen megérezett

¹ L. Bayer József »A nemzeti játékszín története«. II. k. és a »Honművész« 1833-iki évfolyamát.

játékukon. A kiejtésben egyrészt káros hatással volt rájuk a német hatás, másrészt zavarta a közönség élvezetét az ország különböző vidékéről magukkal hozott tájszólás. Ehhez hozzájárult még sok esetben egy-egy színésznek egyéni szokása, a legtöbb esetben furcsasága a kiejtésben. Megyerinek volt egy közép »á«-ja »a« és »á« között, a mit fölkiáltásokban és indulatkitöréskor használt. Olyankor még orrán keresztül is beszélt. Egy másik színészünk megnyujtotta a rövid magánhangzót; egy harmadik hosszú magánhangzóval és rövid mássalhangzóval ejtett ki olyan szokat, miket hallgatói rövid magánhangzóval és kettős mássalhangzóval ejtettek.¹

A játékban keveset ügyeltek egymásra s a szerepet sem mindig a megfelelő színész vállalta el. Így megesett, hogy a főszerepet, a mely a legnehezebb is volt, jól játszották, az előadás még sem volt kielégítő, mert elrontotta a mellék személyek zavaros játéka. Nagy gondot okozott nekik a helyes testtartás s a jó gestus is.

Ez adatok eléggé bizonyítják, hogy színészeink tehetségük mellett sem voltak kiképzett művészek. Kritikusainknak, kik arra a sisiphosi munkára vállalkoztak, hogy jobb utra terelik őket, lett volna alkalmuk kimutatni erejüket. Ők azonban könnyebb oldaláról fogták fel dolgukat.

Mind a két lap, a »Honművész« is, a »Rajzolatok« is a nagy közönségnek volt szánva. Azt mulattatta elbeszélésekkel, versekkel s a színházi tudósításokat is amolyan kis mulattató czikknek írták. Különösen Munkácsy lapja sokszor unalomig humoros s a budai színházi előadásokról írt kritikái is telvék apró ötletekkel, mik az olvasó közönség nevetési hajlamára appelálnak. A »Honművész« kritikusa elég udvarias a színészekkel, megteszi ugyan kifogásait, de mélyebb magyarázatba nem bocsátkozik. Különösen a színésznőknek nem volt okuk panaszkodni ellene, megdicséri szép öltözetüket s ha valamelyiknek jutalomjátéka van, egy-egy döcögő sapphoi óda mindig kerül az ünnepelt dicsőítésére.

Félévi megjelenése után Munkácsy lapjában egyszerre egészen más hangon beszél színészeinkkel. Szélesebb teret szentel lapjában a színészet ügyének; megvitatja a színészek állandósításának módját; művészi kiképeztetésükről a legellenkezőbb véleményeket közli s játékszíni töredékeiben élesebben kritizál.

Erősen támadja a budai színpadot kopott műsoráért; új darabokat követel, de nem gondolja meg, hogy irodalmunk szegény s fordító sem akad mindig. Hanyagsággal vádolja a színészeket, kik önhibájuk miatt nem képesek versenyezni a németekkel.

A színészek nem hallgatták szótlanul a támadást s többször is tiltakoztak ellene. Ha szeszélye úgy hozza magával, Munkácsy dicséri is őket s így történt, hogy lapjában szinte közvetlenül egymás mellett olvasunk művészekről, kik remeltek s színészekről,

¹ Bajza »Logikai és dramaturgiai leczkék«.

kik nem érdemlik meg a nemzet pártfogását. Kritikái két véglet között mozognak, dicsér szertelenül s korhol akkor is, mikor a körülmények kíméltre inthetnék.

1836 tavaszán Munkácsy támadásai tetőpontjukat érték el s mikor a színészek újból felszólaltak ellene, goromba kifejezésekkel teli válaszban utasította vissza védelmüket. Nem tanulnak; az okos kritikus szavát meg nem fogadják s mégis kéri a nemzet pártfogását. Ki hajlandó hazafiságból magyar színházba járni s ott rossz játékot nézni, mikor a pesti német színházban művészi előadást élvezhet?

Bajza éppen ebben az időben harcolta kritikai hadjáratait; mindeddig hallgatott a »Honművész« és a »Rajzolatok« garázdálkodásához; de most, hogy Munkácsy lapjának garázdálkodása nemcsak a színészek, hanem magának az ügynek jövődjét is veszélyeztette, tollat fogott és síkra szállt a hivatlan kritikuskok ellen. Helmezy lapjában, a »Társalkodó«-ban jelent meg első cikkke »A magyar színészeti bírálókhoz, különösen X. et Comp. úrhoz.«¹ Egy idő óta ez volt a bírálók álneve.

Bajza támadása nagy izgatottságot szült az ellenfélnél. Eddig nem is volt rá eset, hogy valaki nemcsak egy, hanem általában az eddig megjelent magyar színi kritikákról ilyen rosszaló ítéletet mondjon. Vitatkoztak néha eddig is; a színészek is kikeltek kritikusaik ellen, egy-egy vidéki város is védekezett a hazafiataltság vádjá ellen. Mindez azonban szót sem érdemel Bajza heves támadása mellett.

Szemére veti X. et Comp.-nak, hogy színészeinket nem oktatta; csak tetszés vagy nem tetszésének adott kifejezést, a helyett, hogy mélyebb magyarázatokba bocsátkozott volna s a színészt meg is győzte volna. Hamis irányba terelte művészi felfogásukat a »természet utánzás« elvének hangoztatásával. Utolsó cikkében túl »van lépve minden határ és mérték s a kritikus megbántódott lelke egész hevéből szólalván föl, kiönti nagy nehezteléseit azon, hogy a budai színészek tanácsait meg nem fogadták.« Már nem is kritizál, hanem gorombáskodik. Legsúlyosabb vádjá azonban az, hogy X. et Comp. nem önzetlen hazafiságból, hanem szeszélye szerint szolgálta az ügyet s azt inkább hátráltatta, mintsem előbbre vitte volna. X

Szemére veti, hogy színészeinket ő maga szoktatta az elbizakodottsághoz, mert határt nem ismerő dicsőítéseivel elhitette velük, hogy ők már a művészet magasabb fokát is elérték. Nem vette fontolóra sanyarú helyzetüket s olyanért is korholta, a mi csak természetes következménye volt helyzetüknek. »Segedelmök semmi sem volt, hallgatójok többnyire oly kevés, hogy alig jöttek be még az előadási költségek is. Pénzbeli segedelem nem létében több hasznavehető tagnak el kellett távoznia, az operák, melyek eddig

¹ »Társalkodó« 1836 márcz. 5.

legjövödelmezőbbeknek mutatkoztak, egészen megszűntek, minek a művészetre nézve azon káros következése lőn, hogy a Budán maradt kis számú társaságnak jelesebb tagjai kénytelenek voltak csaknem minden előadásban föllépni. Az ily gyakori föllépés szükségképen készülletlenséget szül s a jobb és gondosabb színészt is kifárasztja, felületességhez szoktatja s elolt benne minden kedvet és szenvedélyt a játszás iránt, s lehet-e attól kielégítőt várni, kivált művészpályán, ki valamit kedv és szenvedély nélkül, mintegy kénytelen űz, nem szükség értőknek magyaráznom. Ki elvek szerint bírál, ezeket nem fogta volna feledni s érzette volna, mily méltatlan és czél nélküli dolog a budai színész társaságot ily körülmények között is hirlapi felületes korholgatásokkal zaklatni és tőlök a közönséget mindinkább elidegeníteni. Kiemeli, hogy a színésznek több joga van követelni, hogy kritikusa igazságos legyen, mert az ő műve pillanatig tart s ha a jelen nem méltatja, az utókor nem szolgáltathat neki igazságot, mint az írónak. Goethe és Schlegel Vilmos dramaturgiai és színművészeti iratait ajánlja X. et Comp.-nak; azokból tanulják megismerni a művészet törvényeit.

Bajza váratlan támadására a megtámadottak nem késtek a felelettel, mindenünnen hangzott a válasz s mindegyiknek az a veleje, hogy Bajza tyrannisálja a többi író; el akarja hallgattatni a kritikusokat, mintha egyedül ő értene a mesterséghez; kétségbe vonja a mások által elismert érdemeiket; nem az igazságért száll síkra, hanem csak azért, mert eddigi irodalmi pályáján nagyon megszokta a tollharcot.¹ Megtámadottakból támadók lesznek; nevetséges színben iparkodnak feltüntetni Bajza irodalmi működését; »litteratori betyárkodásnak« nevezik kritikai hadjárait, melyek telvék epés és igazságtalan támadásokkal. Lábbal tapodják az irodalmi tisztességet s anti-recensio helyett írnak humoros pasquillust, melyben a dolog velejét nem is érintik vagy ha rá térnek, egy-egy megjegyzést kikapkodnak Bajza felszólalásából s furfangos elferdítéssel vissza hárítják ő rá. X. et Comp. elég vakmerő azt követelni, hogy Bajza játékszíni töredékeiből idézett példákkal indokolja állításait.

A »logikai és dramaturgiai leczkék« felelnek erre a felszólításra s egyúttal az első támadás kiegészítéseül is tekinthetők.²

Bajza kritikai munkásságának megítélésénél mindig azoknak a működéséből kell kiindulnunk, a kik ellen ő felszólalt. Magában tekintve sokszor alig méltányolhatnók, mert a legtöbb esetben a legszorosabb kapcsolatban áll az irodalmi, sokszor a napi sajtó

¹ X. et Comp. (Munkácsy János) márczius 9-én felel Bajzának. Magának Bajzának vitatkozási modorát utánozza. »Bajza ur«-ozza, mint ő valaha Döbrenteyt. Különbösen elég furfangosan igyekszik kibújni a csapdából; jobbra-balra vagdalkozik; irodalmi tisztességre hivatkozik, mely megköveteli, hogy az ellenféllel ne gorombáskodjunk s rögtön utána veti, hogy Bajza nem ért a művészet-hez s mégis tollat fog kezébe. Minden vádját visszahárítja a vádlóra.

² A »logikai és dramaturgiai leczkék« már a krit. lapokban jelentek meg.

termékeivel. Nem gazdag eszméjű író; a kritika s annak alkalmazása a témája legtöbbször. Régi téma, mely sokat foglalkoztatta az irodalmat. Itt új eszmét, mely először lesz kimondva, alig lehet kitalálni. Valamennyi közkincse volt már a harminczas évek közepe táján irodalmunknak s Bajza ellenei csak oly jól ismerték, mint ő maga. Csató Pál magának Munkácsynak lapjában kiemelte, hogy a színész igazságos kritikát sokkal inkább követelhet, mint az író, kinek munkáit az utókor is olvashatja még. A mi színészeink sanyarú körülményeink között kétszerte inkább érdekelnek kíméletet.¹

Játékszíni krónikáinak volt olyan kora, mikor maguk a kritikusok kikeltek a csipkedések és a meg nem érdemelt dicsőítések ellen,² melyek a színészt a haladás lehetőségétől is megfosztják. Nem is Bajza volt az egyetlen, a ki színészeink játékát elfogulatlanul vizsgálta. »Majd innen, majd onnan — írja a »Társalkodó« — oly művészeket teremtenek elő bírálóink, hogy a külföldi színészet minden művészei tanulni jöhetnének hozzájuk; az egyiket tapasztalatlansága téveszti, a másikat hazafi forró részvéte vagy öröme kábítja.« Ugyanazt mondja, a mit Bajza, hogy színészeink legjobbjai sem művészek még.

Lapjaink tehát ismerték a fontosabb elveket, a melyekből bírálni kellett volna színészeink játékát; de mikor alkalmazni kellett, nem vitték keresztül. Hiányzott kritikusakban az írói lelkiismeretesség; ennek akarta végét szakítani Bajza; nyomukban járt s csatázott velük az irodalom s a színészet érdekéért.

Az általános eszmék kifejtése után Bajza részletesen foglalkozik a színikritika feladatával. Elvek szerint kell bírálni s ezek szerint csoportosítani a kifogásokat, hogy a színész tisztán lássa a kritikus célját. Így külön csoportot képezhetnek a jellemfelfogásról tett észrevételek, a mimikáról, taglejtésről, szavazásról tett megjegyzések. Három év lefolyása alatt mindezekről külön is írhatunk volna már lapjaink, hogy a színész ne csak egy szerep, hanem általában mindegyik betanulásához útmutatást nyert volna.

Munkácsy és a »Honművész« nem tűrték szótlánul Bajza leczkézését. A szerkesztők is feleltek, a kritikusok is. Garay humorosan, de több tisztességgel írja válaszáat. Munkácsy és X. et Comp., a mennyire lehetséges volt, kíméletlenségben és személyeskedésben még első antirecensiojukon is túltettek.

Munkácsy nem volt tehetségtelen humoros író. Az akkor nálunk divatos német »Feenspiel« modorában írt két bohózata színpadunk műsorán többször előfordult. Tréfás ötleteit megtapsolta a közönség; de a darab cselekvénye nem tudta lekötöni érdeklődését. Bajza s később az Athenaeum ellen írt vitáiban mint jellem nem a legkedvezőbb színben tűnik fel. Meg nem okolt gyanúsítá-

¹ »Rajzolatok«. 1835 márcz. 7. »Néhány komoly szó a budai magyar játékszín ügyében«.

² U. o. Április 15. Ö. T.

sokkal iparkodik a gyűlölt trias hitelét a közönség előtt elrontani. Mikor bizonyításra szólítják fel, nem tud felelni. Az ő modorából több-kevesebb egy-két munkatársának is jutott s így soha ki nem fogytak az irodalmi pletykából s ha rájuk czáfoltak, annyi élelmességük volt, hogy kis vártatva megint kikürtöljenek valamit.¹

Rendkívül jellemző vitatkozási modorukra, hogy a logikai és dramaturgiai leczkékre írt válaszukban már ők játszásként a sértett felet a közönség előtt. Bajza nem ismeri az irodalmi tisztességet; az írók köztársaságában megteszi önnönmagát tyrannusnak s tetzés szerint büntet vagy jutalmaz. Ilyen az irodalmi vitájuk, melynek további lefolyása az előzmények után érdektelen, de rendkívül jellemző a kor journalistikai (akkor még irodalomszámbe ment!) irodalmára.

Bajza támadása megingatta ugyan a közönség előtt színi kritikuskaink hitelét, de eszméi nem diadalmaskodtak volna, ha a következő évben az »Athenaeum« és »Figyelmező« meg nem indul. Az első szépirodalmi termékek mellett aesthetikai értekezéseket, könyvismertetéseket s színi kritikákat közöltek, a második folytatása volt a kritikai lapoknak. Később a két lap egybeolvadt.

Az Athenaeum határozott tervvel lépett fel. Az állandó színházat minél előbb meg kell nyitni, a halasztás a mi körülményeink között már veszély. A közönségben is ugyanazt a hitet iparkodtak meggyökereztetni s erősen izgattak a nemzeti színház mellett. Hírlapjaink, valahányszor valami színházi szokás vagy intézkedés visszatetszett nekik, a külföldre hivatkoztak, a hol minden másképp és jobban van, mint nálunk. Evvel szakít az Athenaeum. A mit hírlapjaink életveszélyesnek hirdetnek s a mi miatt még íróink egy része is képes volna színházba nem járni, ugyanaz a baj, — ha annak lehet mondani — külföldön is megvan s a színház mégis virágzik. Németországban a diákok valósággal terrorizálják a kis városi polgárt, hogy azt dicsérje, a ki nekik tetszik, Angolországban és Franciaországban a diákság pártoskodása még nagyobb. Nálunk feljajdulnak a hírlapok a diákok kissé szabadabb viselkedésén és elidegenítik a közönséget is. Bajza elve, hogy a nemzeti színház mellett erős közvéleményt kell teremteni, így ölt testet az Athenaeumban. Nem leplezik a hiányokat, de az ügy diadala szentebb, mint a saját érdekük s egy időben inkább elhallgatnak, semhogy örökös kifogásaikkal a nemzeti színház jövőjét kockáztassák.

Bajza az első évben ritkán írt a színházról s színészekről, mert igazgatója volt az intézetnek. Mikor hivataláról lemondott, ő is beállt a játékszíni krónika írói közé. Alig, hogy lemondott az igazgatóságról, a nemzeti színházban más rend állott be. A dráma háttérbe szorult a műsoron s az előtért az opera foglalta el.

¹ L. Athenaeum 1837. 38, 39. és Rajzolatok 1837. 38, 39. ekkor megszünt ez a lap.

A versengés opera és dráma között régi keletű, de csak most öltött nagyobb mérvet, már a színészek letelepedésének első idejében megoszlott az írók és a közönség véleménye. Az egyik párt a drámát pártolta, mert a drámai előadás képzi legjobban a színészt; a másik párt opera és daljátékok előadásával kívánta biztosítani a társaság anyagi helyzetét. A nemzeti színházban ez győzött. Arra hivatkozott, hogy jobban jövedelmez s hogy a német színházzal sikeresen csak úgy versenyezhet, ha a közönség ízlését kielégíti, az pedig az operát és daljátékot szereti. A befolyt jövedelemből sokat megtakaríthatnak s fényesebb berendezésről is gondoskodhatnak. Az erdélyi származású Schodelné-t primadonnának szerződtettek, jó fizetést adtak neki s az ő és az opera kedvéért elhanyagolták a drámát s a drámai színészeket. Schodelné kivételes személy volt; a társaság törvényei alól fel volt mentve s primadonnához méltó szeszélylyel bánt el az engedelmes igazgatóssággal. E miatt surlódások álltak be a színészek között; Egressyvel többen vidékre szerződtették magukat. A sajtó is két pártra oszlott, a színházban tüntettek Schodelné ellen, sőt énekét is perodizálták. A zavar teljes vala; a közönségben a közömbösség napról napra nőtt s már arról beszéltek, hogy a színházat be kell csukni.¹

Az Athenaeum és Bajza a dráma párthoz tartozott. A színház nemzeti intézet s mint ilyen első sorban nem tisztán művészi, hanem nemzetiségi érdekeknek szolgál. »Én a magyar színház ügyét sokkal magasabb szempontból nézem, vele nem pusztá mulatságot és időtöltést akarok, hanem nyelvet és nemzetiséget, nemzeti érzelmeket, sympathiákat stb., szóval oly intézetet, mely egészen magyar szellemtől legyen lelkesítve, mely kebeléből magyar levegőt lehelljen a két városra.«² Ez okból az operának és balletnek csak másodrangú szereplést enged színpadunkon; néha adhatnak azt is, hogy a színész a sok játszásban ne »játssza le kedvét«.³ A nagy ellenségeskedés a dráma javára dőlt el, bár közte és az opera között a surlódások soha sem simultak el teljesen.

Bajzának a dramaturgiái és színi kritikái miatt még két vitája volt: Az első Henszlmannal, a másodikat pedig Egressyvel.

Az előadott darabok értékelésénél az Athenaeum játékszíni krónikája a dráma színpadi hatására fektette a fősúlyt. A német drámák lassanként leszorultak a műsorról s helyüket az ügyesebb szerkezetű, gazdag cselekvényű francia drámák foglalták el. A hír-

¹ Hogy milyen volt a hangulat, azt mutatja az Athenaeum cikke május 25-ikéről 1840. »Néhány szó a nemzeti színház ügyében.« »Egy valaki azt írta; A nemzeti színház kiment a divatból; mások Schodelné után siránkoznak. A vélemények mintegy következők. A nemzeti színház okvetlenül megbukik; árcsökkenésre kell bocsátani, azaz csőd mellett a legkevesebet kívánónak átadni; be kell csukni az országgyűlésig; minek színház? mennyire nincs a magyarnak, tehát színháza se legyen«.

² »Szózat a magyar színház ügyében«.

³ Bajza röpiratára feleltek: a »Hírnökben« Csató, Széplaky »Századunk«-ban. Vándori, »Társalkodó« 1842. Opera ellenségnek nevezik.

lapok egy része eleitől ellenszenvvel nézte az Athenaeum »francia pártolását«; erkölcsteléneknek bélyegezték a darabjaikat s szemére vetették, hogy egyoldalú kritikáival rossz irányba terelik még a magyar drámai irodalmat is. Az ellenkezés bővebb fejtegetésekre adott alkalmat; az Athenaeum rámutatott néhány erkölcsösnek elhíresztelt német dráma elkorholt erkölcstelenségére; a vita az erkölcs és a művészet viszonyának magyarázatára vezetett. Nyiltabb és hevesebb összeütközésre csak a »Regélő« színi kritikái s Henszlmann cikkei adtak alkalmat. A »Regélő« és »Athenaeum« küzdelme 1842 végén lobbant nagyobb lángra.

Henszlmann cikkei adják ki a jelszót s a »Regélő« munkatársai mind körüle csoportosulnak és védelmezik. Az ő táborukban találjuk Egressy Gábort is, kinek művészete előtt feltétlenül meghódolnak s kit feltétlenül bámulnak.

Henszlmann már 1841 december havában olvasott fel egy értekezést az akadémiában, melyben a francia drámának káros hatást tulajdonít a magyar drámairodalom fejlődésére. A »Regélő« 1842-ben kiadja az értekezést.¹ A francia társadalmi élet fejlődéséből magyarázza a francia dráma sajátságait. Az egyén szabad kifejlődését korlátozza nálunk az etiquette. Költészetükre is rossz hatása volt ennek. A dráma erős, egyéni jellemet kíván; a francziáknál az általános vonások háttérbe szorítják ezeket. Így volt ez a classicusoknál. Az újabb költők az egyik végletből a másikba estek; ezek már a borzasztót, a meglepőt vadásszák. Drámáik cselekvénye nem a jellemekből fejlődik, hanem a véletlen játssza a nagyobb szerepet. A romantikusok közül Hugó Victorinak tulajdonítja a legnagyobb fontosságot, de még az ő individuumjaiban is az egyéni jellemvonások »inkább egymás mellé vannak rakva, mint harmonikusan összeolvastva.« Ezt csak Shakespeare és a spanyol Calderon s a németek közül egy-kettő értette. Azért ezeket ajánlja mintaképül s nem a francia repertoíri-darabokat.

Mindjárt a vita kezdetén látjuk, hogy Henszlmann is, Bajza is egészen más állásponton van. Ez a színpad mindennapi szükségére való tekintetből ajánlja a francia drámákat, amaz nem találja meg bennük a költőiség azt, a fokát; mit másoknál meglett s ezért leszólja őket. Bajza az ügyes szerkezetet, a gazdag cselekvényt és a színpadi ügyességet dicséri, Henszlmann egyikre ügyet sem vet. A drámából csak az egyént látja, de annak viszonyát a cselekvényhez nem. Némán halad el a francia dráma kiváló tulajdonságai mellett s csak a hiányait látja.

A »Regélő« izgatásának nem volt meg a kívánt eredménye. Mephisto hiába ócsárolta a repertoírt, Vahot Imre² nagy hangú »táborozása« sem lendített ügyükön; az Athenaeum ezután is

¹ »Regélő« 1840. máj. 1. »Az újabb francia színiköltészet s annak káros befolyása a mienkre.« Ugyancsak ott április 17-én »Miért tetszik a francia dráma?»

² »Regélő« szept. 11. és következő.

csak dicsérte a francia drámát s a közönség is szívesen látogatta a színházat.

November elején Othello került színre s a közönség hidegen fogadta. Ebben az előadásnak is volt része. »Színészeink nagyobb része készületlen volt vagy kedv nélkül játszott. Általában a színházi est oly rossz benyomást hagyott maga után, mit csak sajnálni lehet s óhajtható, hogy egy shakespeari művel minél előbb kitöröl-tessék a keblekből. Nem hallgathatom el többek között a megfojtási jelenetet. Ne hurrkolja többé Othello (Lendvay) Desdemonát és ne fojtsa párnákkal szemünk előtt, mert ez hajborzasztó. E jelenés köz-viszonyt gerjesztő.« A színházi estnek ez a kritikája. A darab néhány helyének szószerinti fordítása is visszatetszést szült a közönségnél.

Othellonak ez a sorsa arra bírta Henszlmant, kit az Athenaeum viselkedése amúgy is boszantott, hogy egyenesen Bajzát támadja meg, s őt okolja a darab bukása miatt.¹ A helyett, hogy Shakespeare »mélységeit« értette volna meg a közönséggel, a könnyű portékájú francia darabokat dicsérte. Már a mi közönségünk sem tudja élvezni a természetességet, pedig ebben rejlik a művészet s neveltségessé tette magát egy világszerte elismert remekmű hideg fogadtatásával. A színészt is megrójják, a ki a tragikus hőst »óriási indulatában minden emberségéből kivetkőzteti«, mert nem a szabályokat követi. Shakespearet egészen elhanyagolta az Athenaeum. Ezek Henszlmann vádjai.

Nem minden pontjában állja meg helyét Henszlmann erős támadása. Az Athenaeum foglalkozott Shakespearevel; életével két közlemény foglalkozott, Egressy tanulmánya Coriolanusról s Hamletről is ott jelent meg s a játékszíni krónika is mindig fejtegette műveit, ha egy darabját előadták. Vörösmarty lelkesedése ismeretes; Bajza sem hanyagolta el úgy, mint a Regélő állítja. Csak más szempontból nézte alkotásait.

»Hogy Shakespearet a magyar közönség megkedvelje, hogy művei színpadunkon meghonosodjanak, szívből óhajtja minden, ki a nagy költő lángesze teremtményeivel ismeretes. De meg kell val-lanom, mi nem elég óvatosan, nem eléggé meggondoltam haladunk szándékunk ez üdvös ösvényén. Előszedjük Shakespeare műveit minden rend és válogatás nélkül, nem tekintve körülményeinkre, sem közönségünk ízlésére. Én nem tartom azt szerencsés ötletnek, hogy pld. Othello és III. Richard még most színpadunkra hozattak, mert ezek nem kedveltetők, hanem idegenítőleg hatnak színházi közönségünkre. Adatnak egyszer jutalomjátéku, becsődítnek kissé nagyobb közönséget s aztán vége mindennek: többszöri adatás alkalmakor üres a ház, mint ma Richard másodszori előadatásán. Nekünk válogatva s a legnagyobb vigyázattal kellene Shakespeare

¹ Regélő 1840. nov. 17. »Shakespeare Othellója, a nemzeti színház közönsége és az Athenaeum színi kritikája,« és követ.

műveit színpadunkra hoznunk; előbb a kedvesbeket, a vonzóbbakat s aztán ezen hajborzasztó sötét és irtózatosságot ábrázolókat, milyenek Othello, Richard, talán Macbeth is; mert akármit beszélünk, de annyi igaz, hogy ezekben a mi nagy közönségünknek, mely más világban él, mint az angol, sok a bántó és botrányos és kevés a vonzó, a kedveltető. Nekünk ügyekezniünk kellene a közönséget gyöngeségénél fogva megragadni és magasabb művész-éleletekhez szoktatni: erőszakolás rádisputálás által semmire sem fogunk menni s bármennyit korholjuk érette, hogy Shakespeareat nem szereti s ha művei adatnak, üresen hagyja a színházat, nem térítjük meg, hanem talán még inkább elmakacsítjuk, kivált ha korholásainkat oly nyerseséggel fejezzük ki, mint a Regélő egy ízben. Szidalmakkal és pirongatásokkal nem fogunk embereket az üggyhöz édesgetni.¹ Ő maga sem tudott Shakespeare minden művével egészen megbarátkozni, a mit ellenei természetesnek találtak s a miben a művészet megtestesítését látták, azt ő vadnak érezte. Még a motivációt sem találta meg mindenütt Shakespearenél. « Shakespeare Richardja ² a leggeniálisabb vakmerőség, mit valaha költő megkísértett. Benne olyanok vannak merve, melyeket csak vagy őrtült vagy józan észszel az, ki, mint Shakespeare, érzi szeretlen erejét. Csodálatunkat nem tagadhatjuk meg a színműtől. Rendkívüli dolgok rendkívüli eszközökkel végrehajtva; a valószínűség a legszélsőbb határokig, a hihetlenség mezejéig tolva, oda, hol nagy vitatkozásoknak nyílik tér: valjon még a shakespearei szellem is birta-e mindazokat motiválni, a miket itt megkísérteni elég bátor volt. Vegyük csak a koporsó melletti jelenést vagy azt, midőn Richard Erzsébet királynétől leányát kéri nejlül és az neki leányát oda adja s általában a Richard egész jelleme, oly valami, mihez nincs semmi hasonló a világirodalomban. E mű sötét és iszonyú, hajborzasztó irtózatosságok, szörnyűség szörnyűségeire torlasztva, csupa gyilkolási tervek és a színlés, minden mesterségei leábrázolva; minden háttérben s egyedül Richard által mozgattva a személyek, mint bábok. Igazságtétel kevés, legalább nem megnyugtató a hallgatóra nézve. Az álom jelenés mesteri kép ugyan és lélekkínokat mutat; de a harczbani halál, mely dicsőségnek szokott tartatni, még némi dicssugárt is von ez emberi szörnyeteg feje körül. » Shakespeareal Bajza talán sohasem tudott egészen megbékülni, legalább nem minden drámájával. Az idealizmust, mit ő keresett minden költeményben, nem találta benne. A művészet kiemel a mindennapi élet regioiból s egy szebb poétai világba enged bepillantunk. Ezért volt visszatetsző Bajzának Shakespeare erős realizmusa.

Abban sem az Athenaeumot lehet okolni, hogy többször nem adtak shakespearei darabot a nemzeti színházban. A legtöbb darab

¹ Játékszíni kronika 1843. április 22.

² U. o.

még le sem volt fordítva. Az ajánlott spanyol és német drámák is csak később lettek irodalmunkba átültetve. Ha még ehhez hozzá vesszük, hogy a francia drámák sokszor tendenciájuk miatt is hatottak a színpadról, teljesen megértettük az Athenaeum viselkedését.

Bajza Henszlmann ellen írt válaszában kiemeli álláspontjának ferdeségeit s a színpadra való tekintetből a cselekvényt fontosabbnak tartja a drámában a jellemeknél.¹ Ez az állítása a vita folytatására adott alkalmat, melyben Henszlmann engedett tisztán csak jellemdrámáiból.² Ha a jellemet kiszakítjuk a cselekvényből, a dráma elveszti színszerűségét és rendeltetésének nem felel meg. Ellenben gazdag cselekvényű, változatos situációjú darab, még ha jellemei kevésbé sikerültek is, a színpadról tehet hatást. Ez az egész a mit Bajza is mondott, hogy a közönség nem ítél oly szigorúan és nem oly szempontból, mint az aesthetikus.

Henszlmannal majdnem egy időben Egressyvel is volt vitája Bajzának. A mily lelkiismeretességet követelt Bajza az írótól, ugyan olyant kívánt a színésztől is. Ha a színész méltó akar lenni a művész névre, olyan szigorúan is kell vennie hivatását. Soha ne adja át magát a pillanat hatásának, hanem előre számíton ki mindent. Szerep nem tudást, felületes készülést szigorú megrovásban részesített. Színésznőink sem arattak dicséretet szép öltözeteikért; szemrehányást sokszor, hogy hiuságból nem öltözködnek úgy, mint a szerep megkívánja. Művészi tekintetben is egészen más irányba terelte őket, mint eddigi színi kritikuskaink s mint a merre ők maguk haladni akartak.

Színészeink lassanként elszoktak a német modortól s az ellenkező végletbe estek. Az előtt az affectált siránkozásban találták a művészetet, most minél nagyobb természetességben vélték azt felfedezni. Még a budai tartózkodás idejében Barthát dicsérik természetes beszédjéért; Egressyt már megrójjá Bajza »kellemetlen tagvonaglásaiért« és »durva kitöréseiért.« Lassanként azonban nem csak Egressy, hanem többi színészünk is tulzó természetességükkel vonták magukra Bajza »kritikai záporát.«

Jó ideig szótlánul túrték a néha maró kritikát, mikor azonban a »Regélő« dolgozótársai is síkra szállottak Bajza szépség cultusa ellen s a természet utánzásában látták az igazi művészetet, Egressy az ő zászlajuk alá esküdött. Nemcsak hogy nem követte Bajza tanácsait, hanem tollat fogott s előbb a Regélőben, az Athenaeumban, majd egy kis röpiratban védelmezte a maga és támadta ellenfele álláspontját.³

¹ Athenaeum 1842. decz. 20. »Shakespeare, francia színművek és az Athenaeum« és követ.

² Regélő 1843. »Színészet« jan. 2. és jan. 3. »A dráma alapelvei« Athenaeum 1843 Kubinyi »Parragi levelek.«

³ Athenaeum 1842. febr. 8. »A kegyencz bírálójához«. Regélő 1842. okt. 6. »Nyílt levél Vahot Imrének.«

A vita még inkább két ellentétes vélemény összeütközése, mint az Henszlmannel. Mindketten másképp fogták fel a művészet lényegét. Itt kiegyezésről szó nem lehetett, ép oly kevéssé, mint a hogy egy naturalista regényíró kiegyeznék Goethe idealizmusával. Mert alapján Bajza egészen Goethe szellemében fogta fel a szín-művészetet, Egressy pedig a naturalistát képviseli.

Bajza Egressyt legjelesebb színészeink közé sorolja. Sokszor dicséri magyaros kiejtését, érthető beszédjét s legjobb theoretikának mondja valamennyi társa között. Ez a tehetséges színészünk azonban sokszor tisztán a pillanatnyi lelkesedésre bízta magát s olyankor talán akaratján kívül is jobban kiabált. Bajza ezért a műgond hiányát veti szemére. Eleinte csak a vidék rossz hatását látja ebben; idővel kifogásai sokszorozódnak s maróbbak is. »Petron Maxim szerepe valamivel sikerültebben ütött ugyan ki Egressy Gábor kezeiben, de még sem mondhatni felőle sok dicséreteset. Egressyn egészen a szerep uralkodott, ő azon nem bírt. Ennek csálhatatlan bizonyítékai azon erején felőli kiáltozás és tagjai dísztelen vonaglása, mi e különben jeles és többnyire meggondolva játszó színészünket némelykor meglepi és egyik okául szolgál azon panasznak, hogy legjobb színészeink is művészet tekintetében csak természet fiai; nem eléggé símák, nem eléggé szabályozott játéknak és csak pillanatnyi lelkesedés csináltat itt-ott velük dicséretes dolgokat, nem pedig kiszámolás és művészi öntudat.« Egressy védelmére még erősebben replikázott Bajza. »Ki tudni ohajtaná, mi az, mit Egressy Gábor játékában testmozgás tekintetében rosszalunk, azt figyelmessé teszszük Lázár szerepében, melyet Egressy Gábor szokott adni, két jelenésre. Egyikre, midőn Lázár pásztor tizenöt évi szótalanság után letérdelve elmondja, mért színle magát oly hosszú ideig némának; másik, midőn a fény felvillanását várja, mely Juliano kapitány szabadulásának jele. E két jelenésben, kivált az utóbbiban oly minden szabály, minden szépség, minden művészi nemesség nélküli tagmozdulatokat fog látni, melyekre, ha valódi műértő, vagy ha nem is az, de szemei szebb formákhoz vannak szokva, elámuland és annál inkább, mert lehetetlen el nem ismerni, hogy Egressy Gábor egyike a legszorgalmasabb, leggondolkodóbb magyar színészeknek... Midőn ő, mint Lázár pásztor kétségbe kezd esni, hogy a várt fény felvillanand, leveti magát a földre, összezugorodik, mintha valami gyomorbetegség kínozta, két tenyerét feje hátuljára lapítja, két könyökét arczolata előtt összenyomja, lábai feszengenek, derekát megcsavarja mint forgószelet a bokrot, majd ismét kezeivel hol térdeit öklözi, hol a levegőben hadonáz és gégeszakadásig kiált. Szóval, mi egy kétségbeesett ember mozgásaiban nem szép, mindazt ő híven visszaadja... Ily játékban tökéletesen el van felejtve azon főszabály, hogy mindennek, mit színpadon színész véghez visz, életvalónak kell ugyan lennie, de a mellett szépnek is, vagy legalább nem rútnak s a szépség rovására élethűnek és valónak lennie nem nyereség, mert itt van

a határ, melyen túl a művészet határa megszűnt... Ha a művészet nem tudja az élet mindennapiságait, disztelenségeit czélszerűen megnemmesíteni s az által lelkemben egy szebbnek, dicsőbbnek sejtését felébreszteni, akkor mi becse lehet a művészetnek? Színésznek az indulat leghevesebb pillanatában is tudnia kell, mit cselekszik és uralkodni bírni magán, különben örök veszedelemben forog, hogy a letragikaibb momentumok eltorzúlnak kezei között. Öntudattal tenni minden mozdulatot, öntudattal és kiszámolással ejteni minden hangot: másként egész művészkedésünk szempillantatok bizonytalan sugalmain épül.«¹ Ebben az egy kritikában benne van Bajza egész elmélete a színművészetről. Milyen pontosan elvlasztja a művészi szépet a természetestől s mennyire megkülönbözteti a művészetet a természettől. »A természet a szépséget mellesleg szórta széjjel a maga művén. Mert az ő legfőbb célja nem a szépség, hanem egyéb volt. A művészség, mely főbb czélt a szépség elérésénél nem ismer, ezen elszórt szépségeket gyűjti egybe a maga művében.«²

Fiatalkori Goethe studiumának ez volt az eredménye és ehhez ragaszkodott is föltétlenül. Ezért volt olyan nagy ellensége a német pityergős családi drámának, mely a mindennapi élet misériáit vette tárgyául. Shakespearet is meg akarta nyirbálni, mert abban meg a »természet rütségei« vegyítve voltak a »művészség szépségeivel.« A kiejtésben is ép oly kevésbé tűrte Bajza a ter-

¹ Athenaeum 1842. febr. 23.

² Hogy Bajza milyen hű követője volt Goethenek, azt kritikáinak összehasonlítása az utóbbi »Regeln für Schauspieler«-rel világosabban fogja mutatni. A kiejtés és testmozgás szerint csoportosítja Goethe szabályait. »Wenn mitten in einer tragischen Rede sich ein Provincialismus eindringt, so wird die schönste Dichtung verunstaltet und das Gehör des Zuschauers beleidigt. Daher ist das erste und notwendigste für den sich bildenden Schauspieler, das er sich von allen Fehlern des Dialektes befreie und eine vollständige reine Aussprache zu erlangen suche. Kein Provincialismus taugt auf die Bühne! Dort herrsche nur die reine deutsche Mundart, wie sie durch Geschmack, Kunst und Wissenschaft ausgebildet und verfeinert worden.« Bajza ezt így mondja: »Minden hallgató keblében él bizonyos tiszta, magyar kiejtési ideál, ezen ideálhoz igyekezzék a színész közelíteni s akkor leszen kiejtésében is nem mindennapi, hanem művészi.« A testmozgás főbb törvénye Goethenél így hangzik: »Zunächst bedenke der Schauspieler, dass er nicht allein die Natur nachahmen, sondern sie auch idealisch vorstellen und er also in seiner Darstellung das wahre mit dem Schönen darstellen solle.« Bajzáét csak az imént hallottuk. Goethe figyelme kiterjedt olyan eshetőségre is, melyek az előadás »kellemét« nem engedik meg: »Diese wird man nur desto besser ausdrücken, wenn mit Kunst und Bewusstsein das Gegenteil vom Anständigen thut, jedoch dabei immer bedenkt, dass es eine nachahmende Erscheinung und keinesfalls wirklichkeit sein soll.« Ez a megjegyzés egészen arra való, hogy Bajza Bartha fejére olvassa. (Lumpaci vagabundus 1842. okt. 1.) E főbb törvények mellett Bajza bőven kiaknázza kisebb szabályait is. Hogy álljon a színész a színpadon, ha magában, hogy ha ketten vannak. Hogy tartsa a karját; mennyire lehet azt felemelni; hogy álljon a közönséggel szemben. Hogy tanulja be szerepét; mennyire mehet hátra, mennyire jöhet előre a színpadon. stb. stb.

mészetességet, mint a mozdulatban; abban is ünnepélyességet keresett.¹

Bajza idealizmusával és szépség cultusával merőben ellenkező felfogásból indult ki Egressy. A művészetet úgy fogta fel, mint Henszlmann, ki a természetutánzásban látta egész lényegét. Az Athenaeummal és Bajza szépségcultusával — úgy szólva — a meztelen természetutánzás volt a másik tábor jelszava. »A művészet második élet vagy az élet ismétlése.« Ez Egressy definíciója.² Egressy avval vádolja Bajzát, hogy örökös hullám vonalaival és szépség szabályaival rontásra taníthatja a színészt, de művészt nem csinál abból, a ki ráhallgat. Ő semmi különbséget nem talál szép és természetes között s azt a nagy ellentétet, a mit Bajza éppen nem találja köztük. »Én eddig úgy valék meggyőződve, hogy ha a művitel a színtechnika törvényeinek körében egyedileg való, benne a jellemnek hangbeli nyilatkozása a testbeli kifejezéssel tökéletes összhangban van s egy teljes egészet alkot; e képben a természetű, igaz és szép egyiránt föl lesz található. Ekként igen is meglehet, hogy némely egyedi mozgások a tánczmesteri szabályok és rococoi fogalmak szerint dísztelenek lesznek s a hullám vonalak sem igen fognak hullámsani, inkább talán szegletességbe gördülni: és ezen egyedek mégis tökéletesek, tehát szépek is lesznek. Az is meg lehet, hogy a hangja a közönséges mértéken túl fog csapongani, mi ismét nem szép lesz tán Szebeklébi úr szerint, de ha a hanggal a mozdulatok is túlcsaponganak s az egyed egészével szorosán összevezők (így!): e túlcsapongó kifejezés is tökéletes, tehát szép is leszen, sőt talán éppen azért tökéletes, mert túlcsapongó (röpirat 26. old.). Az ő aesthetikájában a szép fogalma nem játsza azt a kényuri szerepet, mint Bajzánál, hogy minden más alattvalója hozzá simúl. De azt Egressy sem tudja megmagyarázni vagy legalább a felelettel adós marad, hogy idealizálás nélkül hogy képzelhet művészet.

Egressy és Henszlmannal volt utolsó vitája Bajzának az Athenaeum fennállása idején, a következő év végével 1843-ban megszűnt a folyóirat.³

PFEIFER JÁNOS.

¹ Péterfy cikkéből.

² L. »Párbeszéd Szebeklébi és Egressy Gábor között« 1842, kis röpirat. (24 oldal.)

³ Pauer Károly: »Bajza mint kritikus« Phil. Közl. 1885, szintén foglalkozik Bajza színi kritikáival.



GESSNER SALAMON HAZÁNKBAN.

(Második, befejező közlemény.)

Az első költő, kiben gessneri reminiscenciákkal találkozunk, Szentjóni Szabó László, irodalmunk e rokonszenves alakja, ki rövid életpályája alatt folyton tanújelét adta nemesen érző, hű szívének, ideális gondolkodásának. Gessnerrel valószínűleg már tanulósága idejében ismerkedett meg, még pedig eredetiben, művei ugyanis oly időből származnak, melyben csak a Kónyi-féle fordítás létezett, 1785-ből. Szabó költeményes munkái közül van több, mely a fennemlített csoportba tartozik, hogy nem merjük őket közvetlenül Gessner hatása alatt keletkezetteknek mondani. »A csermelyhez.« »A szekfű« címében is emlékeztet Gessner egy-egy idylljére, »A szerelem boldogsága« »A haszontalan áldozat« »A szerelmes pásztor« és még néhány, gessneri érzelmeket festenek, de csak részben. Gessner kis képecskéket ad a boldog pásztorok életéből, Szabó csak érzelegni, panaszkodni tud; reflexiói inkább búsak; érzelmei gyengédek ugyan, de kifejezésükben alig emelkedik túl a középszerűn. Természete is józanabb; a szerelmes pl. mérlegeli, hogy kedvese gazdagabb. De Gessner és Szentjóni Szabó L. egyéniségének különbsége legtisztábban meglátszik Szabó: A kívánság című prózai darabján, melyre kétségtelenül Gessner »Óhajtasom« cz. műve ihlette őt. Ez sem egyéb, mint az író ama kívánságainak összesége, melyek őt boldoggá tennék. — De míg Gessner ezen ideális képének alapja az ő tényleges élete volt, addig a magyar szerző az »idyll« végén, — mert mintája nyomán annak nevezi a darabot — keserőséggel mondja, hogy ő gyermekségétől fogva a szerencse áldozata és ez az egész rajzolása csak kívánság. A két író egyénisége mindazonáltal egészen egyformán nyilatkozik meg. Gessner ideálja a szabad természetben elandalgó, vagy otthon, nagy szellemek társaságában érzelmesen okuló XVIII sz.-beli író. Szabó rajongásának főtárgya szintén a szabad természet és a baráti kör: csak hogy ezek értelme, a magyarországi viszonyoknak megfelelően, egészen más lesz. Hajléka a domboldalon álló kis paraszt házacská volna, zöld ablakokkal és »noha a nádfedél a legjobb és noha ez őt mindig gyermekkorára emlékeztetné, mégis,

• hogy pompásabb legyen, ama vidám és eleven színű cseréppel fedetné be.« Telkének egy része akol, istállójában tehenek, »mert a vaját szeretem«, kertjében csupa hasznos vetemény, vadgesztenyefasorok helyett gyümölcsösök. E kis birodalmában ő egyedül volna az úr, a szolga is; Gessner játékból néha segítene a kertésznek a rózsatők felkötésében. Szabót az aratók közt sütné a nyári nap, ő az első, a legserényebb a munkában, a szüretben; dolgait a vidéken maga végezné el gyalog, mert a legbiztosabb út és egyúttal elűzi az unalmat és gyarapítja az étvágyat. Ha aztán a maga hasznára vagy mások gyönyörűségére fáradott, jól esik a pihenés és az ebéd. Eledele mindig egyszerű, de bőséges: abból él, mit a természet ad, a nélkül, hogy rendjét felforgatná. — A baráti kört is másképp gondolja írónk. »Az ő társaságát a szomszédos földesurak alkotják, kik egymáshoz járnak vendégségbe, kiknek csak a vígság és a barátság szab törvényt.« A társalkodás és az egymás közt való mulatás főboldogsága az életnek. Ilyen kedélyes, a feszélyezettséget nem ismerő körben, melyben dal, enyelgés, ártatlan játékok fűszerezik a falatot, melyben az elmenő parasztot is megörvendeztetik jó szóval és borral, és eszébe juttatják neki, hogy »ő is ember« — ebben jobban mulat, mint akár-mely városi farsangi mulatságon.

Sokáig időztem e rajznál, de érdekes, hogy miképen öltének nálunk ilyen szép reális alakot a nyugaton hangoztatott jelszavak: Rousseau eszméi, a sentimentális barátság, a demokratizmus ébredése — — —. Hisz nálunk a kuriáján élő, munkás, de mulatni szerető, józan gazda mind úgy élt, mint Szabó azt e rajzban óhajtja.

Szabó ezenkívül még írt 3 prózai »idyll«-t. »A panasz« párbeszéd Rino és Laura közt. Laura még mindig jajgat Telon elvesztén, kit egy alkalommal, épen midőn számára virágokat akart szedni, elragadta az ár és kit a halászok félholtan hoztak kunyhójába. A természet szépségeinek bámulásával halt meg az ő karjaiban. Azóta öröm neki fájdalom, könnyhullatása saját vigasza, egyúttal áldozat, mely kedves Telon porának.« — Már a nevek, de a tárgy is arra mutatnak, hogy itt más idyllköltő, talán az olaszok, vagy épen Zrinyi ihlették Szabót — néha az elbeszélés, a kesergés módja, a képek is Gessnerre vallanak. — »A dérhez« és »A kert« apróságok, inkább reflexiók, mint idyllek.

A következő költő, kiről szólnom kell: Csokonai Vitéz Mihály. Tudvalevő dolog, hogy a Lilla-dalok és az Odák nagy része német költők hatása alatt keletkezett; sőt alig van olvasottabb német költő, kinek Csokonaira gyakorolt hatását ki nem mutatták volna. Gessnert különösen debreczeni diák korában olvasta, vagyis még mielőtt »Ódait« írni kezdte. Toldy ezen korból ismert egy költeményt: »Reggeli dal a rózsához«, mely Gessnertől lett volna fordítva, de a melynek kezdete: »Idvezlégysz szép rózsaszál« egy verses idyllre sem illik. A verset mi nem ismerjük, csak Toldy

említi az 1844. bővített Csokonai-kiadásban, mint olyat, melynek létezéséről határozottan tudott.

Csokonai maga, mint egyik legkorábbi versét említi a »Teredés« címűt, melyről fent Nagy S. fordításánál már szó volt. Ezen jól láthatni, mi módon hatott némely költői hely Csokonaira és mi módon használta ő azt fel. Csokonai olvasta Gessner Daphnisát, melyben előfordul Näet dala, hogy egy fürdő nympa kaczerkodik a vízi emberrel. Az a néhány szó, melyet a szerelmes Näet mond:

»Wie schön bist du, Nymphe! wie rund, wie weis ist dein Busen; wie glenzend, wie weis deine Hüften! wie hupfen die Wellen um die ruden Knie, als ob sie versuchten, noch höher zu hupfen« — — —

annyira megragadta az élénk és meglehetősen érzéki képzeletű ifjú Csokonait, hogy egy ilyen meglesett fürdési jelenetet mindjárt 112 sorban ki is dolgozott. Mi maradhatott ebben Gessnerből? A censuránál azonban nem tetszett a meztelenségnek és érzéki gondolatok e gazdag képe, és azért 1802-ben, mikor Csokonai e versét javítva Lillá-ba akarta felvenni, kimarasztotta. Csak Toldy említett kiadásában található a különben szép költemény.

Lilla I. könyvének 14. dalában: »Az alvó Lilla felett« a helyzet hasonlít az »ujabb idyllek«: Daphnis-éhoz. A pásztor odalopózik alvó kedveséhez, szép álmokat kíván neki, melyekben bárha ő is megjelenhetne! De a csintalan Csokonai nem ér rá, hogy az álmokat részletesen kifesse' — mint azt Gessner teszi — hanem odamegy a leányhoz, hogy csókkal felkeltse. Tehát szintén csak a kiinduló pont ugyanaz, egyébként merőben különböző a két művecske. — — — Még egy-két helyen kimutathatnók, hogy Csokonai jól ismerte Gessnert és annak szavait használta, de az önálló, erős képzeletű ifjú mindig másba olvasztotta a kapott képet. Ellenben azt hiszem, hogy »A déli aggodalom« (Lilla I/16.) elején festett déli forróság csak kibővítése azon néhány vonásnak, melylyel Gessner »Myeon«-jában (Ujabb idyllek) találkoztunk.

Az egyedüli költemény, melyben nagy szóbeli megegyezés is kimutatható az Ódák I. könyvének 21. verse: »Daphnis hajnalkor«, mely a »Morgenlied« szabad átdolgozása. Ime a 2 vers:

Willkommen früher Morgenglanz
Willkommen junger Tag!

Szép hajnal! emeld fel földünk felett
Az eget alatt tündöklő szent fá-
lyádat.

Dort aus des Berges dunklem Wald
Blitz schon dein Strahl hervor.

Bársonyban üdvözli majd napkelet.
Az aranyozott felhők közt szűz or-
zádat.

Schonblinket er im Wasserfall,
Im Tau auf jedem Laub;

Jer, vedd el fényeddel
A még iszonyú kéjnek gyászruháját

Und Munterkeit und Wonne kommt
Mit deinem Glanz daher.

Hogy messze széleszsze
A mord éj fekete homályát.

Der Zephyr der in Blumen schlief,
Verlässt sein Bett und schwärmt
Um Blumen her und schüttelt die,
Die itzt noch schlafen, wach.

Felkél a rózsákból, s illatozva
Emeli zefir nektárral tölt szárnyait
Harmatos csókokkal játszadozva
Csipeget fel még alvó kis társait.

Der buntgemengten Träume Schar,
Entfließt itzt jeder Stirn.

Már susog a fáknak tetején kerengvén,
Majd piperés rétünknek kebelibe leng-
vén

Wie Liebesgötter schwärmten sie
Um Chloens Wangen her.

Szárnyra kél a viznél
A több zefrek nyájas kised rajja

Eilt Zephyr! raubt jeder Blum
Den lieblichsten Geruch;
Und eilet, eilt zu Chloen hie,
Jetzt, da sie bald erwacht.

A nedves völgy kedves
Szaggal tölt liliomait nyalja.
Rajta, kis szellőcské, szedegessetek
Violaszagot szárnyjátok bársonyára
Míg Chloen fel nem kél siessetek

Da flattert um ihr weiches Bett,
Und weckt das schönste Kind,
Mit sanftem Spiel auf ihrer Brust
Und ihrem süßen Mund.

Vele pihegő mellére s szácskájára.
Míg elalszik, játszódjatok édesemmel
Majd ereit csiklándozzátok fel:

Wann sie erwacht, dann flüstert ihr:
Schon vor der Morgensonn,
Hab einsam ihren Namen ich
Am Wasserfall geseufzt.

Akkor sugjátok meg
Hogy hajnal előtt Dafnis már piheget
Sóhajtasom szép nevét
Itt e kis patak ere megett!

Mindezen versek a 90-es évek elején keletkeztek, ugyanakkor, midőn Csokonai Toldy állítása szerint, Bion, Moschos és a francia Berquin idylleiből is fordított. Később, mikor Csokonai vándorlásai megkezdődtek és ő a politikai események színterén mozgott, hangulata ébenséggel nem lehetett alkalmas idyllek írására. Csak, a mikor 1801-ben kedélye lecsillapodik, ismét vonzódni kezd az idyllikus érzéshez és a pásztorköltészetben tesz próbát. Eredeti magyar példa előtte nem volt, »melyet a Gessner saeculumában mustrául lehetne felállítani« — mondja »Amaryllis« előszavában — és mivel első kísérlete sikerében nem bizik, nem meri azt versmértékkel megkötni. És mégsem a mester, Gessner lesz a mintája, hanem mivel e pásztorkölteménye alkalmatosságra készült, a Pope-féle allegoriás eklogát utánozza. Bevallja ugyan, hogy ő nem barátja ezen allegoriás verseknek — és talán, ha a halál véget nem vet életének, igazi Gessner-féle idyllekben is tett volna próbát.

Körülbelül ezen években írták tudomásommal hazánkban az

első idylleket, melyek Gessnert utánozták, csakhogy nem magyar nyelven, hanem németül. 1801-ben jelent meg Selmezbányán Galauner Xaver Ferencz műveinek egy kötete, melyben egyebek közt néhány idyll is foglaltatik. A körmöczbányai gymnasiumon a széptudományok tanárának e könyvét nem láttam, nem is említeném meg, de minthogy az idyllek fordítási gyakorlatul szolgáltak Magyarország egyik nagy fiának és annak magyar kézírataiból ismertem meg Galaunert, legalább röviden hadd szóljak róla. Schedel Ferencz József kézíratai között [Akad. kézírattár Régi és újabb írók O 11.] találtam »Galauner idylleit« nemes Bajza József a magyar ifjúság diszének, édes barátjának ajánlva. Azt írja Toldy az ajánlásban: »Lelkemet igen érzékenynek tudod lenni«, hogy ő a szépnemnek különös kedvelője, hogy most szerelmes. A háborgó gondolatok kikerülése végett néha leül és fordít, hogy egyszerűsmind a magyar nyelvben nagyobb tökélyre lépjen. Noha Galauner még legszűkebb értelemben sem érdemi meg a költő nevét, mégis mivel magyar születésű volt és céljának eleget nyújtott, vele is megpróbálkozott. — És az ifjú Toldy eme kritikai megjegyzése tényleg igaz. Galauner ugyanis szerencsésen utánozza Gessner formáját; idylljei békés pásztorok beszélgetései, holmi mythologiai czifraságokkal, görögös nevekkel, de a tartalom nagyon modern vonásokat vegyít e környezetbe: előfordul bennök a Duna, a Balaton, hogy az óra tizenkettőt üt, hogy a halott beszél, hogy névnapi ajándéku arczképet adnak stb. A mi szép ez idylleken, azt egészen Gessnertől vette az író.

Galaunernek ezen fordítása egyúttal bevezet bennünket azon kis baráti körbe, mely 1820—21. években Pesten szövődött, melynek lelki világa sok tekintetben gessneries volt, melynek gyenge irodalmi megnyilatkozásai is e szellem bélyegét viselik. Bajza és Schedel baráti szövetségét értem. Mindkét ifjú a bölcsészeti tanfolyamot halgatta; együtt tanulgattak, együttes figyelemmel kísérték a könyves boltok kirakatait, együtt olvassgatták fejlődő irodalmunk termékeit és együtt próbálkoztak még az írásban is. Egyik sem akart még a nyilvánosság előtt fellépni; egymás számára írtak: baráti emlékül ilyen célúnak szolgáltak Galauner említett idylljei is, melyek — mint Toldy mondja — megfeleltek hangulatuknak. Mennyivel inkább mélyedhettek Gessnerbe, ki akkoriban Kazinczy teljes fordításában könnyen rendelkezésükre állhatott és kit Toldy irodalomtörténeti tanulmányai révén is nagy mesternek ismerhetett. Schedel ifjúkori versei közt találkozok egy: »A mi szerelmünk.« (Toldy hagyatékában a kézirat 4086) A költő kedvesét, kivel ő hűs árnyban lejt, egy csókolódzó galambpár szerelmükre emlékezteti — ugyanaz a gondolat, melyet Gessner, noha sokkal szebben kifejtett »Dainon és Phyllis« idylljében és »Az első hajósban.« — »Eletemnek jobb napján« című prózai darab pedig igazán utána érzése egy gessneri hangulatnak. — — — Tavasz van, minden örül, csak őt marja

bú gond. Baráti mulatozás közben meglátta Phyllist, minden gondolata azóta a leány volt, kivel többé nem találkozhatott. A mint kiballag a természet tárházába, előtte lebeg Phyllisa, elbájolja minden érzékenységet, de az másnak adja kezét és hűségét, — Vége a reménynek! Hála neki! — »Édes lészen annak emléke, hogy attól fogadék csókot, kinek remek párját a természet nem teremté.«

»Bajza első irodalmi kísérletei idyllek voltak, melyek Gessner modorában készültek« — mondja Toldy az ő Bajza-kiadása életrajzában. Talán az első ezek közül a »Dámétasz és Chloe« című, mely a Nenz. Muz. Quart. Hung. 741 kéziratában foglaltatik, és a melynek nyelve még nagyon merészen szónyító, előadása még eléggé darabos. Ellenben Toldy hagyatéka közt az Akadémián 8⁰⁹ jelzés alatt van az, a kis. 28 lapos, gyönyörűen írt füzet, melybe Bajza 5 idylljét, köztük az említett is, nagyon javítva, leírta, és a mely Schedel F. J. barátjának van ajánlva. Az idyllek legalább részben Oroszin keletkezettek, hol Bajza az 1821. év nyarat töltötte és a hol Toldynak egy hozzá intézett verse szerint: »úgy élhetsz Erátód karjain, mint egy tejoszi Anakreon, mint Gessnernek aranykort élő pásztorai, mint Gleim.«

De ha külsőleg talán csendes, szerencsés életet élt is az ifjú költő szülőföldje bércei közt — lelkében még sem tudott fészket ütni ama derült, meglegedett, boldog hangulat, mely Gessner életének minden szakát jellemzi. Legalább idylljei nem arra vallanak. Hisz feltűnő, hogy az öt darab közül egy sem rajzolja a boldog szerelmet: még a »Montán vágy a szerelmes vadász« című jár hozzá legközelebb. Phyllis a patak partján szunnyad; Montán közeledik és a köszívű lánynak elkesergi szerelmét. Ámaz felébred, szökni készül, de a szelid Phoebe tündöklő ezüstsín köntösben leereszkedik a völgybe és összeadja a hű párt. — »Mirtil Dámon sírhalmán« nem is idyll, hanem elegia. A barát az egyedüli, ki a sírhalmon (folyton) panaszkodik és búsul; a hold, a szél elhagyja őt, csak a csermely hallgatja bánatát, de az sem adhat el az elhunythoz. — A többi 3 mind valóban tragikus szerelemről zeng, »Almirá«-ban és »Dámétasz és Chloe«-ban megtaláljuk Gessner azon sajátságát hogy az elbeszélés keretébe más elbeszélés van dal alakjában illesztve; »Almirá«-ban maga e dal is leginkább emlékeztet Gessner egyedüli bús történetére: »Szemira és Szemin«-ra. Egy rettenetes zápor alkalmával Thirsis oltalmat talál egy elhagyatott barlangban és ott leli atyjának halottnak vélt barátját, Dámont, Az elbeszéli, miképpen tette tönkre egy fergeteg élete minden örömét. Volt egy barátja, Koridon, kivel minden bánatát örömét közölte. Midőn szerelmes lett Almirába, a sziget gyönyörű leányába; kit egyszer az erdőben kígyó marástól mentett meg, meghívja barátját is, hogy a leány apjánál megkérjék Almira kezét. A leány csónakkal eljön értők, Koridon már beszált volt — midőn fergeteg támad és szeme

láltára megfosztja őt két legdrágább hivétől. Azóta ő is halott. »Dámétász Chloe«-ban a szerelmesek együtt járnak a hegyeket. Midőn egy várrom alján pihennek, a fal egy része ledől, maga alá temetvén Chloet. Az ifjú addig kesereg kedvese sirján, míg utána hal. — Arnidal és Daura«-ban már az embertelen kegyetlenség rajzától sem riad vissza idyllírónk. Midőn Arindal a hegyoldalon nefelejtset szed kedvese számára, megszagolja őt kegyetlen ellenségének, Omárnak kutyája; a vadász dárdával leteríti a szegényt és kutyájával nyalatja fel vérét. Omárt is utoléri végzete: egy szikla ráomlik és teteme az ebek martalékává lesz.

Valóban nehéz megmondani, hogy a 17 éves ifjút mi vonzotta éppen a szerencsétlenség, a sors megmagyarázhatatlan kedvteléseinek szomorú képéhez, mely a szerelem hatalmán diadalmaskodik? Hajlama-e, melyből későbbi tragikus balladáit, elbeszéléseit fakadtak, valamely szerencsétlen első szerelme-e, melyről legkorábbi verseiben is dalolgat, vagy pedig ez egész csak tetszelgés a panaszkodással? Semmiesetre sem mutatnak ezen idyllek igazán idyllikus hangulatra. Maga a tájkép is egészen elűtő Gessner derűs ligeteitől és mezőitől, az őt környező Mátra vidékének megfelelően Bajzánál erdős hegységeket, zord szirteket találunk szereti a háborgó, a nyugtalanító természet leírását: noha meglátszik, hogy a szép reggel, a közelgő este mély hatással vannak költői kedélyére. Épen ezekben a költői leírásokban, a természet szépségeinek eleven érzésében és visszatükröztetésében, az azokon való elmélázásban, a környéket benépesítő zephyrek, tülemilék, Echok, csermelyek szerepeltetésében, valamint a beszédeknek érzékenykedő módjában mutatkozik leginkább, sőt talán egyedül, Gessner szorgalmas olvasója. És minthogy Bajzában igazán érzélgős szív lakozott, mondhatjuk, hogy nála nemcsak külsőségek maradtak ezek a Gessnertől tanult vonások, — Mindazonáltal azt hiszem, hogy idylljei írása közben más minta képek is lebeghettek szeme előtt. Nevezetesen az említett Galauner hatását mutatják oly apró, (modern) vonások, midőn megkondúlnak a harangok, midőn kígyókról, várromról van szó, és midőn, hasonlóan Galauner egyik idylljéhez »Arindal és Daura« előtt szereplő személyeket állít fel: Arindal, egy fiatal bajnok; Daura, ennek kedvese; Omár, egy vadász; Erát, ifjú pásztor. Másrészt nagyon valószínűnek tartom, hogy az ifjú Bajza ismerte Zrínyi idylljeit is, melyekről Schedel már ekkor nagy elismeréssel szólt. Ezekből vehette az olaszos neveket, a vadászt és a jogot, hogy erőteljesebb, búsabb cselekvényt is foglalhasson idyllbe.

Álljon itt Bajzának mutatóványképen legszebb idyllje javított formájában:

»Még a hajnal alig emelkedett a hegyekből, még az egész vidék csendes álomban szendergett, mikor az öreg Ámintász elhagyván kunyhóját egy kis dombnak tölgye alá heveredett.

Lángba borultak már a sziklás bérczek, a harmat gyöngyei

csillogtak a lombokon, s a levegőbe aranyos fellegek úsztak. Már a fülemile is zengett, a sűrű ligetek vidultak a hajnaltól, mikor a boldog öreget egy forró kézszorítás téríté vissza mély andalmányiból, melylyel Liczidász, lelki barátja üdvözlé.

Hozott Isten Liczidász! Kedves Barátom! mondá az öreg, dölly mellém e tölgynek árnyékára s csudáld a természet munkáit. Nézd már a kelő nap világította a sziklás bérceket s a fák allyán csókolgattya fel a tündöklő harmatot. Kedves Liczidászm! már én régen e suhogó tölgy alatt ülök s megilletődve halgatom ama setét ligetbe nyögő Gerlicze párt, mely az ártatlan Chloe halmán zokog. Jer, hintsük be virágokkal azt a néma dombot, mely alatt egy boldog pár mély csendbe nyugszik; ott fogom én neked elmondani ezen hű pár esetét.

Itt megindult a két pásztor, egy homályos völgyön mentek az egymásra hajlodozott hársak alatt a szomorú ligetbe, hol minden elnémulva halgatott, csak a lassú vizek locsogtak. — Délre a sziklák közt lévő nyilas mutogatott egy meredek hegyen összvedült várat, melynek már csak omladéki gyászolták a hajdani időt.

E csendes ligetbe volt Dámétász és Chloe sirhalma, melyre két ciprusz borult. Itt dült le a vidám öreg baráttyával egy bokor árnyékára, s így kezdé meg ígért beszédét:

Mint estvéként a halavány hold, oly szép volt a szelid Chloe, s oly ártatlan, mint a biboros Esthajnal; sokat láttam őt e vidéken s gyakran e csendes patak partján, mikor a hű Dámétásznak virág-koszorút kötött enyelegve.

Ama setét hársfa völgyből halgattam egykor, mikor ő a forrásnál egy nagy bükkhöz dülve, így énekelt:

1. Hol a sziklás hegy oldalból
Kristály színű ér fakad,
S csörgő habbal a vidéknek
Mély völgyébe leszakad,
2. Hol az estvék homályába
Lágy fuvalmak suhognak,
S a régi vár omladékról
Komor baglyok huhognak.
3. Ott van az én Dámétászm
A fenyveknek árnyain;
Ott bámulnak a Dryadák
Furullyája hangjain.
4. Reám vársz, te hű szerető
S azért fuvod furullyád,
Mert véled, hogy e ligetből
Én fogok halgatni rád.

5. De várj még a szép Esthajnal
Alkonyaton piruland,
Majd akkor Chloed Dámétám!
Rózsá koszorút adand.

Igy danlott Chloe a viz partján — az egész völgy elnémult, a közel bokorba csak ő reá figyelmeze egy fájdalmas Philomela. Ő pedig egy nyárfá homályára heveredett s észre sem vette, mikor egy csendes álmom lezárta szemeit, s már a vidék csendült, a lombok magas árnyékot vetettek, s az esti fuvalmak áldott szagot lehettek a vadrózsákról, mikor álmából felserkent. Ekkor fűz-kosarárt teli szedte réti virággal s Dámétásznak koszorút kötött és a magas bükkök alatt sietett a hegy tetőhöz, hol Dámétász egy mohos szirten ülve furullyázott, egy a szikla alól fel szökő forrásnál.

A vidám Chloe, a mint meglátta, hozzá futott s a kis koszorút fejére tette — de a máskor víg ifju pásztor most komor volt, bús hangokat lehelt furullyába; fel költ helyéből s összeve járta Chloeval a meredek hegytetőt — s végre elértek a hajdani vár omladékhoz, hol a régi koromlepte falak szent borzadással tölték el a nézőt s a begyepesült ormokon csendes fuvalmak suhognak. Itt járt ezen dűlledékeknél e hű pár — — —

Ah kedves Liczidászom; melly gyászos napja volt ez a szelid Dámétásznak. Az ártatlan Chloe épen egy repedezett falnál állott, midőn az egy dörgő zuhanással leszakadt és ő reá omlott. — Boldogtalan pár, ezen szomor óra választott el titeket egymástól!

Épen a várnál tekereg el egy kis út, Liczidász, mellyen szoktam alkonyatkor haza ballagni; ezen uton mentem ekkor is, és még a völgybe voltam, már meghallám a szerencsétlen Dámétász jajszavát; sietve futottam a várhoz, de későn — már ekkor holtan feküdt a vidám Chloe egy mohos kövön.

E csendes ligetbe zártuk ezen kis domb alá másnap hideg tetemeit, a pusztának boldog lakosi s hetven éveket élt ősz Attya voltak hamvainak végső tisztelői.

A szerencsétlen Dámétásznak minden hajdani vidámsága setét gyászra változott. Nem hallám többé vidám furullyáját zengni a bérczekről, nem nyájaskodott az ártatlan Chloeval. Itt tölte egész éjszakákat ezen sírhalomnál. Az áldott szaggal illatozó hajnal hűvössége, a madarak zengései nem ujták meg többé az ő szívét.

Egykor a napnak alkonyánál egyes csendes völgyön ballagtam nyugodalmam felé, a mikor szomoruan hallám megkondulni a pusztának harangját. A Vég meg nem elégelvén az első áldozatot, még egyet kívánt: a hű szerető, Dámétász, egy reggel halva találtatott.

Itt nyugszik e boldog pár, ezen szomorú hant alatt. Minden hajnal pirultakor egy ártatlan gerliczepár nyögdecssel sirjokon.

Chronologiai sorrendben Toldy és Bajza előtt kellett volna említenem Gessner második színpadí szereplését, mely az 1810.

esztendőbe esik. 1809-ben megjelent Pesten: »Az első hajós, eredeti énekes játék 2 felvonásban. Gessner után a nemzeti játékszinre készítette fegyverneki és felsőpentzi Vida László. A muzsikát készítette Pacha Gáspár.« Gessnernek nagy kedveltségére mutat az, hogy Vida, színügyünknek ezen érdemes alakja, alig, hogy átvette a pesti színésztársaság vezetését és lankadatlan buzgalommal a műsor gazdagítására vállalkozott, már is Gessnerhez nyult és annak legkölteibb darabjából csinált magyar operát. Célja hazafias volt, — a mit Gessnernek, úgy szólván, összes eddigi szerepléseinél láttunk, — evvel az új darabbal és műfajjal is nyelvünket akarja mívelni, és a közönség izlését finomítani. Zenéjét a színház énekesjátéki direktora írta, persze nem az egész szövegre, hanem csak a próza közé alkalmazott dalokra. Ezen mű 1810-ben színre is került, először jan. 22. majd ez évben még négyszer és a következő esztendőben egyszer, mindannyiszor mint »eredeti« énekes játék, mit a »Hazai és Külföldi Tudósítások« is örömmel tudatnak olvasóikkal. Vida a darabot Kazinczynak is elküldi, kit ekkor már Szemere Pál is értesített volt ezen »eredeti« operáról.

A mi a tárgy választást illeti: a tárgy elég alkalmas volt az akkori színpadra. Szó volt itt egy szerelmes ifjúról, ki az álmodott, sohasem látott kedvese után eped; azért a tenger veszélyeivel is szembe szállna és Ámor révén szerencsésen célhoz is ér. Fellépett a lehető legbájosabb naiva; egy ártatlan gyermek, ki sohasem látott még más embert, mint az anyját. Felfogása, kérdézősködései a társaságról, a szerelemről olyan eredetieknek látszottak! Végül itt volt az anya, a bús özvegy megható alakja. E három személyt megszorította Vida az első Lajos atyjának és barátjának alakjával. Az öreg Dámon, kit Gessner is sejtet, csak mintegy ellenképe legyen Szemirának: ő pusztán tanácsokkal, áldással szolgál gyermekének és később boldog, fia révén oly nagy áldást küldtek az istenek a földre. Menalk a hű barátot képviseli kinek e kor színműiben nagy szerep jut, egyuttal a higgadtabb, józan ész. Ő, hol okos szóval, hol bizalmatlanságával és ironiával le akarja beszélni barátját a kalandos tervről, de midőn meggyőződik a kivitel lehetőségéről és isteni ihlet is azt súgja neki, hogy a pár boldog lesz, a szerelem hatalmának lelkes énekesévé szegődik.

Ilyen egyes momentumokkal Vida változatosabbá teszi a cselekvényt, noha az természetszerűen úgy sem lesz nagyon gazdag. De azt be kell vallani, hogy e cselekvény compositiója nagyon ügyes. Az ifjúnak a Szerelmi istene megmutatta volt Melidát, a véletlen pedig a csónakázás eszméjét ébresztette benne. Mindkettőben Tamás az apja és barátja. — A szigeten a leány türelmetlen kérdésekkel ostromolja anyját, kinek hallgatnia kell. Az anya reménynyel biztatja Melidát, de az meg ebben kételkedik. Ez az expositio. A II. felv.-ban az első Lajos már útra készül; felvirágozott csónakon jön a színpadra — a mi szinte látványosság

lehetett. Az eddigi sikerekkel meggyőzi apját, barátját, elbucúzik tőlük és elindul. Melida álmában épen emberekkel társalkodott és az uszó, virágos fatörzsöket is látta, a mikor az első hajós a szigetre érkezik. A szerelem azonnal meghódítja a fiatalokat. sőt Vida a lány szájába adja annak első, önkénytelen megnyilatkozását.

Legfőbb előnye a tárgy e feldolgozása, hogy sok alkalmat nyújt lyrai kifakadásokra, a miket a zeneszerző szépen fel is használt. Eltekintve a »belépő« és »záró« daloktól, van a darabban dal a reménytelen szerelem gyötrelmeiről, a Szezelem hatalmáról, Szemira bújáról, kis ima a Szezelem istenéhez, hálaének a hajózás feltalálásáért stb ; a dalok végén jelzett »Ária«, úgy látszik, karénekként szerepelt. Azonkívül alkalmazott a szerző két duettet és terzetet, — egyszer a harmadik éneklő nincs is a színpadon. Maguk a versek szép gördülékenyek és dalolhatók ; pl. Melida dala :

Nincsen nekem nyugalmam
Minden okozza fájdalmam ;
A madarak zengése,
Fülemülék éneklése,
Kis báránycák enyelgése
Nem vidít már engemet.

Ária :

Meguntam én magam lenni,
Szívem óhajt mással lenni,
Emberekkel mulatozni :
Szeretnék én játszadozni.

A prózai szöveg mindenhol előkelő és a mennyire lehet, ragaszkodik Gessnerhez. Egyes helyek, pl. Melida faggatásai, vagy az ifjú elbeszélése, miképen jutott ő a fatörzsön úszó nyulacska látása által a csónakázás gondolatára, oly híven vannak megtartva, hogy határozottsággal állíthatjuk, hogy Vida a Nagy Sámuel féle fordítást használta.

A darab, mint a hat előadás is bizonyítja a színpadról elég szép sikert ért el : sajnos, hogy az akkori hírlapok még nem hoztak színi bírálatokat. és így közelebbi értesüléseink hiányzanak.

Mikor e század első tizedeiben megindultak, ill. felszaporodtak szépirodalmi folyóirataink és ezeknek kis, becses közleményekre volt szükségük, egyebek közt egyes idyllek is keletkezhetek, melyeknek szerzői Gessnertől tanulhattak. A Nemz. Múzeum Qu. Hung. 725. kézirata pl. a »Szépliteraturai ajándék«-ba van szánva, és összes, egy lapnyi terjedelmén, Csató Páltól tartalmaz egy mesét és egy idyllt. Utóbbi igen szerencsésen tüntet fel egy boldog szerelmest, ki kedvesét várja és bevárja.

»Fillisz! lelkem, édes Filliszem! úgy szóla Dámon s tüze-
tesen pillanta fel a Leány kökényszemébe.« Soha sem költem még
fel oly reszketőleg s oly félelemmel mintt mareggel ; — s mégis

Fillisz! Sohasem voltam oly különösen vidor felköltemben, mintt máreggel! — Hogy az estve megígéréd: hogy hajnalhasadtánn elmészsz szilvásom előtt; ah, még csendes homály nyugodott réteinkenn, s már én fáim közt bolyongtam.

Ah, ha Fillisz eljön! gondolám magamban és lassút lépdelék rezgő lábaimmal, mint a bogár, s a meljem, Fillisz, a meljem — elakart repülni!

Egyszerre lebegést hallok előttem — feltekintek s »Fillisz« kiáltok lélekszakadva [hevesen kinyújtott karokkal] s öledbe, lelkem, — lelk — —

»Az ajak ajakra forrott és a szemek merően csillogának.«

A kezdetleges előadás mód, melyben a darabosság talán szenvédelességre akar mutatni, a kifejtetlen nyelv és orthographia, azt gyanítatják, hogy itt Csátónak egy ifjúkori kísérletével van dolgunk.

Es valamint Toldy, Bajza és Csátó, de valamint a »Pályám emlékezete« szerint Kazinczy is, úgy valószínűleg más íróink szintén megpróbálkoztak e műfajban, mely oly könnyűnek látszott. Később, midőn belátták munkájuk sikertelenségét, de jelentéktelenségét is. abbahagyták azt és idylljeik vagy elvesztek, vagy lappangnak. Néhány, kisebb íróktól származó, idyll megjelent a »Koszorú« első kötetében, melyekben egyszersmind két, kis Gessner fordítást is találunk. Úgy látszik, hogy az 1815. Gessner fordítás kissé felébresztette az érdeklődést e szerző iránt, hogy a »Koszorú« szerkesztői is kedvelték az idyllt, s így mindjárt az I. kötetben, 1821. megjelenik »Művészi vetélkedés Gessner fordítójával.« Kölcsy Ferencz lefordítja Gessner első két idylljét, szép, költői nyelven, a nyelvújítás számos alkotásának felhasználásával. — Az 1825. V. kötetben pedig valami Ertzly János Károly, bányász-tanudalomi nevendék tesz próbát »Az éneklés és hangjáték feltalálása« cz. idyll lefordításában. A kísérlet ezen meglehetősen nehéz darabbal nem sikerült: a fordítás nehézkes és költőietlen.

A három-négy művecske, melyről szólni fogok, mintegy typusban képviselheti a Gessner féle idyll elfajulását — noha e fejlődésre nincs több bizonyítékunk. »Az innep« gf. Gyulai Lajostól, a »Koszorú« I. kötetében, a jegyzet szerint már 1840-ben készült. Ez még egészen a Gessner féle tárgy- és érzéskörben mozog: két testvér már korán reggel rózsákat és violákat szed; ezekből koszorút fonnak, amazokat bokrétába kötik, mert ma van nényük nevenapja. »Általadák a rózsabokrétát s a harmatos violakoszorúval fürtjeit vonták körül, ezt rebegvén: Édes Daphne, a te élvezet olyan gyönyörű legyen, mint a tavasz legszebb napja. Az elérzékenyült Daphnenek meleg könnyek ragyogtak szemében és megcsókolá Chloet és Montánt; ezek pedig szökdeltenek örömlükben, mint a bárányok« — Egy jelentéktelen jelenet símán, talán nagyon egyszerűen elbeszélve.

A következő, még ugyanezen kötetben: Munkácsy Jánostól: »Thyrzisz és Phyllisz.« A kiindulás Gessner akárhány idylljére

emlékeztet. »Néma árnyak, boldog napjaim hallgató tanui! Csendes csermely, örömértéseim nemes barátja: ah, vidd meg, vidd meg Phyllisnek, hogy Thyrzisz már régen remény és félelem közt várakozik ő rá!« A kedves meghallgatja a pásztort, és most enyelegve két csókot nyom ajkára. — Ekkor egy egészen új elem lép fel. A cipruserdő istenasszonya intőleg felemeli szavát: szerelme-teknek vége, te holnaptól fogva egy gazdag ifjú párja leszel. A lány bucsú nélkül távozik, fél a felindulástól; másnap örömhango hangzanak mindenfelől, csak a hű szerelmes vonul el az erdőbe, fájdalmas hangon üdvözli környezetét: hadd beszélje bánatát az egész természetnek. Csak szerencsés vetélytársa kunyhóját ne háborgassa semmi! — Az idyll nagyon költői, nyelve is szebb, mint az előbbi; de a lemondásban is boldog pásztor, a beavatkozó, talán irigy istenasszony modernebb alakok.

Egészen modern tárgyról zeng a harmadik: N. A. Kiss Sámuel: Uránia öröme. »Koszorú« II. köt. A tudós nevű leány örömmel tudatja Milonnal, hogy egy rokona megtanította őt olvasni: most sokkal kellemesebben fogja idejét a nyáj őrzése közben tölteni. Pásztorát is szívesen ráoktatja e nemes élvezetre. Hálából mindketten odaadnák a könyvek írójának legkedvesebb emléküket: a leány szép pántlikáját, az ifjú gyűrűjét. »Minthogy azonban az írók nincsenek itt, hadd kiáltsuk: Éljenek az írók!« Vajjon nem czélzatos-e már ezen idyll, nem az írók szorgalmas olvasására akar-e buzdítani?! Itt a Gessner-féle idyll már az allegoriás eklogához közeledik, melynek nálunk Vergilius hexameterei után elég művelője akadt.

»A tavasz« »Dámon és Phyllisz« Holéczy Mihálytól »Koszorú« II. hexameterekben tolmácsolja két pásztornak minden allegorizálástól ment boldogságát tavasszal.

Es evvel elérkeztünk oda, midőn Gessnert vagy tartalomban, vagy formában teljesen meg kell hamisítani, mert az igaz Gessnert már nem értik meg, már nem élvezhetik — 1841-ben hazánkban Pozsonyban megjelenik azután: Josef Thürmer: Die Epopere der Deutschen«, mely könyvnek célja, hogy a legolvasottabb német eposzokat modernizálja. Klopstock Messiasa, Bodner patriarchádai mellett azután Gessner »Abel«-jét is adja hexameterekben. A tartalom legszebb részeit elnyesegeti, az alak Hermann és Dorothea előadását akarja utánózni — — — ez is Gessner!!!

Fent felvetettük a kérdést: mi az oka annak, hogy Gessnernek, kit nálunk oly sokan olvastak, (l. e. dolgozat I. részét), miért akadt oly kevés hivatott utánzója? (II. rész.)

Részben megfeleltem már a kérdésre dissertációmban, hol kifejtettem, mért nem tudott Gessner Németországban sem igazán költői iskolát alapítani. Ő az ideális-sentimentális idyllt — mint a hogy Schiller nevezte — úgyszólván kimerítette és nem hagyott másoknak semmit. Nagyszámú német idyll-írók próbálkoztak meg vele, elsajátították Gessner külsőségeit, de költői lelkét nem. Oly

derült, nyugodt kedély, oly teljes külső és belső boldogság kíváncsított újabb gessneries, eredeti idyllek írására, milyennel csak maga a mester volt megáldva.

Másrészt maga a műfaj oly jelentéktelennek, egyszersmind oly könnyen utánozhatónak látszott, hogy a komolyabb író legfőlebb csak szórakozásból vagy nyelvgyakorlatképen foglalkozott vele, s ebbeli fáradozásának nem tulajdonított nagyobb értéket. Azért maradt nem egy említett idyll kéziratban.

De irodalmi viszonyainkban is kell annak egyik okát találnunk, hogy a mult századbeli költői iskolák, melyek pedig a saját mintairodalmunkban otthonos műfajokat rendszerint átültették hozzánk, éppen erre alig fordítottak gondot. Mint mondtam: a Gessner-féle idyll inkább való a szelid elandalgásra, mint az utánaköltésre, de műformai és tartalmi tekintetben versenytársa is akadt. Az idyll, mint műfaj már létezett a mi irodalmunkban: a Vergilius-féle allegoriás idyllnek nálunk már története is volt és a mult században Faludy Ferencz, utána a klasszikus iskola és mások latin és magyar nyelven sűrűn írtak alkalmatosságokra ilyen eklogákat. Az ehhez közel álló angol Pope-féle idyllnek is akadt művelője, valamint a renaissance-korabeli olasz és a Zrinyi-féle idylleket is ismerték. — A német idyllen másrésztől az epikai, derült, harmoniás formát nem tartották lényegesnek, csak a tartalmat: a sentimentalismust. Már pedig azt sok forrásból meríthették és merítették költőink. A lágy, epekedő lyrára hangoltak Kleist-, Salis-, Bürger-, Höltzhez fordultak ihletésért, természeti festéseket Matthisontól tanultak a sejtelmes borongásnak Ossián volt a költője, az apró enyelgésekre, pásztori csetepatéokra pedig mintát találtak Anakreonban és annak francia és német követőiben.

És mindezeknek megvolt egy nagy előnyük Gessner felett, mely éppen ezen korban nagyon fontos volt: ezek mind versben írtak, holott Gessner prózában. Renaissance-unk feladatához tartozott, hogy nemcsak gondolatokat, műfajokat, hangulatokat palántáljon által, hanem, hogy nyelvünk műveléséhez, a verselés technikájának tökéletesítéséhez is hozzájáruljon. Minden iskola a maga versformáit is áthozta a mi irodalmunkba. Gessnertől ellenben nem volt mit tanulni: ilyen prózára mindenki képesnek gondolta magát, a legjelesebb írók pedig éppen utolérhetetlensége miatt nem utánoztak. Hisz érdekes, hogy Gessner alig írt néhány verset és Csokonai mindjárt ezek egyikét dolgozta át.

Ezek lehettek azon körülmények, melyek miatt a német klasszikai iskola nem karolta fel eléggé Gessner ügyét. Később, mint láttuk még a 20-as években is, a *dii minorum gentium*, utánozgatták idylljeit — de a kor már nem kedvezett ezen műveknek. Nálunk is a nemzeti szellem és az egyéniség fellépése véglegesen megsemmisítette Gessner nemzetközi, általános költészetének hatását.

FÜRST ALADÁR.

ADATTÁR.

ADATOK BALASSA BÁLINTRÓL.

Második közlemény.

50. *Alszász, 1585. jun. 1. Rudolf király utasítja a leleszi konventet, hogy a Balassa Bálintné Dobó Krisztina ingó és ingatlan javait írja össze.* Rudolphus secundus Dei gratia electus Romanorum imperator semper augustus, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. rex, archidux Austriae, dux Burgundiae pro fidelibus nostris honorabilibus conventui ecclesiae Sacrae Crucis de Lelez salutem et gratiam. Expositum est majestati nostrae in persona magnificae dominae Christinae Dobó de Rwezka, olim magnifici Michaelis Warday, nunc vero magnifici Valentini Balassa de Gyarmath consortis, qualiter ipsa domina exponens superioribus non ita diu elapsis et praeteritis temporibus et totali portione sua in castro et civitate murata Sarospathak pertinentiisque suis in comitatu Zemplinensi existibus et habitis per fideles nostros magnificos Franciscum Dobo de Rwezka, partium istius regni nostri Hungariae cis-danubialium supremum capitaneum, ac olim Jacob Dobo praeter omnem viam juris exclusa fuisset et ejecta; bonaque sua nobilia, res scilicet aureae et argenteae ac supellectilia et praetitulati domini et mariti sui nec non servitorum suorum ibidem secum existentium per eosdem Franciscum et Jacob Dobo ablata fuissent et adempta. Ac licet ipsa domina exponens superinde cum serenissimum principem dominam Ernestum archiducem Austriae, fratrem nostrum Charissimum queralose recurrendo quasdam litteras praeceptorias pro sui parte confectas a sua serenitate impetrasset, quarum vigore (decedente interim antefato olim Jacob Dobo) praememorato Francisco Dobo serio injunctum fuisset, quatenus dictam dominam exponentem in dominium praetactae suae portionis in antefato castro Sarospathak pertinentiisque suis habitae intromittere, suppelectilemque ac omnem substantiam ejusdem dominae exponentis nec non mariti ipsius praefati ac servitorum eorundem praemisso modo quidem ablatam reddere et restituere deberet; neque deinceps aliquid violentiarum contra ipsam dominam exponentem attentare praesumeret. Easque litteras praeceptorias praefati domini archiducis, fratris nostri charissimi debito tempore eidem Francisco Dobo exhibere

et praesentare fecisset; idemque Franciscus Dobo se ablationi bonorum ipsius dominae exponentis immiscere minime velle, sed suam ratam portionem in praetitulato castro et pertinentiis suis libere et pro arbitrio possidere posse respondisset. Ob hoc ipsa domina exponens per peculiarem nostrum hominem praesente testimonio vestro in dominium praetactae portionis suae in antefato castro et pertinentiis suis habitae introire ac universam suppellectilem per antefatum Franciscum et olim Jacob Dobo ablatam, si quidem idem Franciscus Dobo reddere non abrogaret, conscribi facere vellet: supplicatum itaque exstitit Majestati nostrae pro parte et in persona memoratae dominae exponentis quam humillime, ut nos eidem circa praemissa de opportuno juris remedio providere dignemur. Et quia justa petenti non est denegandus assensus, pro eo vobis harum serie firmiter praecipiendo committimus et mandamus, quatenus acceptis praesentibus et rebus, sicut praefectur, stantibus et se habentibus ad instantiam praetitulatae dominae exponentis vestrum mittatis testimonium vestro pro testimonio fidedignum, quo praesente egregii et nobiles Andreas Olahws minoris cancellariae nostrae juratus notarius, aut Franciscus Hozzwmezey vel alter Franciscus Rakolczí de Körthwelyes seu Sigismundus Körthwelyessi sive Georgius Zilassy, neve Franciscus Herczegh, neve Johannes Swtha de Ladmocz, nam Georgius Attyay de eadem Ladmocz, namque Ladislaus Bwthkay vel Franciscus Paczot de Beőki juratus assessor sedis judicariae nostrae aliis absentibus homo noster regius per nos ad id specialiter transmissus testimonio vestro vicinis etiam et commetaneis praesentibus cum praetitulata Christina Dobo exponente, aut homine suo per eandem ad id transmittendo, in antefatum castrum Sarospathak et civitatem muratam, consequenterque portionem ejusdem ibidem habitam introire, eamque in pristinum dominium praenotatae portionis suae collocare, ac denique omnium rerum ablatarum cujuscunque maneriei et generis existant, (quae dicto modo sibi per antefatum Franciscum Dobo restituentur) seriem conscribere et annotare, totiusque ibidem gestae rei ordinem ad relationem dictorum nostri et vestri hominum nobis fideliter rescribere debeatis et teneamini; secus non facturi. Datum in Alzaz sabbato proximo post Dominicam Rogationum, anno Domini millesimo quingentesimo octuagesimo quinto. (Orsz. Levár, Neo reg. act. fasc 823, Nro 20)

51. 1585 jul. 13. *A leleszi konvent jelentése Rudolf királyhoz 1585 jun. 1. kelt rendelete végrehajtásáról.* Serenissimo principi et domino domino Rudolpho secundo, Dei gratia electo Romanorum imperatori semper augusto, ac Germaniae, Hungariae, Bohemiae etc. regi, archiduci Austriae, duci Burgundiae etc. domino ipsorum naturali semper clementissimo Stephanus Matthisi episcopus Chanadiensis, ac ejusdem vestrae Majestatis Sacratissimae consiliarius, nec non praepositus et conventus ecclesiae Sanctae Crucis de Lelez orationum in domino devotarum suffragia perpetua cum fidelitate et animi subjectione. Vestra noverit Sacratissima Majestas, quod nos litteras ejusdem introductorias pro parte magnificae dominae Christinae Dobo de Rwezka etc. confectas et emanatas, nobis gratiose sonantes et directas honore et reverentia,

quibus decuit, recepimus in haec verba: (következik Rudolf császár 1585 jun. 1-ki parancsa l. 50 sz. a.)

Nos itaque praemissis firmissimis commissionibus et mandatis praefatae Majestatis vestrae Sacratissimae in omnibus semper, prout tenemur fidelissimeque nitimur, obedire volentes una cum praefato nobile Andrea Olaho minoris cancellariae ejusdem Majestatis Vestrae Sacratissimae jurato notario, homineque regio inter alios homines Vestrae Majestatis Sacratissimae regios in praetactis verbotenus intersertis litteris suis introductorii nominatim conscriptos expresso et per eandem Vestram Majestatem Sacratissimam ad id specialiter transmissio, nostrum hominem venerabilem videlicet Moysem praebiterum Wannay, fratrem et socium nostrum conventualem ad praemissa suo modo rite et legitime peragenda et exequenda, nobisque superinde fideliter referenda nostro pro testimonio fidedignum duxeramus esse transmittendum. Qui tandem abinde ad nos insimul reversi nobis sub habito ipsorum juramento retulerunt isto modo, quod ipsi feria tertia proxima ante festum Sacratissimi Corporis Christi tunc proxime affuturum, jam vero praeterita transacta ad faciem oppidi Wyhel vocati in comitatu Zempliniensi existentis et habiti, consequenterque portionis possessionariae praefatae dominae Christinae Dobo ibidem habitae, coram vicinis et commetaneis, nobilibus scilicet et ignobilibus ejusdem oppidi Wyhel universis et signanter egregiis et nobilibus Joanne Wyffalussy de Zylwaswyffalw et Balthasaro Bary de Kys Bary, in ipsorum propriis, item providis Georgio Deak judice, Benedicto Lwka et Petro Toth, Nicolao Zaz, Martino Lwka et Thoma Warga juratis civibus in Olazy religiosorum fratrum heremitarum beati Pauli primi heremitaie in Thal degentium, necnon Andrea Wylaky, Joanne Kochordi, Balthasaro Bakos, relictæ viduae egregii quondam Nicolai Zelemery in Borsy, Luca denique Teke in Chergeő et Demetrio Josa magnifici domini Casparis Magochy comitatum Thornensis et de Beregh comitis etc. in Banyachka, egregiorumque et nobilium subditis et jobagionibus oppido et possessionibus vocatis, omnino in annotato comitatu Zempliniensi existentibus et habitis commorantibus, in eorundem dominorum et dominae suorum terrestrium nominibus et in personis inibi legitime convocatis et praesentibus accessissent, praefatamque dominam Christinam Dobo in dominium dictae portionis possessionariae suae in dicto, uti praefertur, oppido Wyhel vocato, comitatuque Zempliniensi existente habitae et adjectae, defacto introduxisset, ac in dominio ejusdem personaliter tunc ibidem existentem et adherentem collocasset, facta tamen per praefatum Vestrae Majestatis Sacratissimae hominem antefato testimonio nostro secum praesente, coram vicinis et commetaneis immediate praenotatis hujusmodi introductione et collocatione praefatae dominae Christinae Dobo, cum abinde idem regius et noster homines die ipso in praenotato ad faciem quoque suburbii civitatis Sarospathak, in dicto comitatu Zempliniensi existentis et adjacentis cum praefato testimonio nostro accessisset, executionemque ipsam ulterius juxta tenorem et continentiam praetactarum verbotenus insertarum Vestrae Majestatis Sacratissimae litterarum introductoriarum suo modo, riteque et legitime facere et exequi vicinosque et commetaneos, qui hujusmodi

introductioni et collocationi praelibatae dominae Christinae Dobo interesse deberent in dictum suburbium primum convocari et citari voluisset et intendisset, tunc statim et illico egregius Mathias Kerchy de Paraznya servitor et familiaris dictae dominae Christinae Dobo in eorundem Vestrae Majestatis Sacratissimae regii et nostri hominum personaliter accedendo praesentiam, in ejusdem dominae Christinae Dobo, dominae utpote suae, nomine et in persona per modum solemnisi protestationis eisdem regio et nostro hominibus significare et detegere curavit isto modo, qualiter praefata domina Christina Dobo protestans ac simul praefatus magnificus dominus Valentinus Balassa dominus et maritus ejusdem, de et ex portione sua possessionaria praetacta in dicto oppido Wyhel, comitatuque Zempleniensi praescripto existente habita, modoque praemisso sibi statuta confestim et defacto post videlicet peractam executionem praetactam, postque eorundem Vestrae Majestatis Sacratissimae regii et nostri hominum ab illinc ad faciem, uti praefertur, suburbii praetacti dictae civitatis Sarospathak accessum, ex eo, quia officiales praefati magnifici domini Francisci Dobo de dicta Rvwzka in arce Sarospathak praetacta per eum constituti medio certorum et peculiarium servitorum suorum ipsi nunciassent exire debuissent, declarantes quod praefatus dominus Valentinus Balassa de et ex ipso statim oppido Wyhel in et ad bona aliena se unacum suis ad ipsum pertinentibus conferre et exire deberet; nam si ipse inibi intra spatium unius horae perseveraret et moram protraheret omnino secus cum eo et suis res ageretur; consiliantes etiam officiales ipsi praefatae Vestrae Majestatis Sacratissimae et nostro hominibus, ut ne praefatus dominus Valentinus Balassa in praescriptam civitatem Sarospathak ingrederetur, nam is optime sciret in quem finem eo ingrederetur. Hoc et id egregii Georgii Galochy et Ladislaus Dobossy verbis minacibus coram ipsis Vestrae Majestatis Sacratissimae et nostro hominibus in porta dictae civitatis Sarospathak tunc constitutis et existentibus protulissent. Ac dum ubi statim et defacto idem Vestrae Majestatis Sacratissimae homo antefato testimonio nostro secum, uti praefertur, inibi ac ubique semper praesente et assistente, universas res aureas et argenteas cujusvis generis et maneriei illic sint et existant a praefatis domino Valentino Balassa dominaque conjuge sua protestante et familiaribus ipsorum ablatas eisdem per praefatum dominum Franciscum Dobo medio praenotatorum Georgii Galochy et Ladislai Dobossy officialium, uti praemittitur et familiarium suorum juxta tenorem et continentiam praetactarum verbotenus intersertarum Vestrae Majestatis Sacratissimae litterarum introductoriarum reddi et restitui postulasset, tunc confestim et illico tale in hungarico sermone ab ipsis idem Majestatis Vestrae Sacratissimae homo coram antefato testimonio nostro in scriptis accepisset responsum, quale jam jam sequitur hoc modo: dominorum provisoris et castellanorum relatio ad Suae Majestatis litteras statutorias in negotio magnificae dominae Christinae Dobo data ut ipsa magnifica domina Christina Dobo ingrediat et prompti sunt eam intromittere, prout et antea ipsam intromississent, et cum hoc testimonium conventus et regium hominem, sed dominum Valentinum Balassy suam magnificentiam intro non mittent, imo ne

in bonis quoque ipsum condescendere permittent sine scitu imperatoris et magnifici Francisci Dobo, de quo etiam protestarentur. Quod vero ad res aureas et argenterias et alias quaslibet ablatas attinet et cernit, super eo nullam relationem faciunt, nisi dominum solum pro parte reperiant. Et haec est relatiō, cujus paria retinuimus. Sequenti demum die iterum ad dictum suburbium praefatae civitatis Sarospathak praeatae Vestrae Majestatis Sacratissimae et noster homines accessissent, ac tum idem Vestrae Majestati Sacratissimae homo praesentibus secum nostro testimonio, vicinisque et commetaneis dictae civitatis Sarospathak universis, signanter vero et potissimum providis et ignobilibus Stephano Papp et Georgio Gerke ambobus spectabilis ac magnifici domini comitis Stephani de Bathor comitatum Simigiensis, Zathmariensis et de Zabolch comitis in Hogyka; necnon Thoma Papp iudice primario, Andrea Krompe, Petro Mathia et Benedicto Weres, Nicolai Malakoczy; Petro Benk Blasii Beyczy in praefata Hogyka egregiorumque praefatorum subditis et jobagionibus possessione vocata, comitatu scilicet Zempliniensi prae notata existente et habita commorantibus in eorundem dominorum suorum terrestrium personis inibi legitime convocatis et praesentibus cum nobile Matheo Chok officiale et familiare dictae dominae Christinae Dobo per eandem ad id transmissio in antefatum castrum Sarospathak et civitatem muratam, consequenterque portionem ejusdem dominae Christinae Dobo ibidem habitam introire, eamque in pristinum dominium prae notatae portionis suae medio praefati Mathei Chok familiaris sui per eam ad id, uti nobis per praefatos Vestrae Majestatis Sacratissimae et nostrum homines relatum extitit, transmissi collocare ac denique omnes res ablatas, cujuscunque maneriei et generis existant, si quae dicto modo in praetactis Vestrae Majestatis Sacratissimae verbotenus intersertis literis introductoriiis clarius specificato, sibi per antefatum Franciscum Dobo restituerent, seriem conscribere et annotare voluisset et habuisset; tunc statim et de facto praememorati Georgius Galochy et Ladislaus Dobossy officiales et familiares, uti praefertur, dicti domini Francisci Dobo in dicta arce Sarospathak per eum constituti hujusmodi introductionem et collocationem dictae dominae Christinae Dobo modo praemisso per praefatum Vestrae Majestatis Sacratissimae hominem antefato testimonio nostro secum semper et ubique, uti praemittitur, existente coram vicinis et commetaneis immediate intersertis exequi debentem juxta tenorem et continentiam praeinsertarum Vestrae Majestatis Sacratissimae litterarum introductoriarum peragere et exequi minime permisissent, sed neque res ipsas mobiles aureas scilicet et argenteas, pecuniasque paratas ac alias quaslibet substantias et suppellectilia praefatorum domini Valentini Balassa, dominaeque Christinae Dobo consortis suae et familiarium eorundem eisdem restitui debentes, restituissent; et nihilominus idem Vestrae Majestatis Sacratissimae homo antefato testimonio nostro secum praesente coram vicinis et commetaneis immediate praedeclaratis de et ex suburbio dictae civitatis Sarospathak praetacto praefatam dominam Christinam Dobo in dominium totalium portionum ejusdem dominae Christinae Dobo possessionariorum in eodem suburbio et alias ubivis habitarum et existentium

ad dictamque arcem Sarospathak pertinentium (exceptis dunctaxat portionibus in dictis arce et civitate murata Sarospathak habitis) introduxisset, verum enim vero, prout iidem ejusdem Majestatis Vestrae Sacratissimae et noster homines testarentur et nobis retulissent, in praesentiarum quoque praefata domina Christina Dobo ab eo toto tempore extra dominium bonorum et jurium suorum possessionariorum existens in diversis bonis seu sub tectis alienis in dicto comitatu Zempliniensi adjacentibus prae timore et ob metum praefati Francisci Dobo, ne videlicet ipsa in bonis suis per eundem detineretur, perseverans; praefatus etiam Mattheus Chok officialis dictae dominae Christinae Dobo in dicta arce Sarospathak per se constitutus ad eandem dominam suam antea requisitus et vocatus per prefatos officiales dicti domini Francisci Dobo non fuisset exmissus, prout haec quoque litterae missiles dicti Matthei Chok hungarico idiomate seu sermone ad praefatum Vestrae Majestatis Sacratissimae hominem per eum ipsi sub sigillo suo usuali et manus subscriptione transmissae et intitulatae et coram testimonio nostro inibi productae et exhibitae clarius testarentur. Et tandem totius ibidem gestae rei ordinem ad fidedignam dictorum praefatae Vestrae Majestatis Sacratissimae et nostri hominum relationem, eidem Majestati Vestrae Sacratissimae fideliter duximus rescribendam. Datum in festo Beatae Margarethae Virginis et martyris, anno Domini Millesimo quingentesimo octuagesimo quinto supradicto. (Neo reg. act. fasc. 823, Nro 20.)

52. Bécs, 1585. sept. 27. Ernő főherczeg véleményezés végett áttetszi a pozsonyi kamarához Balassa Bálint és Ferencz folyamodványát, melyben azt kéri, hogy az *ujvári* vár többi birtokosait kielégíthessék s a várat egyedül birhassák. (Ben. resol. ad cam. pos. 1585. fol. 135.)

53. Pozsony, 1585. okt. 2. A pozsonyi kamara véleményes jelentése Ernő főherczeg 1585. sept. 27-ki rendeletére. (l. 52. sz. a.) Serenissime princeps etc. Quod Valentinus et Franciscus Balassa supplicantes, ut sibi concedatur ceteros possessores arcis Uyvar de sua portione pecunia contentare, et inscriptionem arcis penes ipsos solos remanere ex eorum libello supplici in clementi mandato serenitatis vestrae ad nos misso humillime cognovimus. Videmus autem hanc eorum supplicationem propterea obscuram esse, quod non nominant portionarios illos, quos vellent pecuniaria solutione ex possessione arcis excludere. Nam nos praeter hos supplicantes nullos alios novimus, qui realem possessionem in illa arce et pertinentiis ejus haberent; siquidem et litterae inscriptionales solos masculos haeredes quondam Joannis Balassa, patris supplicantium intendunt, cum illud vocabulum: *utriusque sexus*, quod haeredes foemineos includit, in se non contineant. Putamus tamen ipsos supplicantes duas sorores suas, quae secundum leges hujus regni in bonis paternis pecuniaria emptione, quae sibi aequali jure cum fratribus participant et Andream Balassam patruelem eorundem, qui etiam eo jure se participem esse asserit, quod indivisus frater sit et de legibus regni quicquid indivisus frater acquirit alterque frater ex eo suam portionem sortiter intendere. Ut igitur demisse nostram opinionem, quam serenitas vestra clementer requirit breviter explicemus, censeremus humillime redimendam potius

et arcem esse, et alicui fideli servitori benemerito de novo inscribendam, quam multis possessoribus et praesertim iis, qui bonorum divisionem facituri essent concedendam; opprimerentur enim sine dubio coloni pertinentiarum, et ipsa quoque redemptio, si quando etiam sua majestas facere vellet, majore cum difficultate ex manibus multorum possessorum fieri posset. Jam autem et temporis spatium intra quod se non redempturam esse sua majestas litteris inscriptionalibus reciperet, effluxit ac pro tunc retinereque illam amplius eo jure non possunt. Firmabuntur autem in inscriptione illa priore, si vestra serenitas supplicationi ipsorum clementer annuerit, verum, si uti humillime praemisimus, arcem serenitas vestra redimerit, abrogabitur et illa pensio annua trecentorum florenorum rhenensium, quam sua majestas ab ea liberaliter, quam iidem suplicantes ex priore inscriptione supra proventus bonorum a camera Cremmiciensi quotannis percipiunt. Cum his supplicem libellum et exemplum inscriptionalium humillime remittimus. Datum Posonii die 2. 8. bris. 85. (Pozs. kam. fogalmazvány.)

54. 1586. *Balassa Bálint* az Illyésházy Istvántól és felesége Pálffy Katától kölcsön vett 200 arany és 1200 ft fejében Vrbiczei (Liptó) birtokrészét az ottani dülőjével együtt leköti. (Esztergomi kpt. Prot. sub NB. 30.)

55. 1586. *Balassa Bálint* az Illyésházy Istvántól kölcsön vett 400 ft fejében leköti plocsi (Liptó) birtokrészét. (Esztergomi kpt. Prot. sub NB. 31.)

56. 1586. *Balassa Bálint* Szenté és Bussa (Nógrád) egész falukat 1700 frtéért Fánecsy Györgynek elzálogosítja. (Garam szt. ben. conv. lt. Extract. prot. Litt G. pag. 153. Ennek Lentvorai Pál s gy. György, Ilona, továbbá Lentvorai Anna és Szabó Miklós Bussát illetőleg ellent mondanak 1587-ben. U. o. pag. 199.)

57. 1586. *Balassa Bálint* Liptó vármegye által megint Balassa András, hogy az egyesség megszégése következtében vegye föl az újvári várban levő részéért eső 3300 frtot. (Liptó vármegye ltára Protoc. judic. fasc. I. Nro 46.)

58. *Bécs, 1586. jan. 8.* Ő felsége elhatározván, hogy *Végles* a mostani birtokosoktól visszaváltassék, tárgyalást folytat *Balassa András*s, hogy az ő részéért járó összeget vegye fel és a részét bocsássa vissza. Az osztrák kamara informatiója szerint Thurzó György hajlandónak nyilatkozott Balassát kifizetni, ha az a pénz Árva várának (melyet Thurzó bír) inscriptió-jához hozzá iratik. E tárgyban a pozs. kam. nézetét kívánja Ernő főherczeg. (Ben. res. ad cam. pos. 1586. fol. 24. 1586. febr. 7. a főherczeg megsürgeti a kamarát. U. o. fol. 27.)

59. *Pozsony, 1586. febr. 6.* A pozsonyi kamara Ernő főherczeghez: Megértettük mily ajánlat tétetett fenségednek *Végles* redimálása iránt. Mi a dologhoz nem igen tudunk hozzá szólni, mert a várról semmit se tudunk, azt se: jól meg van e erősítve, kellőleg el van e látva őrséggel és mi uton-módon jutott *Balassa András, Bálint és Ferencz* kezére, akik rajta veszekednek. De mert a közszükség igen sok pénz beszerzését igényli, javasolnók, hogy a vár visszaváltása alkalmasabb időre halasztassék. Addig is élni kellene az 1563 évi határozattal, a mely a több fivér közt megoszló végvári jövedelmek limitatióját elrendeli, hogy

mennyi jut egy-egy részre és mennyi az őrség eltartására? Ami a testvéreket illető jövedelmet illeti, legjobb volna velők meghatározott árendában kiegyezni, a mit készpénzül kapnának s akkor nem lenne alkalmuk kezüket rá tenni, önkényesen gazdálkodni s a jobbágyságot szípolyozni. De ha fenséged úgy gondolja, hogy a közeli bányászatra hasznosabb lesz a vár megváltása, akkor nem marad más hátra, mint a Thurzó György által felajánlott pénzt erre a célra fordítani, de csak úgy, ha ez által a Thurzóval Árva vár iránt már létesült egység változást nem szenved, amely egység értelmében 20,000 mftért csak élte végeig bírhatja Árvát. Ha ez kiterjesztetnék örököseire is, akkor a kamara nagy kárt szenvedne, mert az árvai uradalom oly terjedelmes, hogy 50,000 mftot is megér. Inkább tehát több pénz volna tőle követelendő Véglés megváltására. (Fogalm. Exped. camer.)

60. *Pozsony, 1586. márcz. 29.* A kamara a főherczeghez: *Balassa Andrásnak* Véglés $\frac{2}{3}$ -adához való jogát megértettük folyamodásából és *Balassa Zsigmond* végrendeletéből. Ez utóbbi szerint *B. Zsigmond* 10,000 ft értékben *Balassa Farkas* és *László* testvéreknek és ezek patruelesének *Andrásnak* hagyományozta Véglest egyenlő részben és kölcsönös örökösödéssel, úgy hogy a melyik örökös nélkül hal meg annak része a többit illesse. E végrendeletet csak másolatban láttuk, és ha csakugyan valódi, akkor Véglés $\frac{2}{3}$ -ada senki mást nem illet, csak *B. Andrást*, meghalálózván *B. Farkas* és *László* s a vár $\frac{1}{3}$ -ad része már is az *Andrásé* lévén.

A mi *B. Bálint* és *Ferencz* eljárását illeti, hogy a birtokot háborgatják, jövedelmét fecserlik és ragadozzák, Fenséged kellő módon igyekezzék őket korlátozni, tilalmazni. Arra a kérdésre, hogy lehet e nyugodtan azt a várat visszaváltani? azt válaszoljuk, hogy lehet, mert ő felsége illetőleg a korona tulajdona, és *Balassa* csak inscriptio czimén bírja. (Exped. camer.)

61. *Bécs, 1586. máj. 9.* *Ernő* főherczeg véleményt kíván a pozsonyi kamarától *Balassa Bálint* kérvénye tárgyában, melyben a közte, testvére *Ferencz* és nagybátyja *András* közt Véglés vára felett folyó viszálkodás elintézését sürgeti. (Ben. resol. 1586. fol. 111.)

62. *Pozsony, 1586. máj. 16.* A pozsonyi kamara *Ernő* főherczeghez: *Balassa Bálint* kérvényéből (l. 1586. máj. 9.) Véglés felett közte és testvére *Ferencz* közt *B. András*sal folyó veszekedést megértettük. Már a multkor (l. 1586. márcz. 29.) megirtuk, hogy néhai *B. Zsigmond* végrendelete, abban a formában, amiben mi láttuk, *B. Bálintot* és *Ferenczet* Véglés birtokából kizárja s csupán *B. Andrásnak* hagyja. De mivel a folyamodó azt kéri, hogy ez a dolog bíróilag intéztessék el, kívánságát teljesíteni igazságosnak látszik. Az ilyen ügyet nálunk rendszerint a kir. helytartó szokta ellátni a magyar tanácsosokkal, de mivel ez az állás most betöltetlen, talán a kancellárra, mint rendes bíróra és tanácsos társaira lehetne bízni. De hogy addig is míg az ügy elláttatnék a vetélkedő felek a vár jobbágyait ne pusztítsák, parancsolja meg fenséged Balassáéknak, hogy a jobbágyságok zsarolásától, vexálásától tartózkodjanak. A véglesi kapitány pedig oltalmazza a jobbágyságokat minden violentiától. (Exped. camer.)

63. Bécs, 1586. júl. 1. Ernő főherczeg értesíti a pozsonyi kamarát, hogy 1586. máj. 16-ki javaslata értelmében megparancsolta Balassáéknak, hogy Végles háborgatásától, a dolog elintézéséig tartózkodjanak. Ez ellen Balassa András protestál azon az alapon, hogy ily módon birtoka használatától, ő felsége korábbi rendelete ellenére, megfosztatik. A kalocsai biboros érsek és a kancellár miként vélekednek erről a tárgyról, a mellékelt három levélből (hiányzanak!) megérti a kamara. Adjon ő is véleményét. (Ben. resol. 1586. fol. 157.)

DR. ILLÉSSY JÁNOS.

BESSENYEI GYÖRGY LEVELEI.

A nagybesenyői Bessenyei és ugrai Ugray családok között a Gyulay és Leövey családokba a mult században történt kölcsönös beházasodás folytán létrejött sógorsági viszony, a biharmegyei és nagyváradai történelmi és régészeti egyesület muzeumában megőrzésre elhelyezett Ugray-Böhlönyi levéltár rendezése alkalmával élénken figyelemztetett azon lehetőségre, hogy az irodalomtörténetünkben egy korszak élére állított Bessenyei Györgytől, — vagy esetleg másoktól származó, — de életére vonatkozó, emlékekre találhatni. E sejtelmekben nem csalatkoztam, ténynyé vált: az eredményt itt — mint *legilletékesebb* helyen — közlöm.

Az alább *betűhíven* közlött okmányok, számszerint tizenkettő, az 1772—1806. évek között való időszakból származnak, s valamennyit Bessenyei György sajátkezűleg írta. Nemük szerint: *egy* darab (a XII. sz.) az írónak 1784-ből származó *eredeti bérletszerződése*, *tizenegy* darab pedig *levél*; melyek közül *egy* atyjához Zsigmondhoz, a többi *tíz* pedig a kihaltó félben levő Ugray család utolsó tagjaihoz intézve. Keltezési hely szerint: *Berczelen* egy (a XII.), *Bécsben* kettő (az I. és II. sz.) íródott, a többi kilencz — úgy tetszik — *Pusztá-Kovácsiban*. Ezzel kimondtuk azt is, hogy az utóbbi helyen említett levelek, mivel Bessenyei Györgynek élete utolsó, kevésbé világos szakára vonatkoznak, aránylag a legfontosabbak.

És tényleg azok! bár a legköznapiabb, a legchablonosabb tartalmuak. Ugyanis, ha egybevetjük az életrajzíróktól Bessenyei Györgynek Bécsből való végleges eltávoztása, tehát 1782 és halála, azaz 1811. évek között való életszakáról rajzolt képet avval, melyet az eddig és a most közölt levelekből nyerünk, azt látjuk, hogy e két kép nem *egy*, sőt csak nem is igen hasonlít egymáshoz.

Mi ennek az oka?

Melyik kép a hű?

Vagy legalább is, melyik áll az eredetihez közelebb?

Az életírók szerint Bessenyei György életének második szaka a legnagyobb szélsőségekben és ellentétekben telt le: egy önmagát teljesen pusztai magányba záró, a külvilággal minden érintkezést megszakított, s elhagyott vallása miatt lelkifurdalásokat (?) érző mizantropnak tűnik fel, »ki két évtizeden át még az okos emberek társaságát is nélkülözni volt kénytelen«.

Ezzel szemben e levelek írója egészen más alak: Bessenyei György pusztakovácsii részbirtokának szorgalmas és gondos gazdája, ki, ha egy jószágáa beteg »busúl«, ha meggyógyul szerfelett örvend (IX.), ha pedig megdöglik, »arrul nem tehet«, beletörődik a menthetetlenbe (VI.); meny nyire kedveli a gazdaságot, mutatja az is, hogy még idegen birtokot is bérbe vesz (XII.), előszeretettel viseltetik a sertés- és lótényésztés iránt (VII. és VIII.). Mint gondos gazda persze ügyet vet a birtokán alkalmazott cselédségre, ellenőrzi őket, s ha nagyobb hibákat követnek el, »deres«-sel is fenyegeti, vagy talán meg is adja nekik (VI.); a mily szigorú, ép oly jószívú is, a legcsekélyebb szolgálatot is megjutalmazza; de nemcsak buzdit a munkára, hanem ő maga is erősen dolgozik, azért leveleit »*motskosan és fertelmesen*«, nem pedig kedve szerint írhatja (VIII.); egész természetes ezek után, hogy a sok dologban kifáradt Bessenyeinek »*jó ezün*« esik az étel, különösen pedig, ha »*fogoly van trantsérozva*« (VIII.). Egyrészt a sok dolog, másrészt meg és különösen a *gyötrő köszvény* az ok, hogy nem oly gyakran tesz látogatást a vidéki családoknál, a mint ő akarná (VI.), de »*ha jön az alkalmatosság*« (VI.) mindig megteszi; s persze e látogatásokat visszakapja rokonai, barátai s ismerősei reszéről, »kikre tréfából somfa botot fog fel, hogy nem jöttek sem elébb, sem utóbb, hanem éppen mikor a kotsikat igazgatta, kenette és a tengerit törette, s a száraz halat készítette« (X.) s kit ilyenkor »jó kedvében majd megfojtja a bánat, hogy asszonnéne nincs itt ilyenkor« (X.), barátai iránt való jószívének bizonyossága, hogy pénzzavarukban, ha egyébként nem, legalább kezesség elvállalásával segít (XI.).

Ezek után közöljük a leveleket:

I.

Bécs, 12 Marti 1772.

Az urnak bátyám uramnak hozzám köldött levelét atyafiui tisztetettel s hivséggel vettem, ammelybe rekesztet, Ő Felségének szolló alázatos esedezését, Kramerhez által magam ahova illet, azonnal be nyujtottam, ment iránta parantsolat a nemes vármegyére, azt nem tudhatom, mivel nekünk mások dolgába it a királynénál zörgetni tiltva vagyon, mert ez előt másokért sokat reménylettünk, s. sok kéréseket bé nyuj-

tattunk, mellyel már most szabadok nem volnánk; de mégis az Urért bátyám Uram-ért kéntelenítetttem azt cselekedni, mi tőlem telhetet a késő válaszáért, kimondhatatlan sok dolgaím miatt, alázatosan engedelmet kérek, ebbe mivel az instan'a (sic! instanczia helyett) mingyárt érkezése után bé adatott, veszedelem nem lehet úgy is. Valamit ezentul elkövethetek az, ha kedves uram bátyámnak gyógyulásáért az gondviselést kérem, tovább az asszonyt néném Asszonyt Uram bátyámmal s. kisdéd szerelmeseivel együtt a kegyelmes végezeknek ajánlván, holtomig igaz attyokfia s alázatos hív szolgálók maradok

Bessenyei György.

Semmi különös ujsággal most nem szolgálhatok.

(A levélboríték elveszett.)

II.

Édes Apám Uram.

Nem tudom, mi az oka, hogy atyafiságos levelet nem vehetem, mellyet regtől fogva várok már, s. Sokat is hányom az eszemet rajta, hogy mitől eshetnék meg, de a sok akadályok közt ű tudhatom, melyik legyen az a mely leginkább tartóztatya mert, úgy gondolkozhatom hogy ha papirossa nintsen az író embernek káposzta levélre nem írhat mint régi időkbe vólt szokás, de ha papirossa van is, pennája tentája ha nints, nem írhat, hatsak villával ű figuráz, de aztat talán nehéz volna el olvasni, vagy nem is lehetne it már meglehet, hogy az szíves atyafiság erőlködíg, de ha tehettsege nints hivatalának elkövetesebe tsak mind hijába, mind azonáltal, ezeket az okokat Apám Uram részírűl fel nem tehetem mert, ha akarja, az író szerszámokat igen könnyen fellelheti, a restseg vona, de azt sem okozhatom annyira már mint élete párjába határozot fáradhatatlan gyönyörűseget s. nyughatatlan kedvét ezek lesznek bizonyosan azok az okok, az mellyek az illyes correspondenciájitűl mellyek mig határozodhatnak megfosztyák, de én azt az tanácsot adom Apám Uramnak, hogy ne foszsa meg uraságát attyafiaiba eddig határozott szeretetitűl házassági szerelmes élete miatt, mert mind az kettő úgy itélem, gmaradhat. Mert az házassági tiszta szeretet, nem akadályoztattya az atyafiui szeretetett így levén már a dolog semmiképpen nem vehetek eredetet magamtűl, hogy miért nem vehetem tsak egy betűjét is, azért már ha egyébb moggyát nem találhatom, hogy levelét vegyem, kedves Hugom Aszszonyt ámbár esmeretlen attyafia vagyok, instálom, hogy méltóztasson igyemet folytatni Apám Uram előtt, s. atyafiságos kötelességére felindítani, mely hirtelen megeset alkalmatlanságomrűl alazáson engedelmet kérek kedves Hugom Aszszonytűl hibáűl ne tulajdonítsa bennem, de inkább ismérjen iránta tiszta igaz szívet viselő attyafiának. Igen sajnálom is, hogy Apám Uram tenora szerint az oda haza való dolgokrűl semmit nem tudhatok, azért még magam reszirűl is ammit tehetek kedves Uram Apámnál minden tehettsegem szerint kérem, hogy vétessen eredetet immáron magatűl velem, ne maraggyak üressen mint szekeres a tanátsadástűl, én is atyafiságatűl. Nem hagynám üressen énis már

újságimtúl Apám Uramat, de mihaszna, mert az Boldisár bátyám tehetsége mindég tovább terjed azoknak a dolgoknak ki beszelesebe, melyek it Betsbe törtennek az én pennámnál azért tsak oda utalom apám uramat, mert az it folyó dolgokrúl onnat bővebben ertekezhetik mint az én levelemből lehetne, azért azokrúl halgat az írásom, mert nem is irhatok olyan törtenetet, a mely bátyám Uramnál tudva nem volna, hatsak azt nem irom, hogy a lábom viszket, azért a dolgok szövevényes folyamatjának megtudásaért oda tessék hozzá átal rugaszkodni Uram Apám mindeneket meg tudhat aszszekurálom, én pedig mostanába recomendálom magamat igaz atyafiságába s. allandoúl maradok igaz atyafia s eöttse

Bessenyei György G. V.

Gyulai László kedves Uram bátyámat minden erőmből tisztetem s. igen sajnálom, hogy beretválással szolgálattára nem lehetek az Karátsonyi Ünnepekre, de hijaba távoly van az atyafi egymástúl s nem lehet mindenkor öszve szollalkozni szembe azért tsak távolyrúl emlekezőnk atyafiságosan egymásrúl édes Bátyám Uram, Nekem pedig mindenkor tsak igaz atyafiának s eöttseinek kel maradnom kedves bátyám Uramnak mint most is vagyok maradok s. leszek engedelmes igaz szívű eöttse

Bessenyei György.

(Borítékja elveszett.)

III.

Kedves Uram ötsém!

Azon kis Levelkét, melyet nékem futtában írot Váradrúl, a Természet maga rajzolta, azért is minden betűje szívemhez tapadt. Ha nyavalyám nem akadályoztatot vólna a bé menetelben lehetetlen lesz vala az Uram ötsém levelére mentséget találnom. Régen érzem én azt ugy is, hogy ha tudománnyal felül haladom is U: ötsémet, de erköltsre nézve sok tekintetben, rajtam túl van; ennek érdeme pedig előtte jár a Tudománynak, mivel ennek is tsak az a tzélja, hogy jó erköltsöt, helyes ítélet tételt szerezzen, és mélj Lelket, igaz emberi Szívet formállyon, mely tulajdonságokat ötsém Uram, a természettül mind meg nyert. És hiszem, hogy *Valami* az ötsém Urammal való társalkodás annak kivált a ki igazán ismerheti a mire kevés ember mehet.

Ki szorultunk e világból kedves ötsém Uram! Én. hanyatlot életemnek végső órájáig gyönyörűségemnek fogom érezni, hogy ötsém Uramat becsüllyem és szeressem.

Kovátsi, Febr. 23-dik napján.

Bessenyei György.

A lábam most is kötve van, de gyógyul. Kedves Asszony Nénémnek a kezeit is tsókolom, Ágnes Hugomat köszöntöm ölelem.

Kívülről: A Monsieur Monsieur Etienne de Ugray presentement a *Ugra*.

(Pecsétnyommal.)

IV.

Kedves Ötsém Uram!

Ezen hónapnak 26-ik napján Lesz Rábén a pejek, Szürkék és barnák kótyavetyéltetések és így a jövő héten hétfőre ebédre elvárom kedves Ötsém Uramat.

Igaz atyafi szolgája
Bessenyei György.

Kedves asszonyom Nénémet atyafiságosan tisztelem Ágnes hugomat tsókolom.

20-dik Julii 1790 Kovátsiban.

Kívülről: Pour monsieur Etienne de Ugray a Ugra.

(Pecsétnyommal.)

V.

Kedves Ötsém Uram!

A Szél Dorozlón tartóztatott most érkeztem éppen, ebben a szempillanatban küldök, hogy ha Ötsém Uram hónap jöjjön erre, mert én Szombaton mehetek Ugrára és így a Ló árát ha addig elmegyen Ötsém Uram kézhez nem adhatom.

Kedves Ötsém Uramnak

Igaz atyafi szolgája
Bessenyei György.

A Nénémet, hugomat ölelem, Csókolom.

Kívülről: Pour Monsieur Etienne de Ugray a Ugra.

VI.

Kedves Ötsém Uram!

Sok Szorittya a Szegény Embert. Az én Viasz Száju András kotsisom még sem jöt haza, mindég féltem magát küldeni, és még is belé estem, hihető elment az uton valamerre, vagy ellopadta a Lovamat. Az ökröm iránt való Szorgalmatoskodását K: Ötsém uramnak nagyon köszönöm, ha megdöglük, arrul sem tehetünk. Kötsönben azt írom, hogy tennap előtt ki voltam a Sertésekhez, és az Ötsém Uram malattzait Szépen találtam, frissen vannak és már tokásodni indultak, úgy el Lakik alig ödönghet hazafelé. De a kotzák már akkor az ólban feküdtek a malatzokkal pedig Rósa maga későn jöt és jól legeltette, de a kotza pásztornak megüzentem, hogy ha másszor olyan hamar bé feküsznek a kótzák és ot az ól körül tekeregnek a Deresben tétetem. — Különben már tsak írnék többet is, de bús vagyok és az oláhok rajtam vannak, az al Commissio is parantsolatot küldött. Hanem a Nénémet ölelem a Druszámnak minden jót kívánok, ha jön az alkalmatosságom, ki menek.

Igaz atyafi szolgája
Bessenyei György.

Az etsém uramat majd haza hozom, de, ha alkalmatosság esik jöjjön.

Hátlapján: Pour msr. Etienne de Ugray Cousin a Ugra.

(Pecsétnyom.)

VII.

Kedves Ötsém Uram!

A kotzákat magam megnéztem és mivel azon fagyos időkben itala nem lehet, nagyon meggyengültek. Elválasztani a malatzokat még hammar, a kotzákat, ha így szíjják, elhullanak. A fiu kérdezte, hogy adhat e nekik arpát, erre nem mertem resolutiot adni, a malatzokat is féltvén, hanem stak 10 sák (sic!) korpa volna, mind lehetne őket eialválni, ez legjobb expediens lévén kérem ötsém uramat hozzattason korpát, mert ha ívós eledelek lesz, könnyen kihuzzák azt a kemény időt, míg lágyulás lesz.

De legjobb volna, ha magához lehetne mos szerentsenk, inkább kinézhetné kedves Ötsém Uram a dolgot, vagyok

Kedves Uram Ötsémnek

igaz atyafi szolgálja
Bessenyei György.

Kedves asszonyom Nénémet és az Hugomat ölelem tisztelem.

Kivülről: Pour Monsieur Etienne de Ugray a Ugra.

(Pecsettél.)

VIII.

Édes kedves Ötsém Uram!

Igen jó ezún ettem és az ötsém Uram Embere Lóháton már nagyon szorgoztatott, hogy megyen, egy igen jóezű foglyot trantséroztam 's tsak kéretvén ötet jó palatzk bort adattam a kezébe, addig míg ivott írom ezt a csunda (sic!) levelet. A lovat egész móddal ervasoltuk (sic!) és sokat köpdösöt a hátán által az orvos azonban fogadta, hogy semmi baja nem lesz, attam néki borraivalót és megmondottam, hogy ha megépül, ugyan jó discretiot adok néki, de ez könnyű nyavalya 's el sem veszet volna benne az a ló, azonban nagy kár lesz vala, mert ez derék ló, *no — ha Ötsém uram engem követel, hogy molskoson írt a siettség miatt így kel ám rútul írni mint én e már a betsületes fertelmes írás, petsét, Coupert nélkül.*

Igaz atyafi szolgálja
Bessenyei György.

Az édes kedves asszony Nénémet alázatosan ölelem és a kedves hugomat Ágnest, ki már talán rám nem neheztel.

P. Kovatsi, 27. April 1793.

IX.

Kedves Ötsém Uram!

Most a foglalatosságom igen sokféle, azért nem írhatok kedvemre. De mindennél több az, hogy a szép tsödör megvan gyógyítva. A lódoctor úgy állítja, hogy minek utánna ezen nyavalyájából kiépülne soha [(kiszakadt) . . . többé r]eá nem fog jönni. Az igaz, hogy tsak egy kis sorsbéli . . . [kivágva] . . . kellene békességes türéssel, hogy . . . [kivágva] . . . ilyen lova dögöllyön meg.

Ha tsak azt nem gondolom, hogy Ötsém uram Ló Magus, semmi-képpen el nem igazódhatom benne, hogy Ugrán az ilyen fiatal Lovakat hol és hogy szerzi. Erről másszor többet.

Kedves asszony Nénémet nagy atyafiságos szeretettel tisztelem Ágnes hugomat szívesen köszöntöm vagyok

Kedves Ötsém Uramnak

igaz atyafi szolgája
Bessenyei György.

Kovatsi, 27 máj. 1804.

Kívülről: Tekintetes Ugray István urhoz utasíttatik *Ugrára*.

X.

Kedves Asszony Néném!

Éppen a mikor a kotsimat igazgattam, kenettem, és a tengerit törettem volna 's a száraz halat készítettem, jöttek a nyakamra Bessenyei István Bátyám Csoma László eötsém (sic!) a kikre a somfa botom fel foktam, hogy megverjem, hogy sem elébb sem utóbb nem jönnek; de hogy még a fél Lábonra kevésbé sánta vagyok kettőjükbe nem mertem beléfogni. A Bátyám olly Czéllal jött, hogy majd egészséget ad nékem, maga jó karban lévén most és már nyújtotta volna, hogy ihol van, de mikor a szemembe tekintett a Zsebjébe vissza tette s azt mondván hogy jobb e' nékem. Jó kedvembe majd megfojt a bánat, hogy kedves Asszony Néném itt nints az asztalomnál; annyi bennem a fél eszűség és tréfa, hogy egészen meggyógyítanám, ha most szerentsém volna hozzá, de még három annyival magamat tele töltve, mint a betaposott káposztás hordó megyek Néném asszonyhoz; ezt is az asztaltól diktálom sültet, tengerit, dinnyét éve; ezek az atyafiak igen nagyon tisztelik Kedves Asszony Nénémet, egészségét és az elevenségét kívánják.

Kedves Asszony Nénémnek

P. Kovatsi, 1806 14 August.

alázatos atyafi szolgája
Bessenyei György.

P. S. Kedves Uram eötsémet (sic!) és Kedves Húgom asszonyt vélem edjűtt atyafiságosan ölelik s csókolják az Atyafiak.

Kívülről: Eözvegy Tekintetes Ugray (sic!) Józsefné született Gyulay Anna asszonynak — Ugrán.

(E levél utolsó soraiból az vehető ki, mintha e levelet nem maga Bessenyei, hanem más valaki írta volna Bessenyei tollbamondása után; már pedig ez nem áll, mert e levél tényleg Bessenyei *kezeirása*.)

XI.

Kedves Néném asszony!

Rohodi és Albert István kérnek azon, hogy kezességet vegyek értek. Lehetne ebben módozást (sic!) tenni és oda alatt fizetek kedves Néném asszonynak értek, de it most se nékik, se nékem nincs módunk benne. Ma, ha Szerentsém Lész asszonyom Nénémhez elvégezhettyük

egészben, hogy ők is élelmekba (sic!) maradhassanak, s a Néném asszonyé is megfordulljon.

Kedves Asszony Nénémnek

alázatos szolgája
Bessenyei György.

(Borítékja elveszett.)

XII.

1784-ik Esztendőre által vettem Ugray Jósephné kedves asszonyom Nénémtől 3. Jobbagyat s Szántó fölgyét, kaszállóját árendára, melyektől fizetek 30, azaz harmitz v: forintokat. Ennek bizonságául adtam ezen arendatoria levelemet tulajdon Subscriptionnal, petsétemmel megerősítve.

Bertzelen, 16-ik Junii 1784.

Bessenyei György
(P. H.)

Közli: ZSÁK J. ADOLF.

B. KEMÉNY ZSIGMOND LEVELEI

B. WESSELÉNYI MIKLÓSHOZ ÉS B. JÓSIKA MIKLÓSHOZ.

Kemény eddig ismert levelei nem nagy számuak. Közülök a Wesselényihez írottakból néhányat eddigelé K. Papp Miklós és alólírt közöltek. K. Papp Miklós közölte a következőket: Pest, 22. szeptember, Kapud julius 26. 1844., Kolosvárt 7. aug. 1844., Kolosvárt okt. 17. 1844., Kolosvárt okt. 25. 1844. (*Életképek*. 1876. 410, 460, 417 1.), Szászváros, feb. 9-én 1847., Pest, apr. 12-én 1847. (*Történeti Lapok*. III. 529 és 545. 1.) Ezek közül párt az *Életképek* nyomán kiadott a *Magyar Polgár*-ban is. (1876. 171—173 sz.) Alólírt közölte a következőket: Pest, máj. 10-én 1847., Pest, 21-ik sept. 1847., Pest, decz. 27-én 1847., Márcz. 3-án 1848. Pest. (*Erdélyi Muzeum*. 1899. 660—664. 1.) Az itt közöltek most már teljessé teszik Keménynek Wesselényihez küldött levelei sorozatát s ezekhez adjuk a b. Jósikához írott egyetlen levelet, mely ugyancsak a b. Wesselényi-levéltárban maradt meg (Kolosvárt. Erd. Muzeum könyvt.), mert Jósika elküldte Wesselényinek, mint őt érdeklőt.

I.

19. Jan. 845. Kolosvár.

Tisztelt Barátom!

Január 9-kén költ leveledet folyó hó 14-kén vettem.

Meg vagyok győződve, hogy Erdélynek nem kell azt vitatni: helyese a' védegyelet eszméje és ildomos-e azon organisatio, melly által a' védegyelet életnyilatkozatait folytatandja? Nekünk Magyarországot és az ottani szabadelvű pártot illy eldöntő súlyú ügyben alig lehet polgári

bűn elkövetése nélkül nem segíteni. Én tehát mihelyt az aláírási ívet megkaptam, nevemet bejegyeztem; 's ezt tettem volna még akkor is, ha ezen küszöbeinkhez állított védvámokat, azokkal együtt, melyeket idővel országunk határszéleire akarunk vonni, tévtanokból és meg nem emésztett eszmékből folyó aberrációknak tartanám: mitől azonban távol vagyok. Siettem társakat kapni; de ez már bajos feladat volt. Köreinkből az öcsém és Kornis Ferencz irt alá: a' polgári osztályból és a' megyeiek közül senki sem.

Pártunk jelentékenyebb egyénei gróf Mikes Jánosnál tartottak gyűlést, melyre én meghíva nem voltam. Hallom, hogy valami módosításokba és reformokba egyeztek meg, melyeket Pestre fölterjeszteni fognak, azok életbe léptetésétől függesztvén föl a védegyletbe állásukat.

Én az urbér és néhány korkérdéseink tárgyában sarkeszméimet egy hosszú levélbe veled közleni akartam, remélvén, hogy te is azokról elmondandod nézeteidet, 's majd midőn Zsibóra kimegyek, otium közt egy röpiratkát 's néhány hirlap cikkelyt készíthetnénk. Erdély semmit sem gondolkozik és semmit sem akar. Nem ártana neki kevés pénzma vagy más még erősebb szer. Ez okból kivált az urbérben olly munkát vágytam volna az olvasók kezébe adni, melly alapos nézeteket mond el, kivihetőt kíván; de a' henyéket ingerli, az önzőket sujtja.

Gyöngélkedő egészségem, számos foglalkozásom és még nagyobb csoport kedvetlenségeim, mind e' mái napig akadályoztattak szándé-komban.

Talán nyerek időt, jó szeszélyt vagy vasbékétürést összeszedni gondolataimat: tartsd addig is meg becses barátságodba tisztelődet

Kemény Zsigmondot.¹

II.

Kolosvárt, jan. 28-án 845.

Tisztelt barátom!

Én úgy szeretném Sibóra menni, hogy egy egész hónapot mulat-hassak. Okaim következők: szeretném ha az *Erdélyi Hiradóba* néhány urbéri cikket együtt adhatnánk; továbbá, akarnék üres időt magam-nak regényeim számára meggazdálkodni, mi Kolosvárt nem könnyen lehetséges; aztán én naponként mind lomhább emberré kezdek válni, 's ennél fogva szükségem volna egy kevés frís időre, egy kevés élénk-ségre, mire alkalom Sibón bizonyára nem hiányzik; végre pedig, hogy a' legönösebb okot utolyára említsem, én veled, kit annyira szeretek és nagyrabecsülök, sok, igen sok időt akarok eltölteni mert ki tudja: lesz é módunk még gyakran együtt találkozni, miután én, ha körülmé-nyeim engedni fogják, a' jövő télre Pestre szándékszom költözni.

Igyekszem tehát dolgaimat úgy intézni, hogy február 20-án Kolosvárról hozzád indulhassak. Márczius 20-án pedig Kovács Lajos Sibóra fog jönni, hogy vele szathmár megyei ösmerőseimnél is tehessek rövid látogatásokat.

¹ b. Wesselényi jegyzése a levelen: 32. j. Jan. 21. vsz. 31. Azaz 32 sz. levél, jött jan. 21., válasz 31.

Mi a' védegyelet ügyét illeti: irtam volt közelebből, hogy Mikes Jánosnál gyűlés tartaték. Akkor a' tanácskozatok eredményéről semmi hitelet nem tudván, téged is semmiről részletesen nem értesítheték.

A' második gyűlésre én is meg valék híva.

Ekkor Zeyk Károly, mint előbbeni határozatot, néhány pontot felolvasott, melyek szerint pártoltaték a' védegyelet következő lényeges módosításokkal:

1-ször Az aláírások kötelező ereje jövő november 1-ő napján kezdődjék.

2-szor Kolosvárt alakításék egész Erdély országra nézt egy központi biztosság, melly a' Pestivel folytonos közlekedést tartson fönn és a' mellyel — 's tehát nem immediate a' pestivel — lépjenek érintkezésbe az erdélyhoni vidéki biztosságok.

3-szor Ezen központi biztosság szabja mindig ki: hogy mellyik az a' honi cikkely, mellyet védni kell? És az erdélyi aláírók, csupán ezen kitűzött cikkekből tartozzanak hazait 's nem külföldit vásárolni.

Én megtámadtam e' határozatokat. *Weer Farkas* egész eréllyel, *Bethlen János* tél-túl pártolt.

Végre hosszas szóvirágok, üres bölcsestég és nyers őszintéskedések után kifáradtunk. Miután elestvéledett; miután még abból sem tudtunk kigázolni, hogy valóságos rebellio é a' védegyelet vagy csak mozgalom?; miután egész tanári értekezéseket tartánk arról: mi a' jus publicuma és mi a' jus privatum a' védegyeletnek? mi szabályai közül a' léteges, 's mi viszont olyan, melly organicusnak nem tekintethetik? 's helyes é nekünk, azon pontok iránt tenni módosításokat, mellyek a' védegyeletnek gépezetét tárgyazzák, 's van é joga a' pesti igazgató választmányynak ránk nézve ezen módosításokat elfogadni? — miután, ismétlem mind ezekért torokrekedésig szónoklánk és körömszakadásig vívtunk, nagy későre az első gyűlésnek határozatai megbukottak.

Harmadik ülésre volt tehát szükség, hogy valamiben megállapodhassunk, melly más napra lőn összehíva.

Ekkor Teleki Domokos indítványba hozta, hogy alakítsunk külön Erdélyi védegyeletet. Ez megbukott. Aztán ugyanő javasla, hogy legalább a' beirási jövedelem felét, ne küldjük, mint a' szabályba van Pestre, hanem magunknál megtartván' hasznos czélokra fordítsuk. Ez is kevés pártolókra talált. Utoljára is oda összpontosultak a' nézetek, hogy maradjunk mindenben a' pesti védegyeleti terv mellett, azon kikötéssel, hogy kötelezésünk november első napján kezdődjék.

Ezen megállapodásunk már két hete történt, de ennyi idő alatt is, mennyire én tudom, senki aláírókat nem gyűjtött.

Barátom! én azt hiszem, hogy legyen bár hasznos vagy veszélyes a' védegyelet, nekünk magyarhontól magunkat illy életkérdésben külön szigetelni nem szabad. Én attól tartok, hogy mostani eljárásunk és buzgolkodásunk szerint, Kolosvárról soha nem fog ötven aláíró — mi egy vidéki bizottmány alakítására szükséges — kikerülni. A' szabályoknak kormány általi fölkérése is kezd már visszahatást szülni.

Szavadra többet hajtanak nálunk, mint a, másokéra. Jó volna, ha még egyszer intéznél hozzánk egy kérő és szidalmazó levelet.

»Mellynek érezze Jerico

Zengéseit, dörgéseit.« Mert különben azon öt ember, ki nálam aláírt, honi öltözetével úgy fog kinézni társasköreinkben, mint hajdan néztek ki érdekes habitusaikban a' kudarczot vallott »magyarkák« és »lázárok«. —

De elég a védegyletről. Hallottadé, hogy a' kormány a' centralis rendszeres bizottmányok tartását nem engedi meg? Még képzelni sem tudom ezen lépés bölcsességét. — Kérlek *Venedey* Irlandját adandó alkalmammal küld be; mert azon olvasó társaságnak, melytől elkértem volt, szüksége van rá. — Szegény *Bethlen János* tudvalevő szerencsétlenségei miatt annyira le van verve, hogy egészsége is talán, kedve pedig végkép összerömlött. — *Wesselényi Ferencz* a' napokban megyen ki Sibóra; engem is az együttutazásra rogat, de foglalatosságaim három napi távozásra is aligha időt fognak engedni. Csak február 20-ára tartván azon kötelesség teljesítését, hogy téged személyesen tisztelhesselek, addig is tartsd becses barátságodba tisztelődet, barátodat

Kemény Zsigmondot.¹

Czím: Méltóságos báró *Wesselényi Miklós* urnak Sibón.

(NB. nem postán küldve.)

III.

Kolosvár, jul 3-án (1845.)²

Tisztelt barátom!

Nagy örömmel olvastam jul. 1-jéről szóló leveledből szerencsés megérkezésedet. Siettem volna Sibóra, ha betegségem, mely már tíz nap óta tart ágyban, engedné. Reméllem és orvosom is biztat, hogy 15-re csakugyan nálad lehetek. Magammal fogok vinni szép csoport irományt: a' bizottmány munkálatait. Teleki Domokos azokat kitelhetőleg jóknak, Bethlen János — mint hallom — nem egészen kielégítőeknek tartja: én belőlek még semmit nem olvastam. Nagy ideje volna már, azon urbéri értekezésedet, melyet Pestre meneteled előtt olvastunk, sajtó alá bocsátani; a' többi czikkeket rendre után küldhetnők. — Most még a központi választmány tanácskozik: ha megállapodni és határozni fog, akkor nehezebb leend az általa nyert impulsust a' közvéleményre, tetemesen módosítani. Én csakugyan hinni kezdem — noha bizony sem örvendetes, sem alkotmányunk szelleméből folyó, — miszerint a' kormány pontonként elkészített urbéri codexet fog országgyűlésünkre leküldeni, a' központi bizottmányok munkálatait legfeljebb anyagszerű használndja. Valósággal én nem örvendek ilyl iniciatíváknak, ilyl a' dolgok élére állásnak. Azonban talán ezek igen előlegezett agodalmak.

¹ B. Wesselényi jegyzése a levelen: 68. j. febr. 4. n. v. Azaz: 68 sz. levél, jött febr. 4., nem válaszoltam. T. i. Kemény azt írta, hogy megy hozzá febr. 20-ára. Keménynek ez a látogatása Zsibón csakugyan megtörtént, de csak máj-ban, midőn Deák is ott volt. L. levelét Jósikához.

² Év nélkül! de a tartalomból világos, hogy csak 1845-ből való lehet.

Urbéri czikkeidet, mindent tekintetbe vévén, talán mégis jobb leend az *Erdélyi Híradóba* küldeni, mint más lapokhoz.

Most még három postát foglalnak el Teleki Domokos vezérczikkei: aztán legott nyomtathatnák.

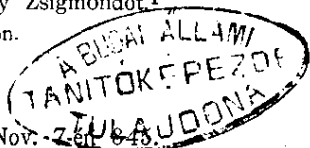
A' Hartlebenneli alkuval meg vagyok elégedve. Csakhogy volna bár egészségem és kedvem a' munkához! Mig Sibón találkozhatnánk, tartsd meg becses barátságodban tisztelődet

Kemény Zsigmondot.¹

Czím: Méltóságos Bárá Wesselényi Miklós urnak Sibón.
(NB. nem postán küldve)

IV.

Kapud, Nov. 26.



Tisztelt Barátom!

October 10-éről költ leveledet folyó hó 5-kén vettem.

En junius közepétől fogva szünetlen beteg vagyok. Mikor Kolosvárt annyira már jól éreztem magamat, hogy szobámból kimozdulni merék, előállítottam volt a' szekeret, mellyen Sibóra induljak. Bucsuzni menék Rheday Jánosékhoz; mert hosszasb ideig szándékoztam nálad mulatni. Azonban ők, látván, hogy az idő esős, és tudva, miként orvosom különben sem engedte meg a' kijárást: betű szerint rám zárták az ajtót, 's így utam akkorról elmaradt.

Két nappal utóbb szintén gyöngélkedő állapotban lefuték Kapudra, 's már ekkor, minden hírtél nélkül. Senki nem tudta Kolosvárról távozásomat. Orvosom sem, ki kétségkívül tilalmazá vala.

De önféjüségemért ugyan megjártam. Még a' gyorskocsiban kiborzogott a' hideg. Három nappal utóbb rendkívül kinos rheumát kaptam. Hosszason ágyba tartanak; két versen megpioczáztak, 's végtére sükeresen lábra állítottak

Maradtott annyi időm, hogy vagy három vezérczikket irjak s *Gyulai Pál* siralmas történetével kezdjek bibelődni; ekkor küldöttem egy rövid levelet Jósikához, — nem tudom, kapta é? — mellyben értesitém, hogy sietek hozzá és hozzád.

De mi történik? Vagy két napig akaratom ellen is minden ok nélkül rosz kedvű valék; nem tudtam kibontakozni bizonyos ingerült kedély-állapotból. Ezen körülmények után, mellyeket eszembe sem jutott kórjelenségnek tartani, egy reggel figyelmeztet ősém, hogy szemem sárga. Befutok Enyedre, s ott doctor Marossytól megtudom, hogy epelázba vagyok.

Ebből is utolyára fölüdültem; de most már a' májamat tartják rosznak. És e' perczben is két üveg piros orvosság van előttem: mi haszonnal? megvállik.

Mikor mehetek tehát Sibóra?: azt határozottan megmondani nem tudom ugyan; de legalább annyi bizonyos, hogy olly erősen vágyom veled és Jósikával találkozni, miként talán másodszor is megkísértem a' hír nélküli tovább-állást; ugy is nálad helyben van egy orvos, ki

¹ B. Wesselényi jegyzése a levelen: 484. j. Jul. 4. Azaz: 484 sz. levél, jött Jul. 4.

bizonyosan nem fogja hagyni, hogy meghaljak. Ez nagy baj volna nekem : ki olly jól elláttam magamat ambícióval, reményekkel és tervekkel.

Említéd becses leveledben urbéri czikkeidet. Igen érzem, hogy ezek megjelenése fölötté sürgető. Talán azon íveket, melyeket, míg Deák ott volt,¹ elolvastunk, előre is közleni kellene. Magukra is bizonyára megtennék idves hatásukat. De hová küldjed? — ez épen nem könnyű kérdés. A' mi silány *Hiradónknak* sem hitele, sem olvasója, sem elve. Aztán Teleki Domokos utósó pontig a' rendszeres bizottmány terve mellett lévén, erősen eltérő nézeteket nem is örömmel engedne lapjába közöltetni. A *Pesti Hírlap* jó szívvel fogadná ugyan; de oda, mint hiszem, te elküldeni semmi esetben nem akarnád. — Talán legjobb volna, urbérünk-ről egy rövid röpiratot készíteni. Ha te is ezen nézetbe volnál, 's én is meggyógyulnék, munkánkat még deczemberben megkezdeni és bevégezni tudnók. Kiadása nem volna késő 's kelendősege biztosítva van a' te neved és 'a tárgy érdekessége által. Becses válaszodat elvárja tisztelőd, barátod

Kemény Zsigmond.²

V.

Kapud, márcz. 14-e 846.

Tisztelt Barátom!

En november 27-éről címzett becses leveledet deczember közepén vettem. Azóta épen 12 hét tölt el, 's csak most válaszolok. Ez nagyon különös 's kívált ha hozzá teszem, hogy még most sem akarék neked írni, 's csak azon vágy, mikép rólad valamit tudhassak, ösztönzött szilárd föltétem megmásítására.

A dolog nyitja ez:

En az idén betöltöm harminczadik évemet. Bulwer mondja, hogy ezen korban még 'a könnyelmű embert is ellenállhatlan vágy lepi meg számot vetni erejével, helyzetével és 'a sokféle törekvéstől visszavonván energiáját, azt kitűzött célra irányozni. Isten látja, hogy én könnyelmű soha sem voltam; de mégis nem gazdálkodtam eszélyesen azon csekély tehetséggel, melylyel az ég megáldott, s melylyel nálunk is olly időben, mikor nagy szükség van lelkiösmeretes és munkás emherre, csakugyan lehetne szilárd kitartás mellett gyümölcsözőleg fáradozni. S mit tevék én mostanig? — 1834-től 38-ig törvényt s történelmeszetet tanoltam. Akkor olly kedvetlen viszony mián, melly egy ifju életébe igen, de nem levélbe való, — ott hagytam Erdélyt, a' guberniumot 's tanulmányaimat. Bécsbe költözém. Két évig anatomiai és pathológiai leczkéket jártam. Ezek szépek voltak ugyan, de előbbi pályámmal összefüggésbe nem állók, 's oly természetűek, hogy naponként nem buvárkodva bénnek könnyebben feledjük, mint megtanoltuk. S nekem most e' tanokról csak igen általános 's fölötté homályos fogalmain vannak.

Bécsből lejövén, rögtön a' journalismusba buktam minden előkészület nélkül, hogy aztán, midőn jócskán belegyakorlám magamat 's már valami

¹ T. i. májusban, 1845.

² Wesselényi jegyzete a levelen: 714. j. Nov. 14-én. Azaz: 714 sz. levél, jött Nov. 14-én.

derekabbat adhattam volna, részint a' kormány ellenszenve, részint apró armányok kiküszöböljenek.

Midőn a' *Hiradó* szerkesztését letettem, kétféle irányban nagymennyiségű kéziratom volt.

Martinuzzi — hat füzetből álló — regény rég bevégezve volt, 's csak egy új áttekintést 's rövid változtatásokat igényelt.

»Élet és ábránd« című két kötetes beszélyem pedig félig már elkészült.

Mi a' politikát illeti: sok apró értekezésem vala sajtó alá szánva. Ezek később mind kijöttek.

De leginkább a *Kortelkedésről* munkám foglalta el időmet és gondjaimat.

Azon kérdés állott tehát előttem, az exredactor előtt: politikai irományaimat adjam-e korábban ki vagy a' szépirodalmiakat?

Én a' journalismus utóbenyomásai miatt kevés tétova után a' politikaiakra szavaztam.

Megjelent tehát négy füzetre számított *Kortekedésemből* kettő. Minthogy tudtam, hogy modorom éles; de szándékom jó és a' tárgynak utángondoltam: remélém mindazt, hogy megtámadtatom, mind, hogy barátaim- és pártfeleimtől félre nem értetem, mind végre azt, hogy a' kérdés tisztáhozatalára némileg befolyhatok. — Igen csalódtam. Rendkívül magasztaltak, kiktől nem akarék dicsértetni. Pártomból a' legjelesebb tekintélyek békétlenkedtek rám. Nézeteim a' felső házban találtak itt-ott visszhangra, az alsóban épen nem. *Kortekedésemért* tudóstársasági tag lettem; de munkámból az elajándékozottakkal együtt alig költ el 500 példány; — fele tehát nyakomon maradt. Te, mint Pálftól és Zeyk Józstól hallottam, nekik jól lehordottál. Én tégedet, noha csak gyermekkoromban láttalak volt, akkor is szintugy tisztelélek, mint most, midőn szerencsém van barátaid közé tartozni. Rosszalásod és a' fönnnebbi okok természetesen arra birtak, hogy munkámmal föl hagyjak és a' hátralévő két füzet többnyire kész irományait vigyem oda, hová nem szoktuk azon papirosokat, melyeket megbecsülünk.

Egyszersmint föl hagyék a' politikával is. Csak szükségből mázoltam néhány vezércikket s regényre fordítám minden időmet. Még vágytam ugyan — mint tudod — veled együtt rövid érintéseket készíteni az unióról és urberről. De az már eszembe nem jutott többé, hogy valaha követ, journalista, vagy rendes s komolyabb studiumu politikai író legyek. »Mea me paupertate involvo« 's másokra bízom a' közélet küzdését és dicsőségét, pálmáját és tüskéjét: ezt gondolám 's illy szándékkal valék nálad Sibón tavaly. Azonban veled 's Deákkal hosszason alig lehet az ember, hogy megint appetitust ne kapjon a politikára.

Midőn visszatértem Kolosvárra, naponként szorgalmasan irtam *Gyulai Pálomat*; de szintoly assiduitással tevék naponként előkészületeket röpiratokra is.

Regényeimre elég szép szerződéseim volt Hartlebennel; politikai cikkekre meg elég ösztönt adott a' te barátságod 's azon utálatos fel-

színesség és apathia, mely Erdélyben naponként mindinkább kezdett lábrakapni.

Igy állottak dolgaim, midőn te Pestről hazakészültél és én, hogy Sibóra mehessek 's ott hosszasán mulathassak, gazdasági ügyekben 's testvérem meglátogatására Kapudra lerándulék.

Irtam már neked, hogy még az uton betegség ért és 15 hétig ágybafekvő 's aztán hosszú időig kornyadozó valék.

Minden munkáimmal elkéstem: írói jövedelmem és összeköttetéseim teljesen szétszakadtak. Egyetlen hirlapom sem lévén, — most merőben másként van, mert jelenleg hatot jártatok, — tehát, ismétlem akkor egyetlen hirlapom sem lévén, azt sem tudám: mi történik a' világon? semmi korkérdést nem kísérhettem és Erdély 's Magyarország állapotával olly ösmeretlen valék, mintha e' négy hónapot, mint mondani szokás, a' kutfeneken töltöttem volna.

Tudod te azt, hogy otthonról jövedelmem csak szükségeim kielégítésére elég; minden mi kissé több kényelemre van számítva, nálam a' literatura által fedeztetik.

Honnan jól lakhatom, jól ruházkozhatom, ehetem, a' mennyit tetszik, tarthatok, ha kell, egy pár lovat, meg egy legényt, aztán fárságonként vesztegethetek is valami keveset, néhány hétig: — ennyire terjed apámról maradt jövedelmem, — 's többre nem.

Ez az embernek nagy securitas az életgondok ellen; de én örvendeni, élvezni szeretek, 's szívesen fáradok a' kényelemért. Nekem sok olly igényeim vannak, melyeket a' hasonló vagyonuak nem kívánnak, sok olly szükségeim, melyeket mások nélkülözni tudnak.

Ennél fogva folytonosan kell munkálkodnom, hogy eleget szerezhessenek.

Midőn tehát betegségemből fölgyógyultam, első törekvésem volt tervet készíteni, miszerint kitelhetőleg a' közügynek is használhassak, de aztán olly független állásba kelyheztessem magam, melyet négy hónapi nyavalya soha többet meg ne ingathasson.

Eltökélésem lőn néhány hetet falun tölteni, mig sokat írhatok.

De mit írjak?

Itt abba állapotam meg, hogy *Gyulai Pál*omat bevégezzem; mint-hogy belőle 's *Élet és Ábránd*omból öt ezer váltót kaphatok, — melyly öszvegből én odatéve jószágom jövedelmét, legrosszabb esetben is akár Pesten, akár Kolosvárt kijöhetnek addig, mig viszont más kereset-forrásokat nyithatnék.

Továbbá elhatároztam, hogy azon idő alatt, mig fönnevezett regényem elkészülne, szigoruan számot vetve tehetségeimmel, kilátásaimmal és hajlamommal, végkép leszorítsam magamat vagy a' political vagy a' regényirodalomról; mert megosztott erővel semmi fontosabbat, semmi maradandóbb becsüt nem tudnék előállítani.

Hogy tehát korán megtudhassam: minő kilátásaim leendenek az egyik és a' másik pályán, irtam Eötvösnek, kivel a' legjobb barátságban vagyok, hogyha a' jövő dietára országgyűlési követ akarnék lenni, átadnák-e nekem a' *Pesti Hirlap*ban tárczámul 1-o az országgyűlési tudósi-

tásokat, 2-o az erdélyi megyei tudósításokat,¹ mert én, mint az *Erdélyi Híradó* volt szerkesztője, minden törvényhatóságban bírok annyi összeköttetéssel, hogy mindenünnen kaphatnék levelezőket, 3-o aránylagosan a' vezérczikk irását? S megengedik-e továbbá, hogy rendszeres agitációt kezdjek lapjaikban az unio iránt?

Midőn Eötvös Pepihez ezen levelet elküldöttem, arról valék meggyőződve, hogy nekünk erdélyi embereknek semmi szükségünk nincs sem jobbra, sem balra döntögetni a' centralisatioi kérdéseket; míg ellenben nagyon érdekünkben fekszik, hogy a' reactio emberei kényők szerint ne dögönyözzenek, 's hogy legyen lapunk, mellyben meggyőződéseinket és czáfolatainkat elmondhassuk, — mellyben az unionak, ezen egyetlen váltságának apostolai lehessünk.

Mivel pedig lehetséges volt, mikép Eötvösök megtagadó választ küldenek, tehát el nem mulatám ugyanakkor szépirodalmi vállalatok körül is megtenni az előleges lépéseket: hogy így minden fonalat kezemben tartva czélarányos választást tehessenek.

Abban állapodtam t. i. meg, hogy mihelyt a' *Pesti Hírlap* elfogadja feltételeimet, legott 1-o mindent elkövetek követté választatásom iránt, 2-o hogy a' Pestre költözhetés minden vágyáról kénytelen legyek lemondani — miután van egy kéz alatt nem levő jószágom, mellyért 10 ezer váltót ígérnek' noha mostani arendája csak 400 frt, miután *Gyulai*-ból és az *Élet és Ábránd*-ból 5 ezert kapok, miután végre egy régi pert megnyertem és Kamaráson aránylag sokacska gabonám termett, — miután, ismétlem mindezekből 10 ezer pengőt kicsinálhatnék, föltettem magamban, hogy Alvinczen bizonyos Csató-féle jószágot megvásároljak.

Tehát ha a' *Pesti Hírlappal* tervem sikerülend, akkor ezentúlra kirekesztőleg a' politicának szentelem egész életemet. — Különben pedig, minthogy az *Erdélyi Híradó*-ba írni nem akarok, rossz gazdaság volna az én kevés jövedelmemmel követség után járkálni 's dietai munkásságra annyi időt 's fáradságot fordítani, hogy miattok talán éveken át, mint a' chinai paraszt, oly nagy frugalításra legyek kényszerítve.

Nem, én ezen esetben a' regényirodalom mellett maradok és Pestre költözöm; mert a' provinciális író ritkán dicsekedhetik kelendősséggel.

Tisztelt barátom! Így állottak dolgaim, midőn november utolsó napjaiban hozzám intézett leveledet december közepén kaptam. — Már azelőtt pár nappal irtam volt Eötvös Pepinek. Hivém, hogy tőle értesülést gyorsan nyerhetek, 's hogy akkor téged megállapodásom felől tüstént tudósítván, bármelyik esetben még februariusra Sibón lehetek 's ott néhány hetet töltvén, vándorbotot vehetek Pest felé, vagy pedig együtt előkészületeket tehetünk a' kolosvári dietára, 's ugyancsak fáradni fogunk az urbér 's más efélék körül.

Nap nap után tölt minden válasz nélkül, míg végre Eötvös írja, hogy örömmel adnak nekem részt a' *Pesti Hírlap* szerkesztésébe és számolnak arra, mikép a' dietai tudósításokat vinni fogom.

¹ Ennek a' Tárczának Erdélyből kezelhetéséről készült tervem igen complicált arra, hogy most közölhessem.

Ezen általános megállapodásról részletekre akartunk térni, midőn előjövénnek a' biharmegyei események és a' *Pesti Hirlap* új alakítását igen sürgető szükségkévévé.

Eötvös és Trefort visszavonult.

De még az új emberek nem állanak elő, 's minden zavarban van.

Mi lesz az én projectumommal is, azt isten tudja. Elég hozzá, hogy ezen fluctuatiók miatt haladott napról-napra válaszom hozzád.

Te meg fogod bocsátani e' késést: én pedig akár leend valami a' *Pesti Hirlappali* tervből, akár még a nyár végén Pestre költözzem föl, a' jövő hónap 12-én inomisse indulok Sibóra: tehát megmásithatlanul 15-a estve nálad fogok vacsorálni. Addig is becses barátságodba ajánlja magát és a' bárónő ő nagyságát különösen tiszteli őszinte barátod Kemény Zsigmond.¹

VI.

Pest, decz. 5-én 847.

Édes Miklósom!

Igen rég nem irtam neked. Okaim rá nagyok voltak; t. i. olaszországi utam miatt zavarba jöttek irodalmi kötelezettségeim. Minden dologtól elkéstem. Rendbe kellett magam szedni. Betű szerint kérek érteni azon mondásomat: hogy betegségig dolgoztam. A' sok kávé és éjjeli írás miatt nervusaim annyira ingerélkenynyé lettek, hogy midőn borbélyom beretvál és arczomra teszi kezét, szemem reszket 's olly kiállhatatlan érzés foglal el, hogy négyszer is félbe kell hagyatnom borbélyom működéseit, melly illy állapotomban éppen annyi, mintha bőrömet húzná le, s én kisebb kiadásban minden héten háromszor állom ki a' boldog emlékezetű Bajazet császár kinszenvedéseit.

Minthogy különben jó egészségbe valék eleinte, azt hittem, hogy borbélyom kezéről valami magneticus hatás gyötör így engemet 's megpróbáltam más subjectummal a' borotváltatást; de ezzel is csak úgy járván mint a' régivel, azon meggyőződésre jutottam volt, hogy hypocondriában sinylem. Hallgattam tehát különös állapotomról; mert szégyelém. Később azonban más alkalmatlan jeleket is tapasztaltam. Jelesen, hogy midőn kocsi dörgött el mellettem, mindig mérgelődtem; mintha proletariusi gyűlölséggel töltem volna el azok iránt, kik gyalog nem járnak. Ha meg valaki a' tolongás közt meg talált döfni vállával vagy könyökével, már akkor dühösön visszafordultam 's a' legnagyobb lélek-erő kellett rá, hogy gorombaságokat ne mondjak sat. Illy zaklatottságok közt utoljára említém orvosomnak: hogy igazán hypocondriában vagyok s' attól is tartok, hogy eszem el fog menni. Ő meghallván bajaimat, fölvilágosított, hogy az nem hypocondria, hanem nagyon kifejtett nervositas. Két napig a' szobában és ágyban tartott, azután megtiltá, hogy vagy két hétig semmit ne írjak, semmit ne olvassak és semmiről ne gondolkozzam. Egy hete alig mult, hogy illy disciplina alatt vagyok' s hogy arczomat naponként egy nehányszor vízbe tartom 's már is

¹ B. Wesselényi jegyzete a levelen: 212. j. Mart. 27. vsz. 29. Azaz: 212 sz. levél, jött márcz. 27. válasz 29-én.

szemlátomást jobbul egészségem; noha a' beretváltatás iránt most is nagy ellenszenvvel vagyok. Ennyit bajaimról; 's most az országéra térek.

Te, édes Miklósom! legjobban tudod, hogy a' partium ügyében egy silány csatolmányt készítettek I. S. befolyása következtében a partium ügye iránt.

A magyarországi ellenzék főbb emberei közül többen fölszólítottak kettőre: t. i. hogy adjak véleményt e' tárgyban 's hogy eszközöljem ki egy nagy tekintélyű partiumi ember nézeteit szintén e' tárgy iránt. Egyiknek, ki írásban közlé velem kérését, küldöm levelét ide mellékelve. A' másik téged külön levélben fog megtalálni. Édes Miklósom! kérek ezerszer, kövess el mindent a' partium bukó ügyének fölemelésére. Szemere Bertalannak, bízva szíves közremunkálásodban, megírtam, hogy reméllem, miként petitio is fog a' partiumból az országgyűlés elébe menni. Méltóztassál, ha csak időd engedi, leíratni: 1-o azon Tunyogitól kapott értekezést, melyet Zsibón létem alatt olvastunk; 2-o azon munkadat, melyben a' parczium vissza csatlása ügyében előkerült törvénytelen eljárásai a' kormányynak följegyezve vannak. Kérlek 3-o méltóztassál arról egy értekezést írni, hogy nincsen semmi olly körülmény, melly gátolta volna a' parczium rögtöni visszacsatlását, 's hogy nincsen semmi ok, miért ujra törvényhozási tárggyá tegyük e' kérdést. Igen óhajtanám ezen értekezést a' *Pesti Hirlap* számára és a' kerületi jegyzők számára. — Tedd, kérek, azon szívességet, mielőbb tudósítani engemet arról, hogy körülményeid engedik-e ezen valóban fáradsággal és alkalmatlansággal járó munka megírását?

Az erdélyi diaeta istennek hála' elvégződék. Szépen kirabolva van a' nép. S ott mint hallom, örvendenek e' reformon. Csak ne bánják utóbb meg.

A' magyarországi diaetáról tudom, olvastad a' *Pesti Hirlap* tudósításait és a' regia propositiók csatolmányait. Nagy kár, hogy Pulszky az *Allgemeine Zeitungban* szabadelvűeknek hirdeti e' csatolmányokat; mert én benne látok ugyan haladást, de absolutisticus iránynyal szövetkezve. Csengeryvel dolgoztunk az alimentatioi nyomorult törvényjavaslatokra glossákat, melyeket fölküldénk a' követekhez. Én mihielyt jobban leszek, meg fogom a' *Pesti Hirlapban* támadni a' városok rendezéséről szóló csatolmányt is, mellynek két gyökérhibája van: egyik a' kettős választás; másik az administratioi, kormányzási és birói functiók összevegyítése, minél fogva az igazgatásnak mindig tág tere nyílik politicai tekintetéből üldözni valakit magányjogi viszonyaiban 's kiforgatni pénzéből doctrináért.

Csodálatos, édes barátom! az, hogy a' feleink által is, bizony ok nélkül, dicsért regia propositiók, illy rosszak; mig ellenben Apponyi és általában a' kormány Kossuthéknak, Szentkirályiéknak, Szemerééknak néhány olly engedményt ígért, mellyekből nagyon sok jó szándék látszik. Ugy hogy utoljára az ember azt sem tudja, miként tudatlanság miatt rosszak-e a' propositiók; vagy pedig az ígéretek nem őszinték? Mert ugyanazon szellem, melly illy ígéretek tesz, ha azokkal ámitani nem akart, magával nagy következetlenség nélkül, sem az alimentatio, sem a'

városi reform tárgyában nem dictálhatott oly nyomorult törvényjavaslatokat, minők a' csatolmányoké.

Tehát halld meg, mit ígérnek:

1-o. Évenkénti diaetát.

2-o Mindig Pesten tartandó diaetát.

3-o Sajtószabadságot a' 15 íven felüli munkákra.

Továbbá Korponaihoz, ki a' hadi osztályban tudóstársasági tag, fölszólítás ment felülről, hogy a' katonai szolgálathoz tartozó minden műszavakat magyarosítson meg. Ebből sokan azt hiszik, hogy a' magyar ezredek nyelvét magyarra akarják tenni, mivel összeegyezik ő Felségének Marits ezredeshez intézett tanácsa. A' király t. i. midőn az ezredes hozzá bement, kérdé: tud-e ön magyarul? Érték, felséges Uram! mondá ez, de még nem beszélek. — Az hiba, válaszolt a' király, már ezentúl ez nem mehet így. Én is ma háromszor beszéltem magyarul.

Nem sokat adok efféle nyilatkozatokra; azonban éppen tegnap mondá Korponay, hogy nagyon nekiestek a' katonatisztek a' magyar nyelvnek. Mindenütt grammaticakot lát.

Ha meggondolja az ember, hogy Austriának Németországrai befolyását a' porosz alkotmány; Olaszországrai befolyását a' pápa semmivé tette. Ha meggondoljuk, hogy Csehország ellen erőszakos lépésekhez volt kénytelen a' cabinet folyamodni, azonban ott annyira aggasztók a' helyzetek, hogy végtére ugyancsak a' cabinet kénytelen Salm grófra kenni azt, mi saját parancsából történt és kénytelen őt megtagadni. Ha tekintetbe vesszük, miként B. Kübeck örökké bukás szélén áll azért, mert pénzt kölcsön nem kap. Galliczia elnyomva van, de nincs lecsendesítve. Az olasz örökös tartományokban a' stranierok¹ elleni gyűlölség — a' magyarokat is ideértve — mint tapasztalásból tudom, hihetetlen fokra emelkedett. Ha olvassuk, hogy az olasz vámszövetség, melyet a' pápa indítványozott, azzal van motiválva: hogy legyen e' szövetség első lépés *Olaszország egységére*. Szóval, édes Miklósom! ha mindezeket tekintetbe vesszük, lehetetlen néha nem hinnünk, hogy az igazgatás kezdi sejteni: miként a' megmaradásra egyetlen út a' magyar nemzetiség kifejtése, 's hogy mi vagyunk egyedül azok, kiknek érdekeink a' monarchia megmaradásával összekötve van.

Nem épen lehetetlen tehát, hogy a' magyarországi ezredek nyelve magyar leend.

Áttérek az anyagi haladás teréni terveire a' kormánynak.

Ezek következők:

1-o hét millió kredit a' Tisza szabályozásra.

2-o Négy vasutvonal Pestről kiindulva u. m.:

a) A' Bécs-Debreczen-Kassai, mely egyfelől Hamburggal kötne össze; másfelől majd utóbb Varsó-Petersburggal.

b) A' Pest-Áradi, mely később Erdélyen keresztül vonulván, keletet hozná össze nyugottal.

c) A' Pest-Fiumei.

¹ Idegenek.

d) A' Pest-Soprony-Bruck-Triesti. Ennek, mint utazásomban utána jártam, nemcsak a' Mürzuschlagi hegyen, de a' Triesttel határos bérczek körül is, majdnem legyőzhetetlen akadályai vannak. Noha létesítésében hisznek a' német professorok, ámbár magok is megvallják, hogy 3 mértföldes alagutakat kell furni, — mi herculesi földadat.

Ezen vasutvonalak mellé Clarc terve szerint, néhány mellékvonal, és 500 mértföldnyi töltött út ajánlatik. Az egész közlekedési tervek 166 millióba fognak kerülni pengőben; mire részint kamatbiztosítások, részint kölcsönök kellenek.

Édes Miklósom! Így állanak dolgaink, reményeink és félelmeink. Én látom, hogy catastroph szélén vagyunk, s' bár látnám olly tisztán, mint Pulszky és Szentkirályi, hogy részünkre fordul a, crisis!! Elveszünk-e vagy lábra állunk-e? . . . az isten tudja. A' haladásban nem kételkedem; az alkotmány ügye iránt aggódok. — De eleget írtam már közdolgozokról. Szólok magamról; úgy is, mint tapasztalád, olly hanyag levélíró vagyok, hogy jó isten tudja: mennyi mulasztást kell most jóvá tennem.

Boldognak mondhatnám magamat, ha a' közmegebecsülés, melylyel érdemem fölött halmoztatom, elég ok lehetne arra, hogy az ember magát valahol jól találja. Nyugtalan kedélyem azonban már most Pestet találja unalmasnak, mint régen Erdélyt. Szeretnék otthon lenni és egy dolce far niente-t élvezni hosszú . . . hosszú ideig. Meguntam a' munkát; meguntam a' politikát; meguntam a' szépirodalmat; mindent meguntam. Pedig ez háládatlanság foglalatosságaim iránt, mellyek annyi szives vonzalmat gerjesztettek irántam az emberekben, 's a' magyar irodalom viszonyaihoz mérve, elég dúson is kamatoznak.

A kamatozás alatt azonban ne értsd, édes Miklósom, mintha én valami 16-od rét kiadásban Croesus lennék. Épen nem. Mít ma szerzek, holnap el kell költenem, 's épen ezen szünteleni költés és szerzés gondja, — 'e pihenés nélküli munkásság az élvezetekért, — ez talán az ok, minél fogva sem a' gyönyört nem szeretem, sem a' munkát. Politikai és szépirodalmi fáradságomért beszerezhetek évenként 3000 pengőt. Azonban mind e' pengők, mind az otthonról kapott csekély jövedelem, hónapról-hónapra okvetetlen elfogy. — 'S így körülbelől a' Danaidák élete az enyém.

Már most mi planumaimat illeti: felváltva akarom a' telet Pesten és Pozsonyban tölteni. Márczius közepén megyek Németországba és Dániába, hol egy pár jó ösmerős vár rám, kikkel utamban ösmerkedtem meg.

Junius közepén pedig kétségkívül, mulhatatlanul, mellőzhetetlenül Erdélybe sietek, hol szüretig fogok ülni; 's az Erdélybeni időzés nagy része Zsibón fog történni. Hidd el, ez megmásíthatatlan szándékom; mert senki sem érti nálamnál inkább, hogy bizony nem helyes háromszor szegni meg az embernek ígétét, és igen érzem azon nagy hibát, hogy most csak levélben kívánhatok sok és szerencsés névnapokat néked és kis fiadnak; nem pedig szóval 's nálad. Hogy van a' kicsin Miklós, 's meg az én keresztfiam? 'S a' báróné ő nagysága ugy-e bár egészen fris-

sen van és már néhány derék vadászatban vett részt az őszön? Hát az az Ujfalvy mit csinál, ki izengeti, hogy levelet fog küldeni nekem? A' doctort idvezlem, — Molnár és Pisti meglátogattak, mindkettőt igen jó színben találtam. A' báróné kezeit csókolom. Kérlek, tartsd meg barátságodban

hű barátodat
Kemény Zsigmondot.

VII.

Pest, 19. Mart. 848.

Édes Miklósom!

Illy időben kénytelen vagyok rövid lenni. Minden perczem éjjel és nappal el van foglalva. Isten tudja, hogy győzhetem, 's meddig?

Leveledet vettem.

Feleltek hosszan rá az események.

Tekintsd át minden cikkemet, 's nem hiszem, hogy benne kapj egyetlen egy eszmét vagy kívánatot, mely el nem fogadtatott volna.

»A' Febr. 14 és 18-ik« című cikk tárgya t: i: a' qualificatiók megkülönböztetése, melyet legelőször én indítványoztam egy bizottmányban, 's mellynek Eötvös, Szentkirályi és Széchenyi gróf szegültek leginkább ellene: *most már elfogadva van.*

Egyébaránt e' cikket én Szentkirályi 's nem Kossuth ellen irtam; mert Kossuthnak beleegyezését, már előre tudtam. Szentkirályi volt cikkemben megnevezve. A' censor huzta ki.

Minden ember tudja itt Pesten, hogy a' *Pesti Hirlap* tanainak én adtam practicus irányt. Minden ember Magyarországon idvezli működésemet, vagy annyit legalább elősmér, hogy bizony nem eszköz valék; de igen is önálló ember.

Hogy különösen kedvezett a' sors és az események hatalma nekem, azért nincs mért nem örvendenem.

Én mélyen érzem, — hogy sokkal tartozom a' gondviselésnek, 's a' gondviselés után legtöbbször Kossuthnak, ki a' *Pesti Hirlap* tanainak apostola lón.

Mint tudhatod: az utasítási jog Kossuth indítványára el van törölve. Tehát ezen differentiás kérdés köztem és közted megszűnt.

Ne neheztelj őszinte levelémért. Senki inkább téged nem tisztel, mint hű barátod Kemény, ki hálá Istennek nem Fiesco, — 's általában, sohasem is panaszkodott arról, hogy félreértetett volna itt Pesten, hol a' készülő események titkos műhelyébe inkább lehet betekinteni. Mert hiába! a' legfigyelmesebb olvasó sem tudhatja bizonyos távolságra minden részleteit viszonyainknak.

Aztán ládd, édes Miklósom, én sokszor irhattam volna neked fölvilágosításokat, ha loyaltásnak tartottam volna bizonyos tárgyakról szólni, ha lehetett volna azokról nyilatkozni, mikről adott szavam szerint nem nyilatkozhattam.

A' báróné ő nagyságának kezét csókolom. Te pedig, ezerszer kérek, ne botránkozz meg könnyen barátodban, ki téged soha félreértetni nem fog.

Isten veled, édes Miklósom! — Ha a' reformok első stadiumán tul, szebb és nyugodtabb napjaim lesznek, első kötelességem leend Zsibón fölkeresni tégedet. Addig is tartsd meg becses barátságodban

Keményt.

VIII.

Drág.¹

Édes Miklós!

Sietve vetek papírra néhány sort; mert a' lovakat fogják, 's indulnom kell.

Kolosvári utam főcélja el nem érthetik, miután Bethlen János tegnap onnan eltávozott, 's vagy hozzád Sibóra vagy Nagy Falura ment.

Ha ő vendéged lenne már: kérlek értekezz vele a' tudva lévő dologról, minél többet 's minél részletesebben. Az ő nézeteit minden más körülményekkel együtt, méltóztassál nekem néhány sorban Pestre megírni.

A' bárónét tiszteli 's kér, hogy továbbra is tarts meg becses barátságodba.

K. Zs.²

IX.

B. Kemény Zs. b. Jósika Miklósnak.

Szamosujvár, máj. 5-kén 1845.

Édes Miklósom!

Olly óhajtvá várt leveleid régóta főnakadnak. Foglalatosságaid, egészséged, Pestrőli eltávozásod, vagy tán a' bonyolódott kezelés, mely mellett a' levelek kóborlásaimat kísérik, okozzák, hogy kilencz hét alatt egy barátságos sorodat sem vehettem?

Én ma indulok Zsibóra. Rég tett ígéretemet csak most válthatom be; noha mindent elkövettem, hogy siethessek Wesselényihez. Ott négy hetet fogok töltöni. Most — mint tudod — Deákék is ott mulatnak, 's az elsőbb napokat ezen vendégek jelenléte fogja előttem különösen érdekessé tenni: míg aztán távozásuk után ketten — Miklóssal — néhány urbéri cikket szándékozunk írni és közzétenni. — Édes Miklósom! ha becses soraiddal szerencsétlensz: kérlek, címezsd leveleidet ezen egész hónapban Zsibóra (Brédre.)

Nagybányán létemben *Thurmanné* az iránt szólított föl, hogy tudósítnálak: miként ő Muncselt kész megvenni s június első napjára az egész pénzt, melyben megegyeznétek, kifizetné. Én azt hallván, hogy te ügyeid igazgatására teljes hatalommal ruháztad föl Wesselényit, a' napokban irtam neki e' tárgyban egy levelet. A' mint veszem észre, az egész összeg, a' javítmányokat is ide értve, 12 ezer körül volna. —

Hát regényemmel mi történik? És azon tervről, miről irtam, mit gondolsz?

Épen ma olvastam, hogy Kuthyval színművet akartok írni. — Ha

¹ Falu Szolnok-Doboka megyében.

² b. Wess. jegyzete a levelen: 494. jött Aug. 3-án.

Erdélybe jössz: próbálunk együtt is egy regénykét. Én igen érdekesnek tartom a' társaságban dolgozást.

Tartsd meg ezentul is becses barátságodban tisztelődet, barátodat
Kemény Zsigmondot.

(A b. Wesselényi család levéltárából.)

FERENCZI ZOLTÁN.

DÖBRENTAI GÁBOR VÉGRENDELETE VAGY TESTAMENTUMA JULIUS HÓ 9-ÉN 1847.

Isten nevében. Az élet zivatarral cserélő zengelem. Hirtelen hunyhat, végrendelettel találjon halálom. Irom hát azt most midőn elmém ép, szívem tehetetlen s bátran nézem a világot. Így tekinti körül bennem az animula blandula mikről hagyakozhat, hogy a gyermektelen nőtelenre kobzó ne üssön.

S jogom van szabad rendelkezésemhez, magam szerzem a mitském van; A Vas Vmegyei Ősi birtok zálogban, Dávid és Samu Testvéremnek még én ajándékoztam miként meg esmérvényeikből látható.

Szerzeményemet Heves Vmegyében Atányon a Szent Iványi pusztarészel miként bírom 8572 pengő forintban és 30 krban megmutatja az 1819-ben május 16-án költ kötelezvény, melly egyik Bádóg ládámban Atányt illető levelek közt van.

Kétezer négyszáz frtnyi Tőke pénzemnek kamatra holléten álló Asztalom Fiókjában lévő kötelezvényekből kitetsző.

Egyébb szoba butorom, minden holmim s költő pénzem annyira enyim, hogy most fizetetlen árjegyzékem sints. Többnyire mindenfélemlről van pedig össze írásom melly utasított ad.

Nevezem, teszem ezek felett, és a mán túl is még szerezhetendőkre nézve általános kétségtelen örökösömnek Nemes Döbrentei Antal Unoka Öcsémet ki Posony Vmegyében Galanthán lakó s oda való Birtokos fivéremnek Nemes Döbrentei Sámuelnek legidősebb fia most 20-ik évét tölti s a Posonyi Evangyelikus Lyceumban tanul, s törvénytudói Pályára kíván készülni.

Nevezem ezen Antalt azért, mert még a tavasszal leküldött Tanodai bizonyítványában Tanárai majd minden tanulmányából kitünőnek jellemzék, most nálom jártában pedig becsület érzésű szelid engedelmes ifjúnak találám. De szívére is kötöm mindenkori annyira Nemes magaviseletét, észbéli jó kifejtekezésre törekedését, tisztében a mit viselend jelessen eljárását, hogy e különös figyelmemre kiki méltónak mondhassa kebelének hálájában hordozza tehát emlékezetemet, mert áldatom tsak így késérendi. Így biztomban lelkiisméretessen fogja tellyesíteni e következendőket:

1-szor. Tellyes koruságáig megelégedjék azzal, a mi az Atányi Arendából számára kiszabatik évenként, valamint a maradható tőke kamatával, a fellyül maradó tőkésíttessék.

2-szor. Általjában mindig csak a jószág jövedelmét vagy Tőke kamattyát kölcsö el, s idő jártával a reá maradót inkább nevelje. Mert

én becsületes uton szerzöt akarok magam után, nem pazarlót. Tehát, nagy bátyám után ne legyen a rendszerinti Katzagó örökösök hálaadatlan sorában.

3-szor. Midőn Atányt az idézett kötelezvény értelmében néhai Gróf Gyulai Ferentzné gyermekei vagy Unokái kiváltanak, kik eránt legnagyobb tiszteletet bizonyíttson, elégedjék meg 8000 pengő forinttal három huszast vetve egy forintra, de azokat meg kérem, hogy vető magot ne kívánjanak pótlásul mikről a kötelezvény szól.

4-szer. Antal Öcsém mint örökösöm a Hőgyészi jószágot Gömbös Pál vagy maradékítól okvetetlen kiváltsa ha elébb nem a 32 zálogév elteltével azt 1827-beli September 28-tól számítván s addig bírja tsak ő míg két harmad részéért Attya Sámuel vagy annak gyermekei, és Dávid fivérem vagy gyermekei az illetőt le teszik, mert osztatlanul adá zálogban Atyám. Nemes Ohidyné Nemes Lórántfy Sára Bobán Vasban ebből már azért nem kap, mert Atyám azt közlé velem, hogy azt mindenből igazságossan kielégétette. És Antal rendes uton magának tartani az egészszet sőt még hozzá szerezni, ennélfogva lehet ő Vasmegyében ha kedve tartandaná meg szerentse szolgáltatával könnyebben Vmegyei tiszttségben.

5-ször. Néhai tisztelt Atyámnak egyszerű köemléket állíttasson, ha e fogadásomat én nem tellyesíthetném az Urai-Ujfalui evang. Szentegyház belfalához, melyben az ottani Gyülekezet nekem megegyezését nyilváníttá, eddigi tudakolásomhoz képest lehet díjja 200 pengő forint. Kikötöm pedig, hogy tsak a légyen általjános örökösömé, Antalé, a mi e következő hagyományaim igaz kifizetése után marad.

I-ször. Nemes Döbrentei Károly Öcsémnek 200 azaz betűvel kétszáz forint pengőben, fia ez: Nemes Döbrentei Károlynak Rust városa alljegyzője most Pesten Juratus jó erkölcsű, s magyar irodalmi kézíratait örömmel olvastam jó jövőndül. Le kötelezem őtet már megjelent munkáim és a kéziratban találandók összes tsinos kiadására, mely körül Nemes Perlaky Sándor hites Ügyvéd s bátyja s nekem Barátom segítségével éljen. Talám megveszi azokat valamelyik könyváros vagy kiadhattyák előfizetésre. A jövedelemből Perlaky Sándor 200 pengő forintot huzzon, a többi Károlyé légyen, a kiadás azonban tsak akkorra való lészen, ha magam még életemben nem járhatnék el benne. Ha igen, akkor a fenn maradó jövedelem s kiadhatási jog Döbrentei Antal Öcsémé Károllyal együtt.

II-szor. A Sopronyi Evang. Lyceum Conventjéhez adassék 200 pengő forint s hasonlóképpen a Pesti evang. tanintézet vezetőihez ismét 200 pengő forint. Mind Sopronyban mind Pesten pedig a két-két száz pengő forint. száztól hattal biztosíttassék kamatra. A tizenkét forintból osztán mindenik helyen két-két magyar veretésű Arany szereztessek évenként, melyek közül egyik Aranyat Sopronyban és Pesten és minden Nyári méreközlet vagy Examen után halgatók láttára az Igazgató tanár azon ifjunak nyujtsa, által ki magyarul tanul tudományai felmondásában és magyarul készétett dolgozatában legesleg kitünőbb osztán tanulvánnyat végeztével Sopronyt el hagyja, Pesten pedig fellyebbi tanintézetben lépik, akarom

hogy legesleg kitűnőbbé ítélest a tanuló társak magok tegyék titkos szavazattal s ez ilyen tanárának szavazata vagy ki mondása legyen el döntő. Légyen szabad ezen Aranyat Gábor Aranynak neveznem. És te derék fiú ki ezt kapod, ne keveseld, neked még tsak a tiszta dicsősség legyen olly kecses mint Miltiadesnek egy cserág. Jelentessék bé továbbá az fiú neve mindig a Dunántúli és Bánya kerületi evangyelikus Superintendencia évi gyűléssének, honnan az hirlapokban is kerül s így két ellenőrség tartja folyamatban; a másik Arany azon Tanáré legyen, ki az érdemzett fiat jutalmazó évében tanította. A fenn maradó összegetske tsatoltassék mindig Sopronyban és Pesten a Tanóda alaptőkéjéhez. De ha ezen intézkedésem kezelése nem tetszendenék, egyik kétszáz pengő forint általjános örökösöméül maradjon, a másik pedig a Pesti honni Iparegylet tőkéjéhez követeltethessék. S azért Sopronyban és Pesten felválolásáról kötelezvény kelljen vagy ellen nyilatkozat.

III. Lajos és Sándor Unoka Öcséim tanó dai bizonyítványával mellyeket kívánságomra most Julius 5-én hozott le magával hozzám Antal testvér bátyuk, még nem elégedhettem meg, hanem a mellyik ezutánra észt és becsületes magaviseletet tanusittandana s oskola végzett kíván lenni s tanulása után élni, arra általjános örökösöm segedelmező figyelmét fordította.

IV. Nemes Döbrentei Dávid testvéremnek járjon 300 pengő forint elébbi halála esetére azomban mintsem ez nekie ki juthatna, e 300 pengő forintot Antal elébb említett valamelyik sikerrel tanuló iskolás fivérére fordítsa. Dávid tanódás fiait nem esmérem.

A Gróf Gyulai négy Testvérnek Erdélyben következők megküldését kívánom emlékül Gróf Gyulai Lajos Urnak, ki Maros Németiben lakik Déva mellett Ámort és Pszichét alabástromból borított Üveg alatt és a két irat sulyzót buzogány tartó kéz, Ne bánts d a Magyar szavakkal, s a kévéjére dülő Magyar arató pipáztában. — Bá ró Frimont Péterné Gróf Gyulai Lotti számára egy fűsűrtartó üveg ezüst fedéllel. Gróf Vass Györgyné Gróf Gyulai Faninak egy ezüst szelencze D. G. vésettel. Gróf Kun Lászlóné Gróf Gyulai Szilárdka számára ennek párját, megint D. G. rajta. Csekélységek! szeretetem s tiszteletemhez képest, mellyel erántuk folyvást vagyok, nálok, vélek érzettem magamat mindig igazán hon; azon két arasz magasságú ezüst serleg, mellyel Gróf Brunsvig Józsefné Majtheny Anna Mária megtisztele 1845-ben légyen a Pesti evangyelikus Gyülekezet oltárán Urvacsorájakor i Bor osztó serlegje.¹

A Magyar tudós Társaság Pest ülé si teremében felfüggesztés végett ajánlom fel tagainak ezennel képe it: Gróf Teleky József, Gróf Szécheny István, Kisfaludy Sándor, Berzsényi Dániel, Gróf Dezséwfy József, Horvath Endre, (Virág Benedek), Kazinczy Ferencz, Bá ró Jósika Miklós, Kállyai Ferencz, Bá ró Mednyánszky Alajos. Festé Gróf Szécheny t Barabás, Kállyait Koczina, Bá ró Jósikát Pesky, a többi mind Simó Ferencz szé kelyudvar helyi festérnek ült, a másolta Kazinczy t Donát után. Ha azon terem ben el nem férnének, adja el minnyáját Antal Öcsém.

¹ V. ö. VIII. évf. 219. 1.

A mi tsak náлом találtatható leszen a régi Magyar emlékek kézirati gyűjteményei között 1599-ig az mind a Magyar Tudós Társaságnak adassék által, mert azéi. Addig folyó gyűjtésre valék felhatalmazva általa, mostanig már 42 levéltár és könyvtár megvizsgáltakor. A mi pedig 1600 kezdetik, azt 1700-on innen levőkkel együtt magam külön gyűjteményéül szerkesztem össze, mint hivatalos Magyar Oklevelek kiadása végett s így ezek Antal és Károly Öcséim felügyelése alá esnek. Legvigyázobb gondjuk is légyen közrebocsáthatásukig reájok.

Nagy becsület e Gyűjtemény.

Hanem a kinek másnak könyvei s akármije náлом maradna így főként a Magyar Tudós társaságé, pontossan össze állíttassék. Hasonló gond legyen a Buda kerületi Országbiztosságot illető hivatalos iratokra, mellyek szálláson lévén Irodám, nagy mennyiségben vagynak náлом. Azok az Országbiztosság Fő igazgatójának rendelete alá terjesztessenek a tiszti pecsétnyomókkal együtt, tsak a pecsétnyomó sajtó enyim.

S e pontnál említtem meg Herroych Antal cs. kir. nyugdíjazott ór mester és fő Biztosi le író segédem ügyes, becsületes magaviseletét. Mindig ki fizetém hó díjját évére, de azon fellyül barátságommal adassék nékie ha mellettem maradna halálomig 160 azaz százhatvan pengő forint.

Akárki lenne pedig náлом halálomkor Szobaleányi, Huszárlégényi, Szakácsnéi szolgálatban, annyi fizettessen ki neki havi bérén fellyül, a mennyiről bérlelésében vagy külön írásomban hűsége meg esméréséül biztosítottam s azon ottani magam kötelezése végrendeletemül nézessék. A ki körülöttem híven fáradt panasza ne légyen. Most tsak legényem van. Valamint e szolgáló Barátimat rendszerint ki szoktam fizetni úgy fog tisztában talátni egyéb dolgom reményem, hanem ha hirtelen halál ér.

S midőn a tömegetskémből ki adandókat el rendelém, gondoskodom Antal általjános örökösömnek házasságtalanul magtalan halála esetében helyében állíttandó más általjános örökösömről. Ez legyen akkor említett Nem. Döbrentei Károly, és ha előbb halna meg Antal mintsem átvehetné örökét s akaratom általa tellyesednék, Károly vigyen végben mindent. Antalnak későbbi halálával meg az arra már tisztán maradtak száljának mind Károlyra, folyamatban lehető gondokkal. Mikor pedig Károlyt hasonlóan törvényes maradék nélkül ragadná ki az élet sora, akkor a reá ment összszegből 1500 azaz Ezer Ötszáz pengő forint Gróf Gyulai Lajos úrnak s fent tisztelt nővéreinek küldessék; 1000 = ezer pengő forint a magyar tudós társaságé légyen, 500 azaz Ötszáz pengő forint meg a Pesti Iparegyleté; a többiről maga Károly rendelkezék valamelyik olyan Atyafi Döbrentei egy fiú számára végrendeletem szellemében, ki tanult sorban áll s a több között legjelesb. Világi tisztségűre nézve leginkább. Ki tetszik ebből miképpen tiltom Károlyt is az Antalra tisztán szállandók és a reá menetendők füstben eresztésétül. — Antal és ő mondom tsak haszonhúzóak legyenek, Károly is csupán alapjául nézve tőlem eredhető Örökét a maga saját szorgalma által értéke nevelhetésének. S már így az általam őrzött Döbrentei czírákot vagy családott illető nemességi s Jóságotskát illető Levelek is Antalhoz menendők, mi ellen

ugy hiszem Károlynak ámbár ő idősebb ki fogása nem fog lenni a Vér-ségileg hozzánk tartozó Döbrentei ugy sem lézen el zárva illetőségétől.

Ezen vegrendeletem végrehajtójául Tekintetes Pest-Pilis-Solt Vár-megyének halálomkori első All Ispányát kérem, akarom, midőn pedig az reá nem érne vagy helye éppen üres volna, a másod Allispány urat. Ha nem lenne még akkor Antal öcsém tellyes korú, kegyeskedjék olly gyámot ajánlani, ki az ő becsületességéhez képest hasonlóan viszi általjá-nos örökösöm ügyeit. Végrendeletem azon pontjait mellyek Gróf Gyulai Lajos urat és nővéreit, a magyar tudós társaságot, az Iparegyletet lehett-séges jövendőre nézve illetik; méltóztassék hiteles kiadásban kézbesíttetni. A tisztelt Vármegyei K. K. és R. R. előtt meg nagyon esedezem, méltóztassanak vagy az illető All Ispány ur eljárási tudósíttását, vagy az általok kinevezendő gyámét avagy gondárét közgyűlések eleiben venni. Az első All Ispány úr fogadjon el Harmincz darab arany tisztelet díjt vagy válasszon holmimból ha inkább tetszendenék neki annyi ért. A gondárt (Gondnokot) Antal öcsém Attyának is a dolgokról tudósíttására kérem tellyes korusága esetéig az ő fáradsági részét a Tekintetes Vármegye fogja ki szabni, Lesznek ott Barátim felügyelendők általjában pedig a tek.: K. K. és R. R. egyeteme igazságos intézkedésében tellyes bizalma-mat vetem nem tsalatkozhatván.

Végrendeletem aláíróinak most is ujra köszönetem.

Jó Uraimnak végső hálám.

Hív barátimra Erdélyben s Magyar Országban, Saxoniában és Angol honban áldásom.

Barátnéimnak Erdélyben, Magyar Országban és Angliában tiszteletem. Gróf Teleky József erdélyi Fő Kormányzó ő Exlenciája fogadja el kérem Simo Ferencznek 1826-béli olajfestvényét Vesztát, gondolnám az Erdélyi muzeum gyűjteményei közé hagyva, ha Országos kívánság szerént még életében törvény állíthatja fel s Erdélyi s Magyar Országi Hazám Nemze-tem folyvást nagyobb mindig kifejtettebb phoenix légyen és az ápoló királyunkon Isten áldása míg Esküjét tellyesíti.

Végre temetésemről, koporsóban ne tegyenek míg a valóságos halál felbontás vagy mi által tökéletessen bizonyossá vált. Tetemeim felett beszéd tartó Papom Tiszt. Székács József vagy általjában a Pesti Evang. Magyar pap légyen, mert első valék ki a Pesti ev. gyülekezet Magyar Tiszteletese fizetéséhez alapítványkát adtam, s így oda tartozom, de a Budai Ev. Pap ezzel sértve ne légyen ő magyar Imádságot mondjon s az ő tisztelet díjja hasonlóan illőn adassék által.

Tegyék a holttat azon temetőben, melly laktájam embereit fogadja bé, ha rendszerént kell mennie, akárhol ugyan mindegy, de »a tündér-hegyen porlani cserfa árnyában« ... e gondolat szálla meg 1847-ki Junius 19-e óta, melly napért Buda Nemes Fő Városának köszönetem.

Befejezem még egy most szökelt kívánságommal. Ha mit az ide jegyzetteken kívül még emlékül hagynék mellette találandó én írásom s pecsétem szerént lelki esméretessen légyen által adva mintha e végren-deletemben soroztam volna ámbár pénz is lenne.

E végezve beh meg könnyűl a lélek mikor a halálon túl bátran

járt, ennek vidámságában mindennek a mi nemes, betségével, emberi szennyek utalásával, gyarlóságokon mosologva írtam e sorokat elejétől végig saját kezemmel s megerősítettül nyomtam ide nemzetipecsétmet Budán, Julius 9-én 1847.

Döbrentei Gábor mk.

Királyi Tanácsos
Budakerületi Országos Fő Biztos.
(L. S.)

Hogy Döbrentei Gábor Királyi Tanácsos, Budakerületi Országos Fő Biztos úr ezen végrendeletét láttunkra írta alá s pecsételte meg és a benne lévőket saját kezével írott ön akaratának vallotta ellőttünk mi alul írottak mint általa meghívott és együtt volt Tanuk a törvény értelmében nevünk aláírásával és pecsétünkkel bizonyítjuk

Budán, Julius 9-én. 1847.

(p. h.) Patsiri Odri József
Királyi Helytartó Tanácsos.

(p. h.) Megyeri Becze Ferencz
Magyar K. Kincstári Tanácsos.

(p. h.) Czech János
Királyi Tanácsos és Tanulmány bizottsági
első ülnök.

(p. h.) Kovásznai Kováts Zsigmond
Pestmegyei Tábla Biró.

(p. h.) Urbanói Benyói Urbanovszky Justin
T. Pest Megye Szolga Birája.

(p. h.) Wozáry Rövid Gábor
Cs. Kir. Nyug. Kapi.ány.

Jegyzet: Ezen Julius 9-én 1847 költ Testamentomomhoz Codicillust adtam Sept. 27-én 1848 Dezseffy László, Czech János, Pap Gábor, Vozáry Gábor, Ráth Péter, Podhraczký József tanuk aláírásával

Döbrentei Gábor mk.

Döbrentei Gábornak

1847b. Julius 9. hitelesített végrendeletéhez saját keze aláírásával adott későbbi szabályzat Codicillus. Budán, Sept. 1848.

Jegyzet: 1847 Julius 9-én készített Végrendeletemet a mostani háborus napokban nem írhatám kényemre ujjonnan hogy maradott volna fenn egy öntés némellynek egész évi elhalgatásával, De a Vezérő a kettőből is kivethető lészen. És már e szabályzatot későbbre is törvényes erejűnek akarom.

Nótelen Gyermektelen Agglegény mindenkorra rendben légyen.
Döbrentei Gábor mk.

Az 1848-béli 9-i törvény-czikk és ugyanazon 1848-béli Nyári Ország Gyűlés katona állítási törvény határozata ez itt következő változtatásokat okozta, 1847-ben költ Végrendeletemen.

Urbériségek megszüntével az Atányi jószág és Szent Iványi pusztá már most ha meg nem érné a rajta fekvő 8572 pengő torintot 30 kr, azaz betűvel nyolczezer ötszáz hetvenkét forintot 30 kr, hiányját a

Gróf Gyulai négy Testvéren követelhetném. De barátságuk előttem becsebb némű pótlék pénznel, Ezen érzelmemhez tartsa magát általános örökösöm.

Ha pedig e jószágot kiváltaná Gróf Gyulai Carolina Frimont Péterné kinek nyílában jutott, elégedjen meg általános örökösöm nyolczezer pengő forinttal ezüstben s a fellyül levő 572 frt 30 kr. hajoljon a vető magban és miként 1847-ki rendeletem 3-ik lapja szóll. Midőn azt sem Karolina Grófné sem Fani, Lajos, Szilárdka Testvérei közül valamelyik magához nem venné s el adásában meg nyugodnának, annyival elégedjék meg általlános örökösöm a mennyit érette kaphát. Sőt azon esetben meg ha többen kellne el 8572 forintnál 30 kr-nál pengőben ajánlja oda feleslegét a négy Testvérnek eljárásbéli költségei lehuzattával, És midőn el kelne 8572 forinton 30-on fizessen kezéhez Gróf Gyulai Lajosnak ötszáz pengő forintot, Gróf Gyulai Faninak kétszáz ötven, Gróf Gyulai Szilárdkának kétszáz ötven pengő forintot, Lajos grófnak azért többet, mert Marosnémeti jószága átvettekor nékem négy Csikó lovat ajándékozott. Ennyinek átadása pedig akkor is történnyék, midőn a nyolczezer ötszáz hetvenkét forinton 30 kron fellyül eladás öszszege is oda ajánlatnék e Testvéreknek részemről, Ezek csekélységek, De szívemet látják benne erántok. S e fizetések megküldése halálom után legfellyebb egy Év alatt megtörténjék. Addig eldül ha kiváltatik-e Atány vagy eladása lesz. A mellyik Testvér azonban előbb halna meg mintsem én, annak része általlános örökösömé. Továbbá a képviselői ország gyűlés e nyári határozata szerint Döbrentei Antal általános örökösömet is törvényessen ütheti a szép sor, négy évi Fegyverfogásban. Mennyen, dicsően eleshetése esetére már nem Döbrentei Károlyt nevezem Antal után következhető örökösömnek, kiről a nyolcz és 9-ik lap szóll, hanem az 1847-ikbéli végrendeletem 5-ik lapján 3-ik szám alatt említett Döbrentei Lajos és Sándor unoka öcséimet, Galánthán lakó Sámuel Testvérem két fiát, közülök azonban az kinek jó tanulásairól jobb Tanodai bizonyítványai vannak és közhivatalban lép vagy már áll, 1000 pengő forinttal (1000) kapjon többet s így általlánossabban vett fő örökösöm az légyen. Egyébb minden kettejek között oszoljon. Lajost és Sándort most azért teszem, mert Döbrentei Károly a Drávai Táborban ment s így elébb van halálnak kitéve, de ha megmaradna is, nagy okom lón közellyebbi véreimet neveznem Antal után örökösimnek. Midőn azomban Károly hazavédes dicsőösséggel visszatérését mutatná, azon 200 az az betűvel kétszáz pengő forinthez, mellyet néki a 3-ik lapon hagytam, még 100 azaz száz pengő forint adassék. Mindenesetre Perlaky Sándort kérem munkáim kiadására, midőn az idő engedné.

Lajos és Sándor is tsak haszonvevők úgy legyenek miként Antalt szabálloztam, és a most kihagyott Károlyt a 9-ik lapon. Midőn Lajos és Sándor is egyik a másikának öröklése után törvényes maradék nélkül halna ki, akkor a 8-ik lapon álló 1500 pengő forint helyett a Gróf Gyulai négy Testvérnek vagy azok Gyermekének Háromezer pengő forint küldessék ezüstben, a Magyar Tudós Társaságnak pedig a ki tett ezer pengő forint. A pesti Iparegyletről már ezután Országos pénztár gondoskodik, a fennmaradót a legutóbb meghaló Lajos vagy Sándor Döbrentei fiú

számára rendelje a 9-ik lapí szellemben. A Herroych Antalnak szánt 160 pengő forint már elmarad, mert jó ajánlványommal ment el mellőlem, őt kielégítőbb hadi szolgálatban e nyáron.

Halálomkor mellettem leendő legényemre nézve itt már ki írom, hogy midőn akármiféle holmimtől híven adna számot, havi díjján kívül neki ötven pengő forint adassék és ha gondviselőm is találna lenni akkor nálam, annak is olly feltétellel ötven pengő forint. Ha valami kötelezvényem találtatnék nálam fizetetlenül vagy köz tzélra hozzám vett pénzről külön jegyzésem rendben hozassék. Orvosom becsessen díjjaztassék, egy szóval általlános örökösöm lelkiismeretes dolga légyen, hogy reám igazságos panaszt senki fia s jánya ne mondhasson. Ezen módosítások szerinti végrehajtásra is Pest Vmegyei halálomkori első All-Ispányt kérem s az őt illető megirattokhoz képest. S egyéb rendelésem mind erejében marad. Irtam s 1847-béli pecsétemmel megerősítettem. Budán, Sept. 27-én 1848.

Döbrentei Gábor mk.

Hogy Döbrentei Gábor Ur 1847-iki Julius 9-én költ Testamentomához készített ezen Codicillusát előttünk írta alá s pecsételte meg, s pontjait végső akarata szerintieknek vallotta, mi alulirattak kiket aláíró s megpetséltő tanuknak azon végre magához hívott s nála együtt valánk a Törvény értelmében hitelesen bizonyítjuk.

Budán, September 27-én 1848.

(p. h.) Dezsewfy László

(p. h.) Czech János

(p. h.) Pap Gábor

(p. h.) Wozáry Rövid Gábor
nyug. kapitány.

(p. h.) Ráth Péter

(p. h.) Podhradczy József mk.

mint erre a czélra meg kért s jelen volt Tanuk.

(Fáy-Kuun Irma grófné birtokában levő másolatról, melynek hátlapján gr. Gyulai Lajos kézírásával ez olvasható: Döbrentei végrendelete másolatban.)

DÖBRENTÉI GÁBOR LEVELEZÉSÉBŐL.

Alább Döbrentei Gábor családi levelei közül mutatok be néhányat, a melyekben némi irodalomtörténeti és életrajzi vonatkozásra akadunk.

Döbrentei úgy tekintélyes állásánál, mint kedvelt személyiségénél fogva nem csekély befolyással bírt. Mi sem természetesebb, mint hogy ajtaján sok kérelmező kopogtatott s hogy e kérelmezők között előfordult — az unokaöcs is, a ki pályája kezdetén a nagytekintélyű királyi tanácsos, országos főbiztos s tudós társasági tag s titoknak nagybácsihoz fordul, kérve őt, hogy legyen segítségére és segítse őt valamely álláshoz.

Az unokaöcs, — a ki ez esetben a kérelmező: Döbrentei Antal

volt, 1848-ban Pozsony vármegyei nemzetőr, később ügyvéd Pozsonyban s Döbrentei Gábor általános örököse. Nem érdektelen, hogy e Döbrentei Antal a reá néző örökséget (mondják, hogy két uradalom, a mi kétséges és talán inkább a családi pletyka növelte meg ekkorára) egy Tallian nevű pénzüzérnek életjáradék fejében eladta. Az életjáradékot azonban nem élvezte sokáig, mert pár év múlva a pozsonyi kórház tébolydjában elhúnyt. Döbrentei Gábor levelezésének egy része ő általa került dr. D. Jenő, ifj. D. Gábor sorhajózászlós, Korbély József, a pozsonyi ev. lyceum kézirattárának¹ s így alulírottak tulajdonába.

Döbrentei Antal kérelme, mint a levelekből s életéből kitűnik eredménytelen volt. A költő-tudós bár sokfelé bírt móddal a közbenjárásra, sokfelé is volt lekötelezett vagy érdekelt, s e miatt nem tehetett eleget öcsce kérésének.

A levelek irodalomtörténeti vonatkozásai csekélyebb értékűek, de érdekesek, a mennyiben Döbrentei Gábor egyéniségének rajzát sokban kiegészítik.

I.

Buda, novemb. 17d. 1848.

Kedves Öcsém! Mind a két leveledet kaptam Hegyeshalomról postán felbontva s becsülettel újra lepecsételve. Jól tették. A mi leveleink haza, becsület, szabadság, magyar nemzetiség hűségeit viszik.

Azért válaszolok két nappal későbbben, mert a hadbíróságra nézve, melyhez kedved van, tudakozódnom kellett. De azt tudám meg, hogy ahoz most már nem vesznek fel többet, mert a kitűzött 50 szám már annyira betölt, hogy a felül levők folyamodványait visszaadják. És még 20 van különben is az elébb megvizsgáltak közül, kik elhelyezésre várnak. A privátim készülőnek hát most nincs becse, sőt arra külön engedelmet kellene kapni a Hadügyministertől, a mi nem megy most s nem jár-meg. Mi több? joghallgatást végzettet bocsátanak csak tanfolyamra.

A nov. 15d. felnyitott tanfolyam hallgatói közül pedig különösen lesznek kiválasztva exameneikhez képest a katonatiszté lehetők. És már hozzáfogtak.

Hátra van tisztte lehetésed a Poson v. Nyitra megyei honvéd zászlóaljhoz úgy, hogyha ez v. ama vármegye különösen ajánlana téged a Hadügyministeriumnak. Nem erőltettek katonaságra, mert hivatalhoz kedv, szenvedély kell, élémehetésre, hanem gondold meg, mi lehetsz most egyéb? Atyád semlegessége engem is háborít.

Míg eldölhet valahová dolgoz, jó helyt vagy a mint látom. És írj nekem. A miben csak lehet, örömetest segítelek.

Szerető Nagybatyád
Döbrentei Gábor m. k.

¹ Lásd Irodalomtörténeti Közlemények, III. évf. 352. l.

II.

Buda, septemb. 18d. 1850.

Kedves Öcsém! Sept. 14d. költ leveled vettével, már kétszer nézettem, ha Pesten van e b. Nyáry, de ma megint csak azt hozá hírül legényem, hogy holnapután várják bé. Akkor elmegyek hozzá s megkérem nevedben, lendítsen már sorsodon. És ha kívánandana eléb látni személyesen, azonnal megirom, hogy indulj le.

Nyugtalan vagy, meghiszem. Ugy van minden szilárd lelkű ifjú ember, midőn még nem tudja, hová, merre? Könnyeim hullának egykor érzékeny gyermeknek nekem, midőn a világ sorába bekapaszkodnom oly későre lehetett. Reménylettem, túrtam s munkába fogtam, hogy időm teljék és esméreteim bővüljenek. Sikerét láttam vágyaimnak, sokban boldogultam.

S most, hazám nyomorgatását látnom nem elég, bizonytalanra soroztak. Junius elsője óta nyugalmazva vagyok, de mennyivel, azt nem ír meg Koller miniszteri biztos aug. 31-dikén. 1849-i májusától fogva 1850-beli május végeig azonban megkaptam fizetésemet nagy-nagy nehezen.

Füredről idetértemkor itt kapám Dávid öcsém felesége levelét, mellyben arra kér, hogy neki mostani divatu magyar karpereczet küldjek ajándokba. Mond meg neki, meglesz, mihelyt arra adható pénzhez jutandok. Minden lélek ölelendő, midőn Magyarországhoz bizonyítja aggodalmát.

Pusztai urat tisztellem s én is megént kérem, hogy atyád dolgát rendbe hozná, most midőn nem foglalja el Allgemeinja.

Látod ebből, miként követek el, a mi csak telik megnyugtatósodra.

Szerető bátyád
Döbrentei Gábor m. k.

A levélben említett »Pusztai ur« Pusztai Sándor ügyvéd, az Allgemein kiadó-szerkesztője, a kinek irodájában kapott foglalkozást D. Antal.

Az immár nyugalomba vonult Döbrentei egészsége igen alá volt ásva. Zsugori természete nehezíté utolsó napjait; állítása szerint vagyoni viszonyai nem voltak rendezettek (bár az bizonyos, hogy hagyatéka tetemes értékű volt. Napjait igen elkeseríté unokaöccse, István,¹ a ki a festői pályára nem csekély tehetséggel lépett s kedvence és kiszemelt örököse volt, addig, a míg szerelmi féltékenységet nem ébresztett benne. Így visszaélván István nagybátyja jóságával — elkedvetleníté Gábort, annyira, hogy le is vette róla a kezét. István elzüllött s a galanthai szegényház koldusai közt tengeti életét. Egy időben a fővárosi bohème tanyák ismert alakja volt.

Ebből az időből való a következő levél.

¹ A végrendelet nem említi.

III.

Buda, decemb. 11d. 1850.

Kedves Öcsém! E hónap 2d. írt aggodó leveledre biztossá akarlak tenni, hogy hallgatásomat nem akará elhidegülés, arra nem adtál okot; hanem okozá az, hanem vártam, honnan ölelne fel már szerencséd három oldal közül, a hányra folyamodál. Atyádnak is megmondtam, miként nem fognék én annál fogva sem b. Geringernél sem b. Nyárinál éretted szólni, mert ha egyiknél boldogúlsz, a másiknál majd én sültetnék fel.

S lám b. Nyári meg le is mondott.

B. Geringernél pedig magam is kérelmező vagyok, nyugpénzemért és a m. t. társaságnak nyomtatási ügyében, úgy valamely másban. Többel csak terhelném s majd egyet sem teljesíthetne. Nyugpénzem pedig nagyon sürgető volna, mert június elsője óta még egy kis pénzt sem adának.

Eléadásod szerint, jó helyt vagy Majercsák urnál, kit hallottamra dicsére két követtársa itten. Emiegette minap gr. Gyulai Lajos is, Pesten jártát.

Remekelni fog bizony Majorcsák, ha gróf B(cthlen) Pál pénzügyeit Erdélyben jó rendbe hozandja. Egy jó ismerősném, Malom Zsigmond Tanácsosné, a Pál gróf miatti szükségben hala meg, mivel pénzbeli tartozását nála veszteségben látta. Azonban én jól vagyok a gróffal s viszonzom a tisztelését szívesen.

Édes atyádnak megmondtam, hagyjon fel a szokott tervvel, kereskedőnek adni fiait. Már többször elérkezém okaimat. Nem veszi számba.

Egészségem most jó. De kedvem borúlt!

Paraszcai Lőrincz Barátomat, tiszteld igen szívemből. Vajjon húz-e ő nyugpénzt?

Isten veled

Szerető nagybátyád
Döbrentei Gábor m. k.

Az itt említett Malom Zsigmond Tanácsosné, Malom Lujznak, a 40-es évek erdélyi fiatal költőnőjének anyja, a ki férjétől maradt kis birtokát gróf B.-nek adta bérbe. Itt némi hibának kell lenni nyilván Döbrentei levelében, mert Malom Lujznak Döbrenteihez írt s kezeim közt levő leveleiben gyakran említi gróf B. *Gergelyt*, a ki fizetni nem akart még akkor sem, a mikor pereskedés útján brachiummal akarták a bérlettől megfosztani. Malom Lujznak 1846 október 26-án Kolozsvárt kelt levelében például szóról szóra így ír:

»Gr. B. Gergely biztat hogy kifizet stb. . . .«

E névbeli tévedés épen nem fontos s egyedül Döbrentei gyors irásának tudható be.²

Báró Geringernek a következő egy rendbeli levelét találom a nálam levő iratcsomóban:

² Malom Lujza Döbrenteihez írt leveleiről értekeztem az Erdélyi Irodalmi Társaságban. Értekezésem itt, e Közlönyben fog napvilágot látni. R. D.

IV.

? 3/9.

Ich mache mir das Vergnügen Eurer Wohlgeboren einige Transsilvanica als kleinere Zuwachs zu Ihren Büchersammlung zu übersenden und würde mich freuen, wenn Sie darin für Ihre Forschungen neues Material finden würden.

Mit vollkommener Hochachtung

Geringer.

A levélen *Döbrentei* sajátkezüleg írt jegyzete:

Kaptañ ezzel:

Magazin für Geschichte, Literatur Siebenbürgens v. A. Kurz. II Band. I. II. III. IV. Heft 1846.7.

Chronicon Fuchsio Lupino Oltardinum edidit Josephus Trausch 1847. Pars I. 1848 Pars II.

(August. 31 áthúzza.)

Septem. 3. 1850.

D. G.

REXA DEZSÓ.



ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Századunk irodalma képekben. Irta Endrődi Sándor. Budapest, 1900. Az Athenaeum kiadása.

Az Athenaeum, ez az irodalmi és könyvkiadó társulat, nagy érdemeiket szerzett a magyar irodalomtörténet terén. Ujra meg újra alkalmat nyújt az irodalom történetével foglalkozó munkásoknak, hogy tanulmányaik eredményét világra hozzák és gondoskodik, hogy a tudós és műértő közönség egyaránt képet alkothasson magának irodalmunk életéről. Hogy csak a nevezetesebb jelenségeket emeljem ki, immár a hatodik mű került ki a prés alól, a mely az irodalom egész életét vagy egy nagyobb korszakát akarja az olvasóval megismertetni. Beöthy Zsolttól három, a két kötetes irodalomtörténet, a Kis tükör, Horváth Cyrilltől a magyar irodalom története 1772-ig, Kardos Alberttől a szépirodalomé Kisfaludy Károlyig, s legujabban Endrőditől a Kisfaludy Károlytól a kiegyezésig terjedő korszak »képe«-e. Elismerésre méltó törekvés, különösen, ha megfontoljuk, hogy az említettem művek között megvan az eddig legteljesebb magyar irodalomtörténet (a Képes) és a legértékesebb Beöthy Zsoltnak kis Irodalomtörténete.

Az ilyen összefoglaló irodalomtörténetek többé kevésbé a nagy közönség számára készülnek, azon közönség számára, melyben műveltsége, tanulmányai folytán fölébred a vágy, hogy megismerkedjék a magyarság szellemi életének egyik legkiválóbb nyilvánulásával az irodalommal, de sem ideje, sem alkalmja, hogy a maga szemével közvetlenül szerezzon képet róla. Rá van utalva arra, hogy azoknak a megvilágításában szemlélje az irodalmi jelenségeket, a kik többet, alaposabban foglalkozván az irodalommal, jártasabbak, hivatottabbak mint ők.

Azok között, a kik kicsinyítő tükrükbe gyűjtik az irodalom képét, időrendben a legutolsó Endrődi Sándor. Nagyon nagy és heterogén társaságot szeretne maga köré gyűjteni, sok különböző ízlésű és követelésű nézőnek kívánná megmutatni a tükörképet, de a »nagy közönség« sorában az első helyeket a nőknek, a serdülő fiatalságnak és a — francziáknak tartja fenn. Tarka társaság, de az író szempontjából összeköti őket az a körülmény, hogy mindegyikük — legkevésbé még a serdülő fiatal-ság — könnyű, élvezetesen festett képet vár tőle.

Ezt a föladatot, népszerű, élvezhető, de a mellett hű leírását, jellemzését adni a jelen század irodalmi életének és állapotának, Endrődi nem oldja meg sikerrel. Könyvét ugyan népszerűen és élvezhetően írta meg — legalább a nagy közönség szempontjából, de már a hűségéhez nagyon sok szó fér. Nem szólok ezen a helyen az apróbb tárgyi tévedéseiről, nem abban keresem most a rajz hibáját, hogy egy két vonást, mesterműszóval élve, véletlenül elrajzolt, nem is azt kutatom, hol alkalmatudatosan rossz, mesterkéltné világítást, mert nincs terünk az egyes fejezetek ken végig haladva részletesen kimutatni, a miben hibázott:¹ hanem inkább az *okra* kívánok rámutatni, a melyben e tévedések megfogantak. Hiszem, sőt meg vagyok győződve, hogy a sikertelenség nem az író szeretetén vagy szorgalmán mult, lelkesedését, szorgalmát nem vonom kétségbe, hanem első sorban, sőt kizárólag azon, hogy a föladat nem felelt meg a szerző egyéniségének.

Az előszóban jól jellemzi ezt a föladatot: »Mily bonyodalmas társadalmi és politikai viszonyok! a lángelmék és tehetségek mennyi küzdelme! mily sokféleség, mennyi részlet mindenütt!« Valóban, a kor 1830-tól 1867-ig annyira gazdag politikai, társadalmi és művészeti mozgalmakban, az eszmék surlódása annyi szikrát pattant ki, hogy a vizsgálódó tudós szeme elé ragyogó s érdekes kép tárul, de épen mert oly nagy a fénye, nehéz föladat fölfogni és vissza tükröztetni. Nem találok sikerültnek a módszert, a melyet Endrődi választott, a ki »színes vázlatokban próbálta megrögzíteni egy-egy írónk arczképét, — inkább működésének egészét láttatva s jelentőségét szemléltetve, mintsem kiterjeszkedve apróbb részletekre.« Természetes, hogy ilyen összefoglaló munkában nem terjeszkedik ki az író apróbb részletekre, de ezt a szempontot nem meri általános érvényűvé emelni. Az egyes író működéséből tudatosan, helyesen is, elhagyja azt, a mi mellékes, nem jellemző, de már magát az egész irodalmat nem tudja egységes, szerves organizmusnak tekinteni, nem mellőzi azokat a nagyon is mulandó hatású írókat, a kiktől legfőlebb a tudományos irodalom emlékszik, vagy néha az sem.

Ugy gondolom, Endrődinek vagy egy-egy irány legkiválóbb íróit, a magyar szellem tipikus képviselőit kellett volna bemutatni — akár színes vázlatokban is — vagy, a mi még helyesebb lett volna, rajzolni magát a kort irodalomtörténeti törekvéseivel együtt és lefesteni azokat az írókat, a kiknek nevéhez e törekvések fűződnek. Ekkor csakugyan került volna alkalmá a politikai és társadalmi viszonyok rajzolására, a tehetségek küzdelmének bemutatására, s nem kellett volna az írókat kiragadni a korukból, elszakítani egymástól és azoktól az eszméktől, melyekért küzdöttek (p. o. Petőfi, Tompa, Arany). A könyv egy-egy részének elején (A szabadságharcz előtt, a szabadságharcz, a szabadságharcz után) van ugyan rövid áttekintés, történelmi tájékoztató, elvéve egy-két fejezet élén szintén van egy pár általános frázis, de sem azt nem látjuk, mennyire gyökerezik egy-egy író a maga egész lelki világával, a korában, annak eszméiben,

¹ Erre vonatkozólag ajánlom a Magyar Kritika 11. sz.-ban megjelent alapos ismertetést (írta Kőrösy György dr.).

érzöleteiben, sem az írók képe nem olvad össze az irodalom egységes képévé. Épen mert annyira elszakítja őket egymástól, mert hiányzanak az összefüző, összetartó mozzanatok: a századunk irodalmáról festett kép szétesik az egyes írók képeire.

Azonban nem ez a legnagyobb gyöngéje a munkának. Ha nem olvadnak is egységes jelenetbe az irodalom fél századának változatos mozzanatai, legalább ezek a különálló részek lehettek volna úgy megírva, hogy a könnyű olvasmányt kereső közönség okuljon belőle. De nincs így megírva. Endrődi, azt hiszem, úgy számított, hogy jó akarattal, szorgalommal és ügyes tollal megoldhatja a föladatát, megfeledezett arról, hogy ehhez első sorban tudományosság, még pedig alapos tudományosság kell. Nálunk egyáltalán úgy gondolkoznak az emberek, hogy népszerű munka megírása nem valami nehéz munka, kellő olvasottsággal könnyen el lehet végezni. A tudomány azon ágaiban, melyekhez a magyarságnak, mint nemzeti szellemnek nincs sok köze, hogy p. o. csak a classica-philológiára, physicára, ókori világtörténelemre hivatkozzunk, tényleg igen könnyen lehet boldogulni a külföld tudományos eredményeire támaszkodva, de már a specialis nemzeti disciplinákban, a hol nekünk magyaroknak kell az előleges tanulmányokat megtenni, a népszerűsítő földolgozás sok nehézséggel, fáradsággal van összekötve — mert ezek az alapvető munkálatok jórészt hiányoznak. Nemcsak az írók műveit kell a földolgozóknak áttanulmányoznia, hanem magával a korrál, az irodalmi viszonyokkal is jórészt közvetlenül a forrásokból kell megismerkednie, arról szó sincs, hogy összefoglaló művekből meríthesse, még szerencséje, ha egy pár olyan szakmunka áll rendelkezésére, mint p. o. Endrődinek Vörösmartyra nézve Gyulai Pál életrajza. Ez az egyik magyarázata, miért nincs eredménye a Semsey pályázatnak, ez magyarázza azt is, miért sikerül csak akkor az ilyen áttekintő irodalomtörténet, ha olyan szakember írja, mint Beöthy, a ki az anyagot és az egész apparatus criticust ismeri.

Endrődi, nem is követelhetjük tőle, nem uralkodik az anyagon, nincs meg a kellő jártassága sem a módszerben, sem az anyag összeállításában. Nem ez az első irodalomtörténeti munkája ugyan, de az sem volt biztató, a mit eddig, még jó régen, dolgozott, s az is más korrál (a XVIII. század végével) foglalkozott. Nem erősödött meg tudománya a specialis kutatásokon, nem tett olyan tanulmányokat, vagy legalább nincs rólok tudomásunk, melyek bevezették volna szemét az irodalmi jelenségek mélyére. A tudományban pedig egy csapásra nem lehet erőt venni a nehézségeken, s még szorgalommal, lelkesedéssel sem, a tudós nem költő, a kit az istenadta tehetsége minden akadályon, korláton fölül emel.

A legujabb irodalomtörténet szerzőjéből az a tulajdonság is hiányzik, a mi az igazi tudósnak a legszükségesebb alkotó része: az elfogulatlan-ság. Nem térek most sem ki arra a — szeretném mondani személyeskedő — egyoldalú ítéletre, a melylyel Czuczor, Bajza, Sárosy, Kuthy, Czákó (egy mondását idézem róla: »Egy erőszakosan égő tehetség tűzijátéka volt ez, melyben vénes képzelődés lobogtatta a ki nem forrott filozofia fáklyáját s az eszmék helyén a nagyotmondások czifra és rakoncátlan

népe tombolt.!), Teleky működését kíséri, mind elárulja, mennyire hiányzik Endrődi munkájából a történeti szempont és érzék, csak azt említem, hogy Gyulairól úgy nyilatkozik, mint valamilyen hivatásos ujságíró, elmondja róla, részben nyíltan, részben édeskés frázisokba burkolva, hogy szívtelen, korlátolt, kevés tehetségű, mesterkélt, szegényes képzeletű, pepecselő és — lármás.

Azt hiszem ez az utolsó mondat minden további fejtegetést fölöslegessé tesz; a ki Gyulai Pálról így nyilatkozik, a ki annyira elfogódik a személyes ellenszenvében, hogy ilyen képtelen vádakat szór ellene: az a maga erős subjectivismusában írhat jó költeményeket, de jó irodalomtörténetet nem.

LMR.



REPER TORIUM.

- Apáczai Cseri János* paedag. munkái. Ford. Hegedüs I. — *Ism. Neményi Imre. Magy. Paedag.* 43—51. l.
- Babik József.* Csúzy Zsigmond. Egri egyházm. Közl. 1. 2. 4. sz.
- Badics Ferencz.* Bajza életrajzából. (1825—1828.) *Budap. Szemle* 102. köt. 129—138. l.
- Bakk (SzenikatoInai) Endre.* Vízaknai költők. Közérdek 13. sz.
- Balassa József.* Vigjátékok a nyelvújításról. *Philol. Közl.* 452—458. l.
- Bán Aladár.* Áhitat szárnyain. *Ism. Vasár. Ujs.* 15. sz.
- Bartha György.* Kazinczy és az antik klasszikusok. *Torontál* 103. sz.
- Bartha György.* Egy ismeretlen irodalmi kör. *Torontál* 89. sz. (Egy múlt-századi győri irodalmi körről.)
- Benedek Elek.* Falusi bohémek. *Ism. T. R. P. Napló* 72. sz. — *L. Budap. Hírl.* 73. sz.
- Berczik Árpád.* Himfy dalai. *P. Napló* 144. sz.
- Berkeszi István.* A temesvári könyvnyomdászat és hirlapirodalom története. *Ism. r. Magy. Könyvszemle* 97—99. l.
- Bilkey Ferencz.* Keresztény szellem a szépirodalomban. *Fejérmegy. Napló* 44. sz.
- Bodnár Zsigmond.* Petőfiről. *Magy. Pestalozzi* 2. 3. — 5. 7. 8. sz.
- Bródy Sándor.* Dina. *Ism. Hartmann János. Magy. Szemle* 19. sz.
- Chay Péter.* Kora tavasz, késő ősz. (Költemények.) *Ism. Bilkey Ferencz. Fejérmegy. Napló* 35. sz.
- Csernátoni Gyula.* Petőfiről. *Tanulmányok. Ism. Tomcsányi János. Magy. Pestalozzi* 7. sz. — K. J. »Ujság« 37. sz.
- Dénes Tibor.* Kettős varázs. *Ism. Hét* 1. sz.
- Dombi Márk.* Vajda János költészete. *Kath. Szemle* 385—409. l.
- Endrődi Sándor* költeményei. *Ism. s. Budap. Szemle* 102. köt. 285—295. l.
- Erdélyi Pál.* Balassa Bálint komédiája. *Magy. Könyvszemle* 1—16. l.
- Fadgyas Kálmán.* Fekete versek. *Ism. Vasár. Ujs.* 17. sz.
- Fejes István.* Előmunkálatok az új Énekes könyvhöz. VI. füz. *Ism. Sz. F. Prot. Szemle* 144—146. l. — Anonimus. *Prot. egyh. és isk. lap.* 1—10. sz. — Kulcsár Endre. Debreczeni Protest. *Lap* 7. sz.
- Feleki Sándor.* Vándorfelhők. *Ism. —ser. P. Lloyd* 74. reg. sz. — *Magy. Hírl.* 91. sz. — *Vasár. Ujs.* 14. sz. —a. *Budap. Hírl.* 104. sz. —us. *Művészvilág* II. évf. 11. sz. — *Sirály. Orsz.-Világ* 12. sz.
- Fináczy Ernő.* Adalékok a jezsuiták iskolai színjátékainak történetéhez. *Philol. Közl.* 458—462. l.
- Füzy Antal.* Örök tavasz. *Ism. B. Magy. Szemle* 10. sz. — *Vasár. Ujs.* 20. sz.
- Gesta Romanorum.* Kiadta Katona Lajos. *Ism. Binder Jenő. Philol. Közl.* 484—488. l.

A gömöri ev. ref. egyházmegye tornalljai könyvtárában levő Tompa reliquiákból. Tompa Mihály kedélyes levelei Palóczy Ábrahámhoz. Közli Nagy Pál. Rozsnyói Híradó 21. sz.

Hajnóczy R. József dr. Emlékbeszéd Petőfi Sándor fölött. Karpathen Post 17. sz.

Haller Jenő. Bródy Sándorról. Zalai Közl. 15. sz.

Herczeg Ferencz. Idegenek között. Ism. T. R. P. Napló 72. sz. — Rothhauser Miksa. P. Lloyd 66. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 89. sz. — Osvát Ernő. Hét 10. sz. és Uj Magyar Szemle 517—522. l.

Herrmann Antal ifj. Költemények. Ism. Vasár. Ujs. 7. sz.

Hevesi József. Piros narancsok. Ism. i—r. Orsz. Világ 2. sz.

Horváth Cyrill. A magyar irodalom története. Ism. Rupp Kornél. Magyar Paedag. 60—63. l.

Igric. Pósa Lajos. P. Napló 104. sz.

Jókai Mór. Utol-ó találkozásom Petőfivel. Örökzöld 37. l.

Junius. Himly szerelmei. P. Napló 108. sz.

Kabos Ede. Verebek. Ism. M—r. Hét 7. sz.

Kéry Gyula. Petőfi Sándor Kecskeméten. Magyar. Szalon 32. köt. 1217—1236. hasáb.

Költő és művésznő. (Petőfi Sándor és Prielle Kornélia). Máramar. Lapok 20. sz.

E. Kovács Gyula költeményei. Ism. Vasár. Ujs. 12. sz.

Kövér László. Negyvennyolcz előtti irodalmi viszonyaink. Ujság 72. sz.

Krudy Gyula. A vig ember bús meséi. Ism. —us. Művészvilág II. évf. 5. szám.

Lantos. A »virág-énekek«-ről. Zalai Közl. 19. sz.

Lázárné Kasztner Janka. Bárá Eötvös József emlékezete. Nemz. Nőnevelés 57—63. l.

Lévay Mihály. Abonyi Lajos emlékezete. Budap. Hírl. 97. sz.

Levelezés Széchenyi és Kossuth között. Székely Nemzet 43. 44. sz.

Lőrincz György. Falusi potentátok. Ism. T. R. P. Napló 72. sz.

Madarász Flóris. Versegly és a nyelvújítás. Budap. Szemle 102. köt. 47—68. 195—211. l.

Magyar Minerva. Ism. sz. s. Polit. Heti Szemle 11. sz.

Méry Károly. Tolongásban. Ism. —us. Művészvilág II. évf. 5. sz.

Molnár Gyula. Homokzátonyok. Vigjáték 3 felv. Első előadás a Nemz. színházban apr. 5. Ism. sz. e. Magyar. Nemzet 96. sz. — K. Pesti Hírl. 96. sz. — S. K. Magyarország 96. sz. — Bródy Sándor. Magyar. Hírl. 97. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 96. sz. — T. A. P. Napló 96. sz. — Ábrányi Emil. Budap. Napló 96. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 96. sz.

M. Nagy Idus. Hulló csillagok. Ism. Vasár. Ujs. 9. sz.

Petőfi István levele Lisznai Kálmánhoz. Közli Hentaller Lajos. Vasár. Ujs. 15. sz.

Rákosi Viktor. Korhadt fakesztek. Ism. i. Budap. Szemle 102. köt. 145—148. l.

S. O. Pákh Albert. Ujság 40. sz.

Sas Ede. Mesék a valóságról. Ism. Vasár. Ujs. 11. sz. — Budap. Hírl. 89. sz.

Schleiminger Bella. Egy magyar troubadour. 1551—1594. Magyar. Szalon 33. köt. 97—112. hasáb.

Schwarz Ármán. Valentin Balassa. P. Lloyd 113. reg. sz.

Sebestyén Károly dr. Madách Budap. Hírl. 100. sz.

Sulyok Károly. Ányos Pál két levele. Alkotmány 63. sz.

S. Szabó József. Tóth Mór és az ő könyvei. Debreczeni Ellenőr 45. reg. sz.

Szántó (Fülel) Lajos. Vándoruton. Ism. K. M—rt. Székely Lapok 5. sz.

Szenlessy Gyula. Válogatott költemények. Ism. Budap. Hírl. 73. sz. 12. lap.

Tárkányi Béla. Kath. Egyházi énektár. Ism. Babik József. Magyar. Állam 88. sz.

Thury Zoltán. Asszonyok. Színmű 3 felv. Először adták a Nemzeti színházban márcz. 23. — Ism. Tábori Róbert. P. Napló 82. sz. — K. P. Hírl. 82. sz. — Bródy Sándor. Magy. Hírl. 83. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 82. sz. — Ábrányi Emil. Bud. Napló 82. sz.

Tóth Mór. Zenebonás emberek. Ism. y—cz. Máramar. Lapok 12. sz.

Váró Ferencz. Apáczai Csere János pályája. Magy. Pestalozzi 13. 14. sz.

Verédy Károly. Zichy Antal emlékezete. Magy. Paedag. 81—99. 1.

Versényi György. Száll az ének. Ism. Radnótiné H. Irén. Erdély 1. sz.

Vörösmarty levelezéséből. Közzéteszi Riedl Frigyes. Uj Magy. Szemle 275—287. I

Vutkovich Sándor. Pozsony a magy. hírlapirodalom bölcsője. Nyugatmagy. Híradó — 71. 73. sz.

Vutkovich Sándor. Miért jött Petőfi Pozsonyba 1843-ban? Nyugatmagy. Híradó 60. sz.

Zigány Árpád. Shakspeare. Korkép 5 felv. Először adták a Nemz. színházban ápr. 27. — Ism. Tábori Róbert. P. Napló 116. sz. — Bródy Sándor. Magy. Hírl. 117. sz. — Gottier Lajos. Egyetértés 116. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

